Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä SKS:aan.

Societas Historica Finlandiae
Suomen Historiallinen Seura
Finska Historiska Samfundet

Historiallisia Tutkimuksia 159

Antero Heikkinen

Terveyden ja ilon tähden

Antero Heikkinen

Terveyden ja ilon tähden

Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla

SHS/Helsinki/1991

Kansikuva: Constance Munsterhjelmin maalaus "Fanny och Minette Munsterhjelm svalkar sig i Håkansböle bäcken" (c. 1850). Yksityiskokoelma, Helsinki. Valokuva Ilari Järvinen, Museokuva.

ISSN 0073-2559
ISBN 951-8915-46-6

Tekstinvalmistus: Magneettisesta tekstistä
Painaminen ja sidonta: Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1991

Sisällys

Saatteeksi 7

Säädynmukaista elämää 9

Kaksi saarnaa liikunnasta 15
Kallein omaisuus 15
Muna neuvoo kanaa 24

Promenadien kirjo 35
Promenadi herrasväen liikuntana 35
Kävelyretket 39
Ratsain 46
Metsämiehet 51
Vesillä 57
Vaihtelu virkistää 61
Tanssi liikuntana 69

Terveyden lähteillä 75
Luonnon vettä ja keinovettä 75
Kylpyläyhteisö 83
Vettä ja liikuntaa 86
Avoveteen 90

Voimistelun läpimurto 99
Velttouden paheesta sotilaan hyveisiin 100
Terveyden puolesta, sairautta vastaan 105
Ruotsalainen muuttolintu 107
Ylioppilaita ryhdistämään 112
Ensimmäiset opetuslapset 114

Kulttuuritaistelua? 119
Kivikkoinen koulutie 124

Lapsesta ikäihmiseksi 131
Ihmiselon kaudet 131
Tytön ja neidon askareet 134
Pojasta nuorukaiseksi 142
Puutarha elämän jäsentäjänä 149
Niitto kylvön mukaan? 156

Terveyden ja ilon tähden 159
Käytetyt lyhenteet 163
Lähteet ja kirjallisuus 164
Summary 170
Henkilöhakemisto 187

Saatteeksi

Voittajat kirjoittavat historian. Nykyaikaisen urheilun runsaan vuosisadan mittaisen kauden voittajasta ei ole kiistaa. Metrein, sekunnein tai muulla tavoin mitattavien urheilusuoritusten voittokulku on ollut näyttävä.

Tämän kirjan kohteena on liikunta Suomessa ennen voittajia. Ajallisesti kirjani rajautuu aikaan 1700-luvun puolivälistä 1860-luvulle. Vakiintunutta sanontaa käyttäen se on sääty-yhteiskunnan aikaa. Rahvaan ja herrasväen elämäntapa poikkeaa silloin huomattavasti toisistaan. Kirjani kertoo herrasväestä, siitä miten liikunta nivoutui säätyläisen elämänkudelmaan.

Säätyläisistä on kirjoitettu tavattomasti; tasoltaan laadukkaimmasta päästä Suomessa on *Kaarlo Wirilanderin* teos *Herrasväkeä* (1974). Mutta liikunnasta säätyläisten elämässä! Eikö se ole keinotekoinen, hakemalla etsitty aihe? Muutama vuosi sitten olin itse vankasti tätä mieltä. Enää en ole. Tutkiessani olen tuntenut suurta löytäjän iloa. Mieleeni tarttui aineksia muuttaa käsityksiäni eurooppalaisen ihmisen elämänkatsomuksen kehityksestä: liikunta on ollut sen tietoisena ainesosana paljon varhemmin kuin olen kuvitellut. Uskon että moni lukija joutuu tarkistamaan käsityksiään samaan tapaan.

Kirjoitan säätyläisistä, mutta tähtäyspisteessäni on ihminen. Katsomukset jotka pari vuosisataa sitten alkavat näkyä herrasväen piirissä suhteessa omaan ruumiilliseen minäänsä, ovat tänä päivänä yleisiä eurooppalaisten ihmisten elämänkatsomuksen osatekijöitä.

Käsillä olevan teeman aineksia on aiemmin juolahtanut monenkin tutkijan mieleen. Tämän kirjan lähtökohtiin on vaikuttanut kosolti saksalais-tanskalainen *Henning Eichberg* ja saksalainen sosiologian klassikko *Norbert Elias*.

Eichberg onnistui johtamaan ajatukseni nykyaikaisen tulosurheilun piirin ulkopuolelle, etsimään uudenlaista näkökulmaa. Elias tarkastelee mielenkiintoisella tavalla eurooppalaisen ihmisen elämäntavan kehityksen problematiikkaa. En tarkoita hänen urheilun kehitystä koskevia katsomuksiaan. Mieltäni on pikemminkin kiintänyt Eliaksen tapa rakentaa merkittävä kehityskaari niin vähäpätöisiltä tuntuvien lähteiden kuin käytösoppaiden perustalle.

En kuvittele kirjoittaneeni eurooppalaisen liikuntaharrastuksen varhaishistorian tyhjentävää esitystä. Tavoitteenani on vain ollut avata näkökulmaa nimenomaan *terveysliikunnan perinteeseen*. Näin muu herrasväen liikunta puhumattakaan kansanurheilusta jää tarkastelun ulkopuolelle.

Kiitän tutkimusapulaisenani toiminutta oppilastani *Jukka Kokkosta* huolellisesta työstä ja Suomen Historiallista Seuraa kirjan julkaisemisesta.

Joensuussa kesäkuussa 1991

Antero Heikkinen

Säädynmukaista elämää

Syksyllä 1790 oleskeli turkulaisen professorin poika A.N. Clewberg, joka oli luonut uransa Tukholmassa Kustaa III:n palveluksessa, Ranskassa. Lokakuussa hän kirjoittaa eräälle ystävälleen Marseillesta: "Puolueet eivät täällä etenkään maakunnissa tunnu jakautuvan säätyjen mukaan, vaan ainoastaan kahteen yksinkertaiseen luokkaan: köyhiin ja rikkaisiin. Tarkastellaanpa vaikka aatelia, pappeja, porvareita tai käsityöläisiä, niin miltei kaikki varakkaat ovat aristokraatteja, köyhät patriootteja."[1]

Matkalainen havainnoi muutosta, jossa perinnäisiin etuoikeuksiin nojaava säätyväki sai vähä vähältä antaa tilaa rahan vallalle.[2] Mutta vielä kauan kirjeen lähettämisen jälkeen oli niin Ranskassa kuin muuallakin Euroopassa oikeutettua puhua herrasväestä, jota ei muusta väestä erottanut pelkästään – joskus ei lainkaan – raha. Kuvaavaa on, että Helsingissä ja muuallakin Suomessa järjestettiin 1800-luvun alkupuolella maksullisia tanssiaisia "kunniallisten köyhien" eli varattomien säätyläisten hyväksi.[3] Säätyläisten yhteinen tuntomerkki oli heidän koko elämäntapansa.

Säätyväen elämäntapa, sellaisena kun löydämme sen Suomessa 1700-luvulla ja seuraavan vuosisadan alkupuolella, oli alkanut rakentua 1500-luvulla, jos kohta kehityksellä oli vahvat juurensa aiemmassa. Sitä on mielekästä tarkastella nimenomaan kuninkaan valta-aseman lujittumisen näkökulmasta.[4]

1 af Forselles 1903, 256.
2 ks. esim. Lefebvre 1988, 15 seur. ja passim.
3 ks. esim. Schauman 1 1967, 77–78.
4 vrt. Elias 1989, passim.

Huviretki Mälarilla. Tukholma oli 1600-luvulla laajentuneen valtion keskushallinnon tyyssija, jossa asui runsaasti herrasväkeä. Vesillä tapahtuneesta lähiliikenteestä huolehtivat Tukholmassa aina viime vuosisadalle naiset, 'soutajamatamit'. Kuva italialaisen lähettilään Lorenzo Magalottin teoksesta Sverige under år 1674 (Ruotsi v. 1674).

Ruotsissa monarkin asema alkoi vahvistua Kustaa Vaasan päivistä lähtien.

Kuningas oli valtakunnan herra ja hänen puolisonsa, lapsensa ja sukulaisensa todellista herrasväkeä. Kuningas piti hovia, johon hänen sukulaisensa itseoikeutetusti kuuluivat. Mutta samalla heillä oli myös omat hovinsa. Esimerkiksi Kustaa III:lla oli kaksi veljeä Kaarle ja Fredrik sekä sisar Sofia Albertina. Kaikilla heillä oli oma hovi, samoin Kustaan äidillä leskikuningatar Lovisa Ulrikalla. Kun Kaarlen puoliso Hedvig Elisabeth Charlotta odotti 1797 lasta, vanhemmat neuvottelivat kuningas Kustaa IV Aadolfin kanssa siitä, miten lapsen hovi oli järjestettävä. Äiti ehdotti, että siihen tulisivat hovimestari,

kamarineito ja toinen kamaripalvelija sekä piika, joka toimisi pesijänä ja siivoojana. Kuningas puolestaan halusi lisätä hoviin vielä hovineidin. Kun lapsi kuoli muutaman päivän vanhana, suunnitelmat jäivät paperille.[5]

Kustaa III:n veljen Kaarlen arvonimenä oli Södermanlannin herttua. Kaarlen pojasta oli määrä tehdä Värmlannin herttua. Arvonimet osoittavat havainnollisesti kuninkaallisten aseman säätyhierakiassa: he vertautuivat korkeaan aateliin. Heidän ohellaan hovin tai pikemminkin hovien itseoikeutettua väkeä olivat kreivit, herttuat, paronit, vapaaherrat ja heidän puolisonsa. Viime kädessä kuninkaasta riippui se, keitä aatelisia hoviin laskettiin pysyväisesti. Aateliset olivat kuninkaan sukulaisten tavoin hovissa seuralaisina ja korkeissa tehtävissä. Heidän ohellaan hovia kansoittivat palvelijat, kokit, tallirengit, imettäjät jne. Palvelijat eivät luonnollisesti kuuluneet herrasväkeen.

Hovin ulkopuolella aateliset saattoivat pitää taloutta, joka muistutti lähes kaikessa hovin elämää. Mutta vaikka heidän asemansa perustana oli aatelinen syntyperä, he olivat monin tavoin sidoksissa hallitsijaan. Tärkeimmän sidoksen muodosti se, että kuningas määräsi korkeista virkanimityksistä. Hän saattoi myös aateloida uusia sukuja.[6]

Vain aatelisesta syntyperä teki säätyläisen. Muun säätyläisjoukon voi jakaa kahteen ryhmään, oppisäädyn edustajiin ja aatelittomiin säätyhenkilöihin. Oppisäätyyn kuuluivat seurakuntapapit sekä koulujen ja yliopistojen opettajat. Kun syntyperä oli aatelisen keskeinen tuntomerkki, oppisäätyyn kuuluttiin viran nojalla. Miltei kaikilla säädyn edustajilla oli pappisvihkimys. Aateliton säätyhenkilö toimi useimmiten siviilivirassa.[7]

Kun Suomi siirtyi 1809 Venäjän yhteyteen, keisari vahvisti uusille alamaisilleen mm. säätyjen perinteiset etuoikeudet. Säätyläistön kannalta valtiollinen muutos ei tuonut mitään ratkaisevaa mullistusta.[8]

Vuonna 1728 Suomessa oli noin 11 000 säätyläistä, vuonna 1870 heidän joukkonsa oli karttunut 27 000:een. Lukumääräi-

---

5 HEC Dagbok 6 1927, 27 ja passim.
6 Wirilander 1974, passim.
7 Ibid.
8 Jussila 1969, 73 seur.

sestä kasvusta huolimatta säätyväen suhteellinen osuus koko väestöstä pieneni jatkuvasti. Kun Suomessa asui 1728 pyörein luvuin 320 000 ihmistä, säätyläisten osuudeksi saadaan 3.4 %. Vuonna 1870 heitä oli enää 1.5 % Suomen noin 1 768 800 asukkaasta. Aatelin suhteellinen osuus säätyläistöstä oli viime mainittuna vuonna laskenut 11 prosenttiin, ja oppisäädyn edustajia oli 26 %. Siten aatelittoman maallikkosäätyläistön ja muun herrasväen osuus oli runsaat kolme viidennestä.[9]

Korkeassa virassa toiminut kreivi ja syrjäseudun kappalainen kuuluivat molemmat herrasväkeen, jos kohta heidän elämäntavalla oli monessa suhteessa eroa kuin yöllä ja päivällä. Turun akatemian professori H.G. Porthan puhuu 1793 "talonpoika-kappalaisesta" haluten sanoa, että vähäarvoiset seurakuntapapit vertautuivat rahvaaseen.[10] Mutta yhtä kaikki myös viime mainitut ja heidän vertaisensa säätyhenkilöt pitivät kynsin hampain kiinni asemastaan herrasväkenä.

Herrasväkeen kuuluvia yhdisti ennen muuta virka. Rahvaan silmissä ei viraton säätyläinen oikeastaan ollut 'oikeaa' herrasväkeä. "Herra ilman virkaa, koira ilman häntää." Viran saaminen edellytti hyviä suhteita niihin, jotka viroista päättivät. Näin jokaisella herrallakin oli herransa, ja säätyläistö muodosti hierarkian, jonka huipulla oli hallitsija. Ylempäänsä oli suhtauduttava kaikessa asianomaisella kunnioituksella, mutta samalla oli varmistettava omat asemat hierarkiassa.

Olipa säätyläisellä virka tai ei, ruumiillinen työ ei voinut kuulua hänen puuhiinsa. "Jo on joukko joutavassa, kun on pappi soutamassa." Varma tapa menettää arvostustaan oli herralle hankkia likaiset kädet työssä, ellei sitten kysymys ollut virkistyksen saamisesta puutarhassa tai muualla. Virka sitoi pääosan säätyläisistä kaupunkeihin. Tästä huolimatta myös säätyväen elämäntapa oli parhaastaan maalainen. Kaupungeissa herrasväki asui, mikäli varat suinkin myöten antoivat, omissa taloissaan, joilla oli laajat tontit. Omavaraistalous oli elämän perusta. Upseereilla olivat virkatalonsa maaseudulla, jossa pääosa oppisäädyn edustajistakin asui. Kesäksi monet kaupunkien virkamiehet hakeutuivat perheineen maaseudulle.[11]

---

9 Wirilander 1974, 124–142.
10 H.G. Porthan M. Caloniukselle, Turku 16.9. 1793. Porthan 1 1886, 16.
11 Wirilander 1974, passim; Pihl Atmer 1987, passim; Schauman 1 1967, 56 seur.

Maalaista tai ei, herrasväen elämäntapa noudatteli myös Ruotsissa ja Suomessa eurooppalaisen säätyläiskultuurin juonteita, joista viime kädessä määräsi Ranskan Versaillesin hovi. Kuvaava on kohu, joka Ruotsin hovipiireissä syntyi 1778, kun Kustaa III määräsi hoviväen pukeutumaan 'kansallisesti'. Kuninkaan veljen Kaarle-herttuan vaimo kirjoittaa asiasta päiväkirjassaan kiihtyneesti ja laveasti. Hänen mukaansa uudistus herätti huomiota "koko Euroopassa", sillä kuninkaan suunnittelemat asut poikkesivat kaikkialla muualla Euroopassa käytetyistä.[12]

Kustaa III:n tarkoituksena ei suinkaan ollut irtautua ranskalaisesta esikuvasta, vaan päinvastoin se nousi Ruotsissa juuri hänen aikanaan arvoon arvaamattomaan. Merkkinä siitä on ranskan kielen vakiintuminen hänen aikanaan suosituksi herrasväen seurustelukieleksi. Sellaisena se myös säilyi pitkään viime vuosisadalla, kun Venäjän keisarin hovi oli tullut Ruotsin hovin tilalle suomalaisen säätyväen elämäntavan kiintotähdeksi. Esimerkiksi kustavilaisella G.M. Armfeltilla ei ollut pienintäkään vaikeutta sopeutua Venäjän hoviin.[13]

12 HCE Dagbok 1 1902, 101 seur.
13 Mäkeläinen 1972, 12 seur.; v. Bonsdorff 3 1932, 35 seur.

Kaksi saarnaa liikunnasta

Toukokuussa 1763 piti Ruotsin Kuninkaallisen Tiedeakatemian esimies David Schulz von Schulzenheim puheen *Oikeasta Vanhuuden saavuttamisesta.* Puhe painettiin samana vuonna. Tekijä oli tuolloin 31-vuotias. Vuonna 1820 hän julkaisi kirjoituksensa laajennettuna uudelleen merkiten otsikkosivulle, että ikää oli nyt kertynyt 88 vuotta. Korkea ikä oli varmasti sekä hänen että aikalaisten mielestä selkeä osoitus siitä, että kirjoituksessa esitetyt terveysohjeet olivat tehokkaita.[1]

Kun tekijä julkaisi ohjeensa ensi kertaa, hän ei ollut liikkeellä yksin. Päinvastoin on 1760-luku ensimmäinen ajanjakso, jolloin terveysoppaita laadittiin ja ilmestyi Ruotsissa äidinkielellä oikein kasapäin. Vaikka kysymys on vain muutamasta kirjasta ja kirjoituksesta, ilmaus on paikallaan, kun otamme huomioon aiemman miltei täydellisen hiljaisuuden tällä alalla. On myös osoitettavissa, että terveysohjeet saivat ihmisen jokapäiväisessä elämässä oman tiedostetun sijansa. Tämän 'terveysboomin' myötä saapui liikunta varsinaisesti Ruotsin ja Suomen säätyläisten terveellisen elämän ohjeisiin.

Kallein omaisuus

Paraisten kappalaisen virkataloa asui 1800-luvun alussa Herman Elmgren perheineen. Olkikattoisen vaatimattoman puustellin kätköissä kappalaisen kamarissa oli joltinenkin kirjasto. Kun hengenmies liikkui pitäjällä virkatoimissaan, hänen poi-

1 Schulz von Schulzenheim 1820; Biographiskt Lexicon 14 1847, 117 seur.

kansa saivat tehtäväkseen ylläpitää tulta kamarin uunissa. Yksi pojista, Sven Gabriel, kiinnostui isän kirjoista. "Luin salassa monta niistä", hän kertoo vanhemmalla iällään. "Vesterdahlin kirja terveyden säilyttämisestä loi perustan tiedoilleni lääkärintaidosta ja ihmisruumiin luonteesta."[2]

Pojan tuttavuus ei ollut aivan viime päivien tuotetta: painetun sanan ikä oli vielä pitkä. Kirja jota Sven Gabriel hypisteli käsissään tulen vartijana, ilmestyi ensi kerran Uppsalassa 1764. Kirjoittaja Frans Westerdahl oli silloin 30-vuotias. *Underrättelse om Hälsans Bevarande* (Kertomus terveyden säilyttämisestä) on laaja teos, joka sai hyvän vastaanoton. Neljä vuotta myöhemmin kirja ehti jo toiseen painokseen tukenaan Ruotsin Lääkintöhallituksen suositus.

Kirjan aiheen ja sisällön perusteella voisi kuvitella, että sen tekijä on lääkäri. Näin ei ole laita. Frans Westerdahl oli kirkkoherran poika, joka kirjoittautui Uppsalan yliopistoon 1751. Kymmentä vuotta myöhemmin hänet promovoitiin filosofian tohtoriksi. Ura urkeni Tukholmassa keskushallinnon palveluksessa, arkiston ja hovin piirissä. Vuonna 1775 mies palasi opiskelukaupunkiinsa yliopiston veromestariksi ja kuoli siellä 1797.

Kodin perintönä Fransilla oli läheistä tuntumaa terveydellisiin kysymyksiin. Isä Frans oli matkannut 1700-luvun alussa sotilaspappina Puolaan Kaarle XII:n armeijaan. Hän joutui 1708 Ukrainassa monien muiden tavoin nälkäkuoleman partaalle. Nälän ohella vaivasi ankara kylmyys. Vuotta myöhemmin hän jäi Pultavassa vangiksi ja vietti 13 vuotta Kasanissa ja Tobolskissa Siperiassa. "Mitään arvokasta maailmassa ei senvuoksi voi verratakaan terveyteen." Ehkäpä pojan sanojen takana kuuluu isän huokaus.[3]

"Dieetti on lääkärintaidon pääosa, joka opettaa miten Ihminen voi säilyttää määrättyä elämäntapaa noudattamalla terveytensä ja palauttaa sen jokseenkin vaivattomasti sairauden yllätettyä." Elämäntavassa tulee ottaa huomioon kuusi seikkaa: ilma, ruoka ja juoma, liikunta ja lepo, uni ja valve, eritteet eli "hyödyttömien osasten poistaminen ruumiista" sekä mielen liikkeet eli affektit. Maailman kalleimman omaisuuden perus-

2 Elmgren 1939, 8.
3 Oden 1902, 219; Ståhle 1749, 41–42; Westerdahl 1768, 2.

tekijät ovat siis kirjoittajan mukaan jokseenkin mutkattomat.[4]

Yhtä mutkattomat ovat myös yleiset säännöt, joihin Westerdahl ankkuroi terveellisen elämän. Monilla niistä on sananlaskun luonne.

"Tottumus on toinen luonto." Kirjoittaja pitää tottumuksia suuressa arvossa. Ihminen tottuu muutoksiin, ja toisto auttaa häntä kestämään epätavallisia olosuhteita. Lappalainen on tottunut kestämään ankaraa kylmyyttä ja "venäläinen menemään alastonna saunasta kieriskelemään lumikinoksessa". Tapa on terveytemme perusta: lapsena omaksutun elämäntavan hedelmiä noukimme vanhaksi saakka.

"Ylenmäärä on luonnon vihollinen." Kohtuuden noudattamisen Westerdahl asettaa koko dieetin kulmakiveksi. Hän torjuu yleisen katsomuksen, jonka mukaan ihmisten kohtuuton elämä olisi sukupolvi sukupolvelta lyhentänyt elinikää. Mooseksen ajoista lähtien ihmisen elinikä on pysynyt suurin piirtein ennallaan. Mutta jokaisesta pitkään eläneestä ihmisestä saattaa kyllä havaita, että hän on elänyt "kohtuullisesti ja säästeliäästi".

"Äkillinen muutos on vaarallinen." Elääpä ihminen kohtuuden rajoissa tai ylittää ne, raju muutos elämäntavassa vahingoittaa häntä. Mutta kohtuullinen vaihtelu virkistää. Tämän seikan voimme havaita itse luonnon kulusta: päivä vaihtuu yöksi, kesä talveksi, kylmä kuumaksi. Tänään on maa ihanan vihreässä puvussa, huomenna vitivalkoisessa.

Westerdahl käy huolella läpi kaikki kuusi dieetin kannalta olennaista asiaa. Esimerkiksi ruuasta ja juomasta puhuessaan hän ulottaa tarkastelun yksittäisiin aterian osatekijöihin kuten lihaan, kalaan, kasviksiin, veteen, olueeseen ja viiniin saakka.

Myös liikunnan merkityksestä hänellä on runsaasti sanottavaa.[5] "Ruumiillinen työ ja liike ovat niin erinomaisen tärkeitä Ihmiselle, että ilman sitä ei terveyden säilyttäminen onnistu, ja kaikki elämäntapaa koskevat ohjeet valuvat turhiin." Valittakoon miten tervelliset aterian ainekset tahansa: mitä se hyödyttää, jos ruumiinliikunta puuttuu. Juokseva vesi säilyy raikkaana, seisova myttääntyy. "Ne ihmiset ovat aina muita terveempiä, jotka hankkivat ravintonsa liikunnolla ja ruumiillisella

4 Westerdahl 1768, passim.
5 Ibid., 279–312; vrt. Heikkinen 1990, 39.

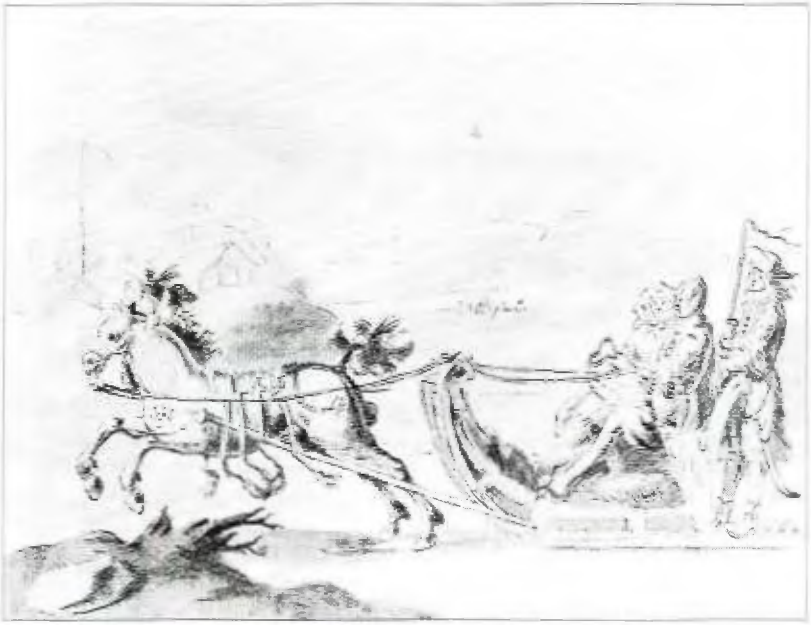

Herrasväkeä rekiretkellä Mälarilla Tukholman edustalla. – Kuva italialaisen lähettiläänLorenzo Magalottin teoksesta Sverige under år 1674 (Ruotsi v. 1674).

työllä." Liikunnasta huolehtiminen on siis ennen muuta herrasväen murheena, koska se ei tee ruumiillista työtä.

Terveyden näkökohta saa kirjoittajan ulottamaan liikunnan alueen laajalle. Hän pohtii asiaa kolmesta näkövinkkelistä: millainen liikunta on parasta, milloin on soveliainta liikkua ja miten kauan on kerrallaan syytä liikkua.

Jokaiselle ihmisruumiin elimelle ja osaselle on löydettävissä juuri sille luontuva liikunnan muoto. "Ruumiinliikuntaan on tuhansia tilaisuuksia, jotka ovat järkeviä, miellyttäviä ja hyödyllisiä." Koko ruumista palvelevat parhaiten käveleminen, tanssiminen, miekkailu, juokseminen, pallo- ja kuulapelit, veden pumppaaminen, ratsastus, kieseissä ajaminen.

Kävely on Westerdahlin mukaan "kiistatta kaikkein luonnollisin liikunnan muoto". Sitä voi harrastaa kuka tahansa terve

ihminen. Kävellessä jokainen ruumiin lihas saa liikuntoa. Juokseminen sopii lapsille, mutta varttuneemmille se on vaarallista, etenkin jos ei ole juoksutottumusta takanaan. Pojille käy myös paini, joka tekee heistä notkeita, kestäviä ja voimakkaita. Heikoille ihmisille soveltuu tanssiminen. Tahti on tässä liikunnan muodossa olennaista. Musiikin aiheuttama miellyttävä pakko tekee tanssista säännöllisen, niin että liike ja tunne ovat sopusoinnussa keskenään. Jopa musiikin kuunteleminen on terveydelle eduksi. Kirjoittaja muistuttaa, että Saul parantui, kun David soitti hänelle harpullaan. Laulaminen ja ääneen lukeminen tekevät hyvää tietyille ruumiin sisäelimille.

Todella voimakkaita liikunnan muotoja ovat metsästys ja ratsastus. Metsästys saa kaikki ruumiin osat liikkeeseen ja on sitäpaitsi nautinnollista. Metsästäjä oppii näet tuntemaan eläimen luontoa sekä karaistuu kestämään kylmää, märkää ja nälkää. Ratsastamista pidetään syystä erityisessä arvossa. Tasainen liike kieseissä muistuttaa terveydellisiltä vaikutuksiltaan ratsastamisen seurauksia.

Purjehtiminen on sitä hyötyisämpää, mitä voimakkaammin tuuli käy: lihakset saavat liikuntoa ja ilma tuulettaa keuhkoja. Matkat ja ilmanalan vaihtaminen tekevät koko ihmiselle hyvää. Uiminen on tervellistä liikuntaa, ja kohtuullisesti käytetyt kylmät kylvyt saavat aikaan ihmeitä. Nuorison rakastamat pallopelit viihdyttävät myös varttuneempaa väkeä, ja samoin biljardi on mieluisaa huvitusta.

Sorvaaminen ja muut käsityöt antavat ruumiille miellyttävää joustavuutta. Samaa on sanottava puiden hakkaamisesta ja sahaamisesta. Naisten miellyttäviä liikunnon muotoja puolestaan ovat langan keriminen, kehrääminen, pitsinnypläys jne.

Ihmiselle löytyy, saarnaa Frans Westerdahl, juuri hänelle sopiva liikunnan muoto. Se mikä on myrkkyä aikuiselle, soveltuu erinomaisesti pojalle. Lihava ihminen tarvitsee toisenlaista liikuntaa kuin laiha. Kynällä työskentelevä varokoot riehaantumasta liikkumaan niinkuin tekee ruumiillisen työn tekijä.

Jokaisen on syytä ottaa huomioon, että täydellä vatsalla ei pidä liikkua, ei myöskään rynnätä liikkeestä suoraan ruokapöytään. Ylenmääräinen liike on kenelle tahansa varallista. Mutta liikuntaa pitää jatkaa ainakin siksi kunnes koko ruumis lämpenee. Ihmisen tulee ottaa liikunnassakin huomioon elämäntapansa kokonaisuudessaan. Kun äkillinen muutos on vaaralli-

nen, liikkuminen on aloitettava ja myös lopetettava varovasti. Ulkoilmassa harrastettu liikunta voittaa aina sisällä suoritetut ruumiinharjoitukset.

Frans Westerdahl ilmoittaa jo kirjansa otsikkolehdellä, että hän perustaa katsomuksensa "kuuluisimpien vanhojen ja uusien kirjoittajien kokemukseen". Kirjassa vilahtelevatkin monien muiden joukossa niin Hippokrates ja Galenos kuin Westerdahlin kuuluisa maanmies ja aikalainen Carl von Linné.

Terveydenhoidollisissa ohjeissa vanhat hippokraattiset ja galenoslaiset näkemykset olivat pitäneet hyvin pintansa lääketieteellisen kehityksen eri vaiheissa. Monet niistä ovat itse asiassa edelleen käypää valuuttaa.

Galenokselta (n. 130–200) periytyy Westerdahlin tapa jakaa terveellisen elämän edellytykset kuuteen tekijään. Jako oli säilynyt halki vuosisatojen kaikissa terveysoppaissa – ja pysyi elinvoimaisena myös viime vuosisadalla.[6]

Nimenomaan liikunnan näkökulmasta dieettiohjeiden noudattamisessa on ennen modernin urheiluliikkeen muotoutumista havaittavissa kaksi murroskohtaa. Ensimmäinen niistä ajoittuu 1400-luvun lopulle ja seuraavalle vuosisadalle. Silloin luotiin useissa Euroopan maissa uudenaikainen valtio ja virkakoneisto. Syntyi rahvaasta erottuva säätyväki. Viime mainittu asui parhaastaan kaupungeissa ja kaihtoi ruumiillista työtä. Näin herrasväen saama 'luonnollinen' liikunta väheni tuntuvasti, ja diettiohjeiden mukaan se oli korvattava jotenkin muuten.

Oireellista on se, että hoveissa alettiin korostaa dieettiohjeiden noudattamisen tärkeyttä. Myös liikunta sai osansa huomiosta. Kardinaalin lääkärinä Roomassa palvellut Giordano Mercuriale jopa julkaisi 1569 Venetsiassa tutkimuksen klassisesta lääketieteellisestä voimistelusta *De arte gymnastica*.[7]

Lääkärien sormen heristely tehosi ainakin silloin tällöin. Hyvä esimerkki intensiivisestä liikunnan harrastajasta on paavi Pius IV (s. 1499, paavina 1559–65). Suhteellisen korkeasta iästään huolimatta paavi teki ilmalla millä hyvänsä pitkiä kävely-

---

6 ks. esim. Kümmel 1990, 20 seur.; Spöring 1744; Fagerlund–Tigerstedt 1890, 119–121; Ilmoni 1834.

7 Kümmel 1990, 20 seur.; Palmer 1990, 59 seur.

Herman Didrich Spöring oli pitkään (1728–47) Turun akatemian lääketieteen professorina ja ainoita lääkäreitä Suomessa. Hän pyrki juurruttamaan ihmisten mieliin terveysohjeita mm. kääntämällä saksalaisen terveysoppaan ruotsiksi. – Kuvassa Turun akatemian väliaikaisen anatomiasalin sinetti vuonna 1730.

retkiä ja kiipesi ketterästi Pietarin kirkon kupoliin. Pius liikkui joskus lääkärien mielestä jopa liikaakin, kun hän nousi suoraan sairasvuoteelta kävelyretkelleen.[8]

8 Palmer 1990, 64.

Toiseen murrokseen johdattaa Westerdahlin perusteellinen esitys temperamenteista. Sinänsähän temperamenttioppi on tietysti antiikin ajan hippokraattista perintöä. Mutta Westerdahlin ja hänen aikalaistensa käsityksissä temperamenttiopilla oli uusia piirteitä.

Jokaisen joka haluaa tuntea ruumiinsa ominaisuudet, pitää hankkia tarkka selko verenkiertonsa laeista. Ne säätelevät näet hänen temperamenttiaan, sanoo Westerdahl. Jos veri kiertää nopeasti, ihminen on koleerikko. Hänen on syytä varoa pitkällistä ja kiivastempoista liikkumista. Hitaan vernkierron ihminen on melankoolikko, jolle kohtuullinen liikunto ja ruumiinharjoitus tekevät hyvää. Ne saavat näet paksut nesteet liikkeeseen.

Flegmaatikolla puolestaan on pienet suonet ja pieni sydän, ja siksi veren ja muiden nesteiden kierto on heikkoa ja hidasta. Hän tarvitsee runsaasti ripeää liikuntaa, jolloin veri selkiytyy ja liikkuu sukkelammin. Sangviinikon veri virtaa tasaisesti ja helposti, joten hänelle riittää kohtuullinen liikunta.

Westerdahl korostaa, että harva ihminen on puhtaasti jotain temperamenttityyppiä. Kun ihmiset eroavat toisistaan, heille myös sopii erilainen liikunta.[9]

Temperamenttien vahva kytkeminen nimenomaan verenkiertoon on oireellinen sikäli, että verenkierron säännönmukaisuuksien selviäminen oli Westerdahlin ja hänen aikalaistensa terveyskäsitysten keskeistä perustaa. Terveys on kirjoittajan mukaan ennen muuta "veren ja muiden elonnesteiden vapaata ja tasaista kulkua niissä väylissä, jotka luonto on Ihmisruumiiseen rakentanut".

Verenkierron säännönmukaisuuksien selviäminen oli vahvistanut käsitystä, jonka ranskalainen filosofi René Descartes esitti 1600-luvun alussa. Sen mukaan ihmisruumis on kone, joka noudattaa mekaanisia lakeja. Ruumiin ohella ihmisellä on sielu, ja sielun olemassolo takaa sen, että ihmisellä on vapaa tahto.[10]

Käsityksen ihmisruumiista koneena tapaa tuon tuostakin 1700-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun terveysoppaista ja muista yhteyksistä. Otettakoon vain pari esimerkkiä.

---

9 Westerdahl 1768, 6 seur.
10 ks. esim. Lindborg 1965.

Itse asiassa ihmisruumis on taidokkaasti valmistettu kone, joka menee helposti epäkuntoon, toteaa lääkäri C.H. von Hjärne dieettiohjeissaan 1786.[11] Tammikuussa 1814 pohtii samaa asiaa päiväkirjassaan Turun hovioikeuden virkamies J.P. Winter luettuaan aikalaisensa, kuuluisan ruotsalaisen kemistin, tutkimuksia. Ihmisruumiissa ei ole erityistä elinvoimaa, ja niin muodoin se on verrattavissa koneeseen.[12]

Mekanistisen ihmiskäsityksen vaikutus katsomuksiin liikunnan merkityksestä terveydelle on ollut huomattava. Ihmisruumis on kuin kone, jota on huollettava. Ero aiempaan näkyy esimerkiksi verratessamme 1600-luvun perusteellisimman ruotsalaisen terveysoppaan sisältöä Westerdahlin ajatuksiin. Tukholman kaupunginlääkäri ja kuningatar Kristiinan henkilääkäri Andreas Sparman julkaisi 1642 laajan teoksen *Sundhetzens Spegel* (Terveyden peili). Sparman seuraa Galenoksen kuusi-jakoa, mutta ruumiinharjoituksista hänellä on ainoastaan vähän sanottavaa.[13]

Mutta yksinomaan verenkierron salaisuuksien paljastuminen tai muut tieteelliset keksinnöt eivät olleet luoneet uudenlaista kiinnostusta terveysseikkoihin. Sen taustana oli muutakin.

Kansan terveydentilasta huolehtiminen nosti päätään juuri 1700-luvun jälkipuolella, kun haluttiin varmistaa riittävän työvoiman saaminen. "Kaikki ehdotukset Yhteiskunnan tilan parantamiseksi jäävät turhiksi, mikäli meiltä puuttuu Ihmisiä välttämättömimpien toimien suorittamiseksi", muistuttaa von Schulzenheim puheessaan Ruotsin Tiedeakatemiassa 1763. Vielä painokkaammin korostaa samaa näkökohtaa Tiedeakatemian sihteeri J.C. Wilcke kiittäessään häntä puheen johdosta.[14]

Ranskan vallankumousta seurannut pitkällinen sotien kausi Euroopassa toi sitten uuden syyn huolehtia väestön terveydentilasta, kun tarvittiin suuria sotajoukkoja.[15] Lääkärien katras oli vähä vähältä kasvamassa, ja he puhuivat luonnollisesti terveyden puolesta. Yleiselle asennekasvatukselle oli avautunut

---

11 Hjärne 1786, 16.
12 Winter 1, 105 (15.1. 1814).
13 Sparman 1642, 140–142 ja Förtaal; Sparmanista ks. Lindroth 1975, 402–403.
14 Schulz von Schulzenheim 1820, 161 ja Svar gifvet... af J.C. Wilcke.
15 ks. esim. Liedman 1971, 225 ja passim ja Lindén 1908.

uusia väyliä, kun sanomalehtiä oli pikku hiljaa ryhdytty perustamaan ja painamaan terveysoppaita. 'Valistus' oli ajan huuto, ja sen vaikutukset näkyivät monella tavoin.

Muna neuvoo kanaa

Terveellisestä liikunnasta puhuminen on yksi asia, liikkuminen toinen. Mutta Westerdahlin ja muiden opetukset eivät jääneet pelkästään kirjoihin. Hyvän esimerkin ohjeiden soveltamisesta käytäntöön Ruotsin ja Suomen 'ensimmäisen terveysboomin' aikana tarjoaa professorin ja piispan C.F. Mennanderin (1712–86) laaja kirjeenvaihto.

Kesäkuussa 1756 saa valtiopäivillä Tukholmassa ollut Turun akatemian teologian professori Carl Fredrik Mennander kirjeen 8-vuotiaalta pojaltaan Carl Fredrikiltä. Lyhyt tilanneselostus päättyy pikkuvanhaan toteamukseen: "Eno alkaa käydä vanhaksi, niin että hän ei enää oikein jaksa kulkea pelloilla ja niityillä".[16]

Professori on leski ja Carl Fredrik hänen ainut lapsensa. Isän matkojen aikana poika oleilee usein enonsa, kaunopuheisuuden professori Henrik Hasselin (s. 1700) maatalossa Pussilassa Turun lähellä. Kirjeen lausahduksesta voi päätellä, että Hassel oli nuorempana huolehtinut tarkoin Pussilan viljelyksistä. Hän on täysiverinen 'hyödyn ajan' edustaja.[17]

Mutta professori on säätyhenkilö, eikä hänen sovi liata käsiään työssä. Hassel katsastelee henkilökohtaisesti peltojaan ja niittyjään myös saadakseen liikuntaa. Iän myötä liikunnan tapoja on vaihdettava. "Suloinen Enoni on nyt ollut helluntain pyhinä Pussilassa. Hänen terveytensä alkaa toivon mukaan kohentua, kun hän on päättänyt liikkua päivittäin kieseissä", Carl Fredrik kirjoittaa isälleen toukokuussa 1761.[18]

Tyttären poika on Hasselin Pussilassa nimenomaan leikki-

---

16 C.F. Mennander nuorempi (myöhemmin viitteissä: CFMj) C.F. Mennander vanhemmalle (myöhemmin viitteissä: CFMs), Turku 19.6. 1756. Österbladh 2 1940, 48. Luku perustuu artikkeliini Heikkinen 1990.

17 Hasselista ks. Mustelin 1969–71, 313–315.

18 CFMj CFMs:lle, Turku 14.5. 1761. Österbladh 2 1942, 71.

mässä, jos kohta eno alkaa varhain toimia myös koulumestarina. Pussilassa sen paremmin kuin Mennanderin virkatalossa tai hänen v. 1765 hankkimassaan Ala-Lemun kartanossa Turun lähellä ei lasten kesken ole jyrkkää säätyerotusta. Carl Fredrik nuorempi leikkii niinkuin lapset leikkivät.[19]

Ero Pussilan ja Turun kodin välillä on suuri, sillä Turussa poika opiskelee isän hyväksymän suunnitelman mukaan kotiopettajien – kauimmin tulevan Turun akatemian historian professorin Johan Bilmarkin – johdolla. Lokakuussa 1755 isä kirjoittaa Tukholmasta:[20]

> "Ole sinä puolestasi aina kunnollinen poika, hyveellinen, ahkera ja sitkeä. Älä juoksentele liiaksi ulkona, älä varsinkaan ohuissa pukimissa. Pidä huolta terveydestäsi, ja muista aina, että sillä tavoin sinä lisäät Isäsi iloa ja jatkat hänen elinpäiviään."

Vielä on tuleva aika, jolloin poika haluaa jatkaa isän elinpäiviä toisellakin tapaa ...

Henkiset askareet ovat isän mielessä keskeisellä paikalla pojan kasvatuksessa. Uskonnon, kielten ja tieteiden lomassa ohjelmaan kuuluu muutakin. "Pidä myös huoli, että opit jossain määrin piirtämään samoinkuin soittamaan huilua ja klaveeria", isä korostaa tammikuussa 1756. Muutamaa kuukautta myöhemmin hän lähettää Turkuun "kauniin piirustuskirjan".[21]

Myös liikunta sisältyy kasvatussuunnitelmaan. Elokuussa 1756 professori kirjoittaa pojalleen Tukholmasta:[22]

> "Olen antanut hankkia tänne aivan pienen öölantilaisen hevosen lähetettävksi ensi tilassa sinne, jotta voit huvitella muutaman hetken viikossa ratsastamalla. Mutta älä laiminlyö sen vuoksi toimiasi äläkä katko käsiäsi ja jalkojasi."

Lahja ei ole vastenmielinen. Kun Pohjalainen osakunta valitsee lokakuussa 1761 pojan kuraattorikseen, ja osakunnan edustajat tulevat kertomaan harvinaisesta kunnianosoituksesta 12-vuotiaalle, he "löysivät minut ratsastamasta öölantilaisella hevo-

---

19 Heikkinen 1990, 39–40.
20 CFMs CFMj:lle, Tukholma 3.10. 1755. Österbladh 1 1939, 3.
21 CFMs CFMj:lle, Tukholma 23.1. 1756. Österbladh 1 1939, 4.
22 Samoin, Tukholma 13.8. 1756. Ibid., 7.

sellani ilman satulaa pelkästään marhaminta kädessäni, sillä kyseessä oli vain pieni lepohetki (opintojen lomassa), eikä varsinainen vapaatunti."[23] Pikkuvanhan pojan arvot ovat isän toivomassa järjestyksessä.

Valtiopäivät joiden aikana professori Mennander lähetti pojalleen hevosen, olivat yksi hänen uransa tärkeistä käännekohdista. Hänellä oli takanaan pitkä ura Turun akatemiassa, johon hän oli aikanaan (1732) kirjoittautunut ylioppilaaksi. Filosofisen tiedekunnan apulaisen (1738) viran kautta Mennander oli päätynyt 1746 fysiikan professoriksi. Hän oli Carl von Linnén oppilas ja ystävä, linneläisen luonnonhistorian vannoutunut kannattaja, joka nuoruudessaan ajatteli nimenoman tieteellistä uraa.

Mutta aikakin painaa parrelleen. Vuonna 1752 Mennander siirtyi tilaisuuden avautuessa teologiseen tiedekuntaan, ja seitsemää vuotta myöhemmin hänet valittiin Turun hiippakunnan piispaksi. Vähä vähältä mies nousi valtakunnan hengenmiesten terävimpään kärkeen. Vuonna 1776 kuningas Kustaa III siirsi iäkkään piispan Uppsalaan arkkipiispaksi.[24]

Merkittävän miehen pojan on syytä asettaa päämääränsä korkealle. Tultuaan valituksi piispaksi isä kirjoittaa huhtikuussa 1757, että tieto nimityksestä on pojalle tärkeä vain yhdessä mielessä: "Sen tulee toimia sinulle yllykkeenä, jotta kilpailisit Jumalan pelossa ja muissa hyveissä sekä ahkeruudessa ja sitkeydessä kaikkien ikäistesi kanssa". Samana vuonna poika saa isältään kellon. "Sen tuntien mittauksen tulee aina muistuttaa sinua kallisarvoisen ja pian ohitse kiitävän ajan oikeasta käyttämisestä."[25]

Professori ja piispa oli nuorena ylioppilaana saanut itse puolestaan vastaanottaa lukuisia kasvatusohjeita isältään Ilmajoen kirkkoherra Andreas Mennanderilta. Vertailu hänen itsensä antamiin ohjeisiin ontuu sikäli, että Andreas Mennander jakeli neuvojaan hieman varttuneemmalle nuorukaiselle kuin professori ja piispa omiaan.[26]

---

23 KB: Biografier af C.F. Fredenheim 21.10. 1761. I. f. 17.
24 Nikula 1987, 415–417; Forsman 1900, passim.
25 CFMs CFMj:lle, Tukholma 7.4. ja 31.5. 1757. Österbladh 1 1939, 7 ja 11.
26 ks. Österbladh 2 1940, 3–33; vrt. Heikkinen 1990, 41.

Kovalla äänellä puhuminen vahvisti terveysoppaiden mukaan keuhkoja ja oli senvuoksi terveellistä liikuntoa. Heikkorintaisia ylioppilaita kehoitettiin valitsemaan papin ura. – C. A. Ehrensvärdin leikkimielinen tushipiirros 1700-luvun lopulta. Museovirasto.

Mutta joka tapauksessa erottautuvat kirkkoherran ohjeet paljon suorasukaisemmiksi ja yksiviivaisemmiksi. "Käytä aikasi hyvin, kaihda kaikenlaisia kortti- ja lautapelejä ja muita paholaisen keksintöjä, jotka ovat pelkästään ajan hukkaa, rukoile Jumalaa ja lue ahkerasti niin kauan kuin sinulla on siihen mahdollisuutta." Epäilemättä näyttäysi myös liikunta elämän kolhiman kirkkoherran huolekkaassa mielessä ajan hukkana.[27]

Carl Fredrik Mennander nuorempi on 1765 ehtinyt opinnoissaan vaiheeseen, jossa tuleva elämänura alkaa askarruttaa. Poika kirjoittaa isälle, joka on jälleen valtiopäivillä Tukholmassa, että siviilivirka kiehtoo häntä enemmän kuin hengenmiehen askare.[28]

---

27 Andreas Mennander CFMs:lle, Ilmajoki 8.11. 1734. Österbladh 2 1940, 32. Andreas Mennanderista ks Forsman 1900.

28 CFMj CFMs:lle, Turku 22.3. 1765. Österbladh 2 1940, 102

Piispa jättää pojalle vapaat kädet, vaikka katsoo aiheelliseksi muistuttaa, "että olisin mieluusti toivonut sinun valintasi kallistuvan Pappissäätyyn, missä esi-isäsi ovat pysyneet uskonpuhdistuksen ajoista saakka". Ehkäpä piispa ei ole lainkaan pettynyt. Hän hankkii samana vuonna pojalleen jalansijan Tukholmassa keskushallinnon palveluksessa ylimääräisenä kanslistina.[29]

Niin isälle kuin pojalle on alun alkaen selvää, että tukevan vihreän oksan löytäminen pääkaupungissa edellyttää ainakin kolmea asiaa. Ensiksikin tarvitaan kosolti rahaa. Virat ovat näet myyntitavaraa: virasta lähtevä myy paikkansa seuraajalleen, sillä eläkejärjestelmää ei juuri tunneta. Toisekseen on pojan saavutettava esimiestensä suosio. Kolmas edellytys liittyy kiinteästi kahteen muuhun: on kyettävä viettämään säädynmukaista elämää.

Nuorukainen täyttää kaikki kolme edellytystä. Isä takaa hänelle rahat. Ainakin vuoteen 1776 Carl Fredrik nuorempi on täysin riippuvainen piispan taloudellisesta tuesta. Isän erinomaiset suhteet avaavat väylän tärkeiden miesten suosioon. Yksi ilmaus menestyksestä on pojan aatelointi; hän ottaa nimen Fredenheim. Lupaus säätykorotuksesta heltiää jo 1769; ritarihuoneen täysivaltaiseksi jäseneksi Fredenheim otetaan 1772.[30]

Entäpä säädynmukainen elämä! Tässä yhteydessä on kiinnostava kysymys vain se, missä määrin se sisältää liikuntaa.

Välähdyksen nuorukaisen elämäntavasta antaa hänen kirjeensä isälle huhtikuussa 1767:[31]

> "Lempeä Isäni ei katsone pahalla, että minä olen setä Lundbergin tieten, kun liikunta on täällä nyt kovasti muodissa, harjoitellut paritansseja, koska aiemmin olen oppinut ainoastaan menuetteja."

Liikunta juohtuu samoihin aikoihin myös piispan mieleen, joskin eri syistä kuin pojan. Talvella 1765 Mennander oli suorittanut pitkän tarkastusmatkan ja sairastunut sen aikana pahoin. Toukokuussa hän raportoi Tukholmaan: "Terveyteni alkaa jäl-

29 Heikkinen 1990, 41.
30 Ibid., 41–42.
31 CFMj CFMs:lle 10.4. 1767. Österbladh 2 1940, 134.

leen vakiintua, mutta on oltava varovainen. Säilyttääkseni sen ja saadakseni liikuntaa olen nyt vanhoilla päivilläni ryhtynyt opettelemaan sorvaamista."[32]

Piispa on lojaali virkamies. Hänen valintaansa on ehkä vaikuttanut se, että myös istuva kuningas Adolf Fredrik sorvaa! Käsitöitä pitää myös Frans Westerdahl terveysoppaassaan oivallisena liikuntana.[33]

Isän vaikea sairaus tuo pojalle pysyvän huolenaiheen. Hän on edelleen täysin riippuvainen piispan taloudellisesta tuesta; isän hyvinvointi on kouriintuntuvalla tavalla myös pojan menestymisen ehto. Ei ole sattumaa, että poika alkaa silloin tällöin saarnata piispalle dieettiohjeiden noudattamisen tärkeydestä.

Keväällä 1770 Carl Fredrik nuorempi neuvoo isäänsä, joka on hiljattain palannut valtiopäiviltä ja valitellut vaivojaan:[34]

> "Uskaltaudunpa lausumaan mielipiteenäni, että ne väistyisivät, mikäli lempeä Isäni harjoittaisi ainakin jonkin aikaa säännöllisesti liikuntaa. Sillä lienee aika vaarallista palata hyvin voimallisesta liikunnosta lempeän Isäni tavalliseen elämäntapaan."

Kautta rantain poika siis vihjaa, että liikunta on jäänyt isän toimissa lapsipuolen asemaan.

Piispan ystävät ovat olleet samasta asiasta huolissaan jo pitkään. Maaliskuussa 1757 oli Mennanderin suojatti ja ystävä talousopin professori Pehr Kalm uskaltautunut ottamaan härkää sarvista. Onnitellessaan juuri nimitettyä piispaa Kalm pyysi "saada palata silloin tällöin jopa lievää väkivaltaa käyttäen erääseen asiaan". Asia oli se, että piispan tuli liikkua. Monet olivat sanoneet Turussa, että uudesta piispasta ei tulisi pitkäikäistä, sillä hänellä oli taipumus lihoa, hän ei liikkunut lainkaan ja hän piti makeasta elämästä. Kalm oli suurin piirtein samaa mieltä. Moitteen kohde ei pahastunut, vaan antoi Kalmin pyytämän kirjallisen luvan, jonka nojalla tämä sai palata asiaan myöhemminkin. Kovin usein ei Kalm silti uskaltautunut lupaa käyttämään.[35]

---

32 CFMs CFMj:lle 7.5. 1767. Österbladh 1 1939, 47; Heikkinen 1990, 42.
33 Westerdahl 1768, 303.
34 Heikkinen 1990, 42.
35 Pehr Kalm CFMs:lle, Turku 5.3. 1757, 21.1. 1764 ja 20.8. 1778. *Kalm 1914*, 10–11, 46 ja 317.

Piispa Mennanderin ja hänen poikansa kirjeenvaihto on tuiki säännöllistä. Mikäli posti saapuu ilman odotettua viestiä, heräävät pelot välittömästi.

Marraskuun lopulla 1772 piispa kirjoittaa huolestuneena Tukholmaan, että "kolmessa postissa en ole saanut sinulta sanaakaan". Hän tapailee mielessään kahta selitystä pojan vaikenemiselle. "En kylläkään pelkää, että sinä olisit uuden nimesi vuoksi unohtanut syntyperäsi." Toinen mahdollisuus ei ole yhtään toivottavampi: "Mutta tulinpa levottomaksi terveytesi suhteen, kun olit aiemmin kertonut, että lääkärit olivat todenneet sen heikoksi ja tarvitsevan lääkitystä."[36]

On mielenkiintoista panna merkille, miten herkkänahkaisesti jopa piispa suhtautuu poikansa aatelointiin. Toki isä ei usko, että poika 'hylkäisi' hänet. Mutta pieni näpäytys on silti paikallaan!

Carl Fredrik nuorempi päivää pitkän vastauksensa joulukuun ensimmäisenä 1772.[37] Hän sivuuttaa vaieten isän viittauksen uuden aseman tuomaan ylimieleen. Mutta epäilemättä on pojan entistä vankempi elämänperusta – aatelointi, paremmin palkattu virka ja luottamus, jota syksyllä samana vuonna vallankaappauksen tehnyt kuningas Kustaa III osoittaa nuorukaista kohtaan – tärkeänä syynä siihen, että hän uskaltautuu saarnaamaan piispalle liikunnan siunauksellisuudesta.

Poika vakuuttaa, että hän on täysin terve. Vaivat joista hän on tullut maininneeksi isälle, eivät ole edes sairauden oireita. Tätä mieltä oli myös "hovilääkärini ja kiltaveljeni, kiltti tohtori Heidenstam".

Kysymys on vain ollut "eräänlaisesta raskaan olon tunteesta" iltapäivisin. Sellainen ei ole tyypillistä nuorelle ihmiselle, mutta on luonnollinen henkilöille, "jotka eivät harjoita liikuntaa ja istuvat paljon kirjoitustyön ääressä". Lääkärin ohjeiden mukaisesti nuori aatelismies on alkanut noudattaa tarkemmin terveellisen elämän ohjeita. Hän on luopunut päivisin viinin ja kahvin juomisesta sekä runsaan lounaan syömisestä ja aterioi sensijaan tarvittaessa vielä illalla. Keino on tepsinyt erinomaisesti. Mikäli hänellä vielä olisi kesällä mahdollisuus "juoda

---

36 CFMs CFMj:lle, Turku 20.11. 1772. Österbladh 1 1939, 172.
37 Heikkinen 1990, 43.

Professori, piispa ja arkkipiispa Carl Fridrich Mennander (1712–86) sai ystäviltään ja pojaltaan moitteita viehtymisestä makeaan elämään ja vähäisestä liikunnan harrastamisesta. P. Krafft vanhemman muotokuva arkkipiispasta vihjaa, että moitteet eivät olleet perää vailla. Museovirasto.

vettä" eikä hän jättäisi vähiin liikuntaa, "jonka minun iässäni tulee olla voimallista ja usein toistuvaa", hän ei ole halukas vaihtamaan terveyttä kenenkään kanssa.

Liikunnalla on siis terveessä elämässä tärkeä rooli. Talvella ovat Tukholman kadut tukossa, mutta se ei haittaa tahtia. Poika on osallistunut Amarant-järjestön[38] toimeenpanemiin tilai-

38 Amarant–järjestö perustettiin 1760. Nordisk familjebok 1 1904, 759.

suuksiin. Kotona hän hankkii liikuntaa vanteen avulla. "Niin kauan kuin saatoin ratsastaa viime syksynä, harrastin myös tätä liikuntaa." Hän on hankkinut kauniin satulavarustuksen, ja yhdeltä pääkaupungin torilta saa vuokrata hyviä talonpoikaishevosia. Ratsastus on parasta lääkettä.

Kynän kanssa työskentelevälle on liikunta aivan välttämätöntä. Tämä ajatus johdattelee kirjeen laatijan pääasiaan, isän terveydentilaan. Poika aloittaa saarnansa varovaisesti. Hän on kirjoittanut vasta seitsemän vuotta ja tarvitsee silti liikuntaa. Entäpä sitten isä, "jolla ei 40 vuoden vaivalloisten toimien aikana ole ollut juuri muuta liikuntaa kuin rasittavia matkoja, ja nehän ovat miltei pahempaa kuin paikallaan istuminen".

Carl Fredrik nuorempi tietää kokemuksesta, että vanhan piispan elämäntapoja ei noin vain muuteta. Senvuoksi on aiheellista turvautua vaikutusvaltaisiin esikuviin. Kuningas Kustaa on hyvä esimerkki siitä, miten liikunta keventää raskaimpiakin huolia. Eno Hasselin ja maaherra Raabin[39] esimerkit puolestaan osoittavat, että liikunta tekee vanhuudenkin helpoksi. Jokainen ihminen jonka terveys on hyvä, antaa ansion siitä liikunnalle, "ja lempeä Isäni on miltei ainut henkilö, jolla on edellinen ilman jälkimmäistä".

Nuori mies liioittelee varmasti säätyläisten liikuntaharrastusten laajuutta. On kuitenkin mahdollista, että liikunnasta on pääkaupungissa tullut muoti-ilmiö herrasväen keskuudessa, niinkuin poika oli kirjoittanut isälle 1767.

Vaikka piispa ei ollut koskaan välittänyt liikunnasta, hän ei ole vielä menettänyt peliä, saarnaa poika, sillä voimat ovat tallella. Hengenmiehen on vain tehtävä parannus. Liikuntaharrastus saattaa aluksi tuntua vaivalloiselta, mutta vaivat palkitaan pian sen tuottamalla tyydytyksellä ja olon keveydellä, "jota voi verrata ainoastaan uuteen elämään". Isänmaa tarvitsi edelleen piispaa ja poika isää.

Piispan mahdollisuudet liikkua olivat erinomaiset. Hänen on syytä hyödyntää Ala-Lemun tilaansa myös tässä mielessä. Mikäli virkatoimet pakottavat hänet matkaamaan usein Tur-

39 A.J. Raab toimi amiraliteetin palveluksessa Karlskronassa ja oli sittemmin Växjön maaherrana. Hän oli piispa Mennanderin sukulainen ja läheinen ystävä. Österbladh 3 1942, 500–530 (Raabin kirjeet CFMs:lle) ja 810.

kuun, asialla on valoisakin puolensa: näin avautuu tilaisuuksia liikkua.

Vannetta saattoi pitää lapsellisena kapistuksena. Mutta kun maaherra Raab piti sitä terveytensä salaisuutena, "uskallan minäkin suositella sitä parhaana liikuntana talvella reellä ajon ohella".

Nuoren aatelismiehen uudet olosuhteet ovat kasvattaneet hänen rohkeuttaan sanoa isälle 'totuuksia', jotka eivät olleet kovin miellyttävää kuultavaa. Varmuuden vuoksi poika vetoaa vielä yhteen auktoriteettiin. "Lempeän isän" ei pitänyt pahastua nuorukaisen ja pojan neuvoista. Niiden tarkoitus on näet hyvä. Assessori Strandberg on hiljattain maalaillut kauhukuvia siitä, miten piispan tulee käymään, ellei tämä kevennä runsaita aterioitaan ja riuskaa kehoaan liikunnalla. Piispa Mennander oli hiljattain palannut valtiopäiviltä Tukholmasta, ja Stranberg oli varmasti tavannut hänet siellä, sillä molemmat miehet olivat aktiivisia Tiedeakatemian jäseniä.[40] On senvuoksi mahdollista, että keskustelu assessorin kanssa antoi pojalle viimeisen yllykkeen saarnaan.

Saatuaan kauan odottamansa kirjeen Tukholmasta piispa vastaa siihen lyhyesti. Hän iloitsee siitä, että pojan terveyden horjumista ounailleet pelot ovat osoittautuneet turhiksi. Samoin piispa kiittää pojan osoittamasta huolenpidosta.[41]

Mutta siinä kaikki! Pojan saarnaan isä ei kajoa lainkaan. Kaikesta päättäen se ei ole erityisemmin miellyttänyt häntä.

Hiljaisuus ei kuitenkaan säikäytä poikaa. Toki hän ei tohdi palata asiaan heti seuraavassa kirjeessään. Mutta tammikuussa 1773 avautuu hyvä tilaisuus. Hän kertoo isälle, että Karlstadin piispa Schröder on kuollut äkillisesti kylmettymiseen, "ennenaikaisesti seurakunnan mutta vielä enemmän hänen lapsiensa kannalta". Jäljet peloittavat: "Jumala varjelkoon lempeää Isääni! Lempeä Isäni! älä katso liikuntaa tarpeettomaksi!" Samalla poika muistuttaa, että piispa on kuitannut liikuntaa koskevat neuvot vaitiololla.[42]

---

40 Zacharias Strandberg oli pitkään Tukholman kaupunginlääkärinä ja v:een 1776 Lääkintökollegion assessorina. Biographiskt Lexicon 16 1848, 94–96.

41 Heikkinen 1990, 45–46.

42 Ibid., 46.

Uusi yritys ei tuota parempaa tulosta, vaan piispa vaikenee itsepintaisesti koko asiasta. Ilmeisesti poika alistuu tosiasiain edessä, sillä liikuntasaarna ei enää toistu. Piispa säilyttää elämäntapansa, mutta katsomusten ja asenteiden tasolla pojan saarna tehoaa (s. 156 seur.).

Pari vuotta myöhemmin Fredenheim saa kuitenkin jälleen tilaisuuden muistuttaa liikunnan terveellisistä vaikutuksista. Huolenpidon kohde vain on vaihtunut isästä enoon.

Professori Henrik Hassel oli Carl Fredrik nuoremmalle hyvin läheinen, ehkäpä jossain mielessä läheisempikin kuin isä. Niinkuin näimme, poika nostaa enon esikuvaksi saarnatessaan isälle liikunnasta.

Vuonna 1774 Hasselin terveys alkaa horjua. Turun lääkärien ohella hän saa neuvoja sen kohentamiseksi myös Tukholmasta, sisarenpojalta. Lokakuussa sairas kirjoittaa Fredenheimille, että tämän lähettämät neuvot ovat hyvin perusteltuja. "En ole laiminlyönyt liikuntaa ollessani maalla." Tällä kerralla mikään ei kuitenkaan auta, vaan iäkäs professori kuolee 1776.[43]

Carl Fredrik Fredenheim ei itse jättänyt ainakaan tyystin liikuntaharrastuksiaan ikävuosien karttuessa (s. 41). Mutta hän on "kaikessa onnen suosikki", kuten Henrik Schück sanoo osuvasti,[44] eikä erityisen mieltynyt suuriin henkisiin tai fyysisiin ponnistuksiin. Marraskuussa 1783 Fredenheim kirjoittaa entiselle kotiopettajalleen ja ystävälleen professori Bilmarkille, että makea elämä ja liikunnan puute ovat horjuttaneet hänen terveyttään. Tilanne korjaantuisi nyt molemmilta osiltaan.[45]

Päätöksen tekeminen on paljon helpompaa kuin sen toteuttaminen.

---

43 Ibid.; Mustelin 1969–71, 313–315.
44 Schück 1905, 14.
45 CFMj Johan Bilmarkille, Tukholma 28.11. 1783. HYK: Johan Bilmark, coll. 23 II.

Promenadien kirjo

Joulukuussa 1784 oleskelevat Kustaa III:n suosikit runoilija J.H. Kellgren ja A.N. Clewberg kuninkaan seurueessa Gripsholmin linnassa. Miesten läheinen ystävyys juontuu Turun akatemiassa vietetyltä ajalta. Vuoden viimeisenä päivänä Kellgren kertoilee eräälle ystävälleen lähettämässään kirjeessä toverusten päiväohjelmasta.

Kaksikon ohjelma sisältää runsaasti liikuntaa. Herätys tapahtuu aamulla kahdeksalta. Tuntia myöhemmin noustaan biljardisaliin, jossa Clewberg verryttelee aamutuimaan muutamalla erällä. Senjälkeen miesten rengit noutavat talonpoikaisreen. Noin peninkulman ajon jälkeen aterioidaan. Iltapäivällä on vuorossa toinen rekiretki, parin peninkulman kierros talonpoikaisreessä. Tämän 'promenadin' jälkeen alkaa iltaohjelma kuninkaan seurueessa.[1]

Promenadi herrasväen liikuntana

Kellgrenin kuvaus johdattaa lukijansa suoraan säätyläisten liikuntaharrastusten keskiöön, jonka ytimenä on 'promenadi'. Sille ei ole yhdellä sanalla esitettävää suomenkielistä vastinetta – siksi että säätyväki ei puhunut harrastuksistaan suomen kielellä.

Ensinnäkin 'promenadi' viittaa kävelyretkeen. Silloin kun retki suuntautui lähitienoille, maisemakohteena olivat myös

1 af Forselles 1903, 163–164.

Gripsholmin linna Tukholman liepeillä oli kuninkaallisen vapaa-ajan vieton tyyssijoja. – C. L. Armfeltin akvarelli. Museovirasto.

promenadeja silmällä pitäen rakennetut tilat, puistot, puistokadut jne. Käsitteen piiriin voi osin sisällyttää myös tanssin sikäli, että tavallisin kävelyaskelin etenevää tanssia nimitettiin 'promenaditanssiksi'.

Mutta promenadi voitiin suorittaa Kellgrenin ja Clewbergin tavoin myös reessä istuen tai ratsain. Vesillä promeneerattiin veneillen tai purjehtien.[2]

Kaikkia edellä mainittuja toimia Frans Westerdahl pitää oivallisena liikuntana, niinkuin olemme jo havainneet. Promenadilla oli ainakin jo 1700-luvulla selkeästi terveysliikunnan tavoitteita. Toisaalta se kietoutui monin sitein säätyläisten koko elämäntapaan. Liikunnan ohella siinä erottuu esteettinen ulottuvuus, ja promenadi on myös seurustelua.

Promenadi ei ole ruotsalainen 'keksintö', vaan se on joka suhteessa yleiseurooppalainen säätyläiskulttuurin ilmentymä.

---

2 ks. *Ordbok över svenska språket 20 1954*, 2025–2028.

Tämä seikka on vangittavissa pähkinänkuoreen jo pelkästään seuraamalla termin vaellusta ja kehittymistä Euroopan eri kielissä. Sana periytyy latinasta ('prominare') ja juurtuu uuden ajan alussa, yhtä rintaa säätyläiskulttuurin vakiintumisen kanssa, ranskan välityksellä moniin Euroopan maiden kieliin kuten englantiin, hollantiin ja ruotsiin.[3]

Pariisi ja Versaillesin hovi olivat 1600-luvulta lähtien korkean säätyväen toiviokohteita, joista omaksuttiin tapakulttuurin sääntöjä. Ja tapoihin kuuluivat myös promenadit. Esimerkiksi ruotsalainen kreivi Axel von Fersen nuorempi (1755–1810), joka 1770-luvun alusta lähtien oleskeli usein ja kauan Pariisissa, promeneerasi siellä ahkerasti.[4]

Välähdyksen promenadien kirjosta Euroopan säätyläiskulttuurissa saa Kustaa III:n veljen Södermanlannin herttua Kaarlen puolison Hedvig Elisabeth Charlottan laajasta päiväkirjasta v. 1775–1817. Herttuatar promeneeraa säännöllisesti: hän kävelee, ajaa vaunuissa, ratsastaa. Monilla yhteisillä ratsasturetkillä Kustaa III:n kanssa hän panee merkille tämän heikon ratsastustaidon.

Kun herttua lähtee vaimonsa kanssa syksyllä 1798 hoitamaan terveyttään ulkomaille, herttuatar havainnoi tarkoin myös liikuntatottumuksia. Prahassa hän viihtyy paikassa, "jossa täkäläisen käytännön mukaan ajellaan joka sunnuntai promenadia". Marraskuussa hän tutustuu Wienissä Prateriin, "suureen puistoon, jonne väellä kaikista säätyluokista on tapana tulla kauniilla säällä jalkaisin tai vaunuissa. Erityisesti sunnuntaisin siellä kuhisee väkeä." Pitkän kaupungissa oleskelunsa aikana herttuatar käy Praterissa usein. Tammikuussa 1790 hän havaitsee, että kaupunkilaiset promeneeraavat siellä ahkerasti vuodenajasta riippumatta. Huhtikuussa herttuatar panee merkille, että Wienissä vierailulla oleva Venäjän suuriruhtinas Konstantin käy Praterissa usein ratsastamassa.[5]

---

3 ks. esim. Grand Laraousse de la langue francaise 5 1976, 4671; The Oxford Dictionary 12 1989, 611; Woordenboek der Nederlandsche taal 12:2 1949, 4403.

4 Söderhjelm 1 1925, esim. 30, 35, 40 seur. ja passim.

5 HEC Dagbok, esim. *1 1902*, 18,48, 56, 136, 188–189, 195, 286, 289, 311, 334; *2 1903*, 5, 39, 103, 111, 164, 182; *5 1923*, 211; *6 1927*, 40, 46, 113, 117, 133–138, 145, 147, 160, 187, 189 ja 197

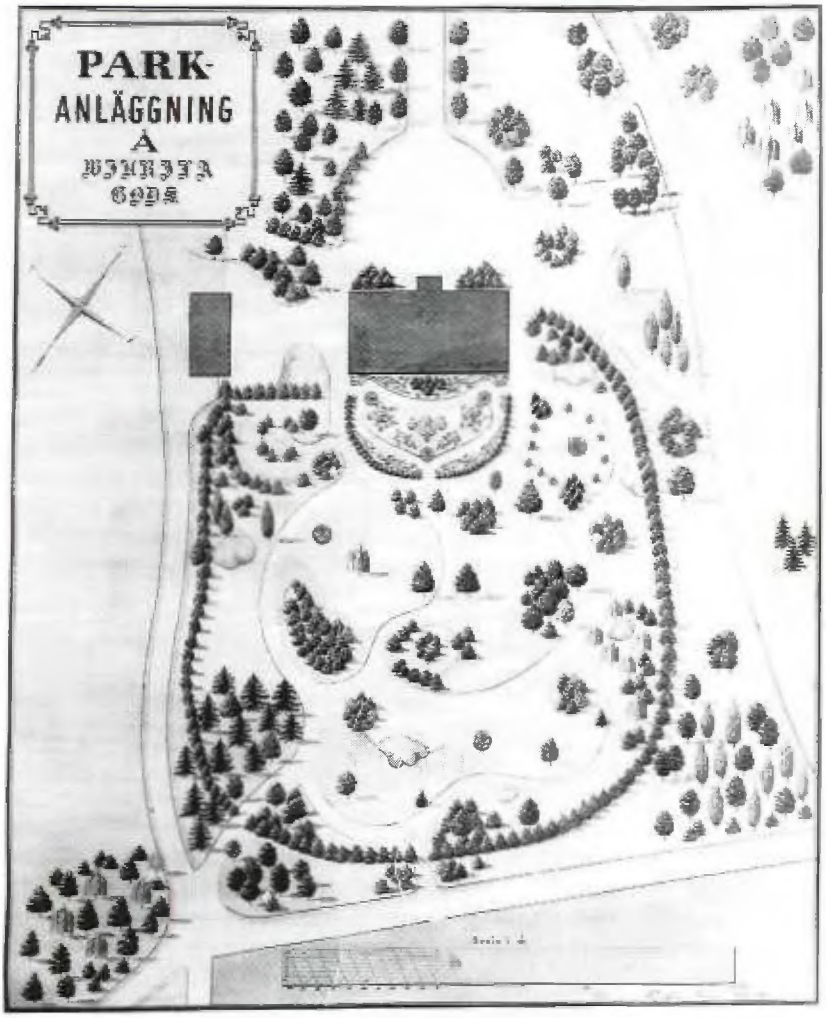

Puiston suunnittelussa otettiin huomioon myös promenadit. Viurilan kartanon puisto Halikossa. – Akvarelli v. 1874. Museovirasto.

Toisen esimerkin tarjoaa suomalaisen Kustaa III:n suosikin G.M. Armfeltin (1759–1816) vaellus Euroopassa 1790-luvulla ja seuraavan vuosisadan alussa. Syksyllä 1799 Armfelt on vieraana Löpichaun linnassa Leipzigin tuntumassa. "Pelaamme

iltaisin bostonia, teemme kauniilla ilmalla promenadeja, esitämme nuorisolle pieniä näytelmiä, tanssimme jne., pikku juhlia, yllätyksiä, sanalla sanoen teemme kaikkea, mikä tuottaa elämässä iloa."

Keväällä 1801 Armfelt on ensi kertaa epäsuosioon joutumisensa jälkeen Tukholmassa. Lukuisat uteliaat silmäparit rekisteröivät tarkoin kaiken, mitä kustavilainen tekee. Kerrotaan, että Armfelt promeneeraa päivittäin ympäri kaupunkia näytelläkseen itseään. Heinäkuussa hän on jo vieraana Saganin linnassa Preussissa. "Elämme täällä mitä suurimmassa rauhassa, promeneeraamme, syömme, nukumme, lueskelemme ja teemme kaikenlaisia suunnitelmia."[6]

Promenadi on muoto, johon eurooppalaisen säätyväen liikuntaharrastukset olivat uomautuneet. Terveysohjeet puolestaan antoivat muodolle sisältöä.

Kävelyretket

Monista merkityksistään huolimatta 'promenadi' viittaa useimmiten kävelyretkeen, ja kävely oli epäilemättä yleisin säätyväen liikunnan muoto.

Jalkaisin kokee mieltään virkistää ja terveyttään ylläpitää esimerkiksi Turun akatemian professori Mathias Calonius, joka toimii 1790-luvulla pitkään Korkeimman oikeuden jäsenenä Tukholmassa. Hän valittaa talvisin usein pääkaupungin katujen lumisuutta ja jäisyyttä: niillä saattaa liikkua vain hevosajoneuvoissa. Joulukuussa 1795 Calonius kaatuu ja loukkaa jalkansa kävellessään asunnolleen kirjahuutokaupasta.

Toukokuussa 1798 Caloniuksella on lomaa. "Kävelin eilen koko iltapäivän aivan yksin Hagan huvipuistossa ja saatoin havaita omin silmin, miten vähän kevät on edistynyt." Valko- ja sinivuokot ovat kyllä jo väreissään. "Siellä kuulin ensi kerran käen kukkuvan. Pääskysiä en ole vielä nähnyt. Rukiin oras näyttää kauniilta."

---

6 von Bonsdorff 1 1930, 556 ja 2 1931, 15 ja 26.

Calonius ei valinnut kävelyretkensä puitteita sattumalta, sillä Hagasta oli tullut Kustaa III:n aikana tukholmalaisen herrasväen promenadien keskeinen näyttämö.[7]

Promenadien säännöllisyys on Caloniukselle tärkeää. Ne liittyvät sekä hänen arkipäiväänsä että lomahetkiinsä. Lomalla harrastukseen vain on paremmat mahdollisuudet. Kesä on tietysti luonnollisista syistä kävelyretkien sesonkiaikaa. Kesäkuussa 1788 murehtii Kuninkaallisen draamateatterin toinen johtaja A.N. Clewberg Kustaa III:lle Suomeen lähettämässään kirjeessä, että promenadit ovat karkoittaneet yleisön teatterista, ja kuumuus tukahduttaa näyttelijöitä.[8]

Kesäkuun alussa 1785 lähtee Ruotsin hovin seremoniamestari C.F. Fredenheim, arkkipiispa Mennanderin poika, purjehtimaan Tukholmasta Turkuun. Varmaankin siksi, että myös kuningas on Suomessa, Fredenheim kirjaaa tarkoin matkansa yksityiskohdat.

Fredenheim yrittää taivutella vaimoaan, paljasjalkaista pääkaupunkilaista, mukaan lomamatkalle. Tämä on jo suostunut tuumaan, mutta perääntyy hyvässä järjestyksessä vain nähdessäänkin Turun jahteja Skeppsbrolla, jossa pariskunta on ennen matkaa kävelemässä.

Merimatka sujuu parissa päivässä, ja Turkuun saavutaan maanantaiaamuna 13.6. Korkea-arvoinen vieras majoittuu entisen kotiopettajansa ja hyvän ystävänsä professori Johan Bilmarkin taloon. Jo tulopäivänä miehet tekevät iltapäivällä kävelyretken. Sama toistuu seuraavina päivinä, jolloin käydään mm. Anninkaisten tullissa ja Puolalan mäillä.

Sunnuntaina 19.6. Fredenheim matkaa aamupäivällä Kankaisten kartanoon. Hän katsastaa kartanon uudisrakennuksen, puutarhan ja hevoset. Kankaisista matka jatkuu iltapäivällä kävellen Maarian pappilaan, josta tehdään promenadi Koroisiin. Seuraavana päivänä Fredenheim käy Turun akatemian puutarhassa. Senjälkeen hän vierailee tanssikoulussa ja tekee kävelyretken mäille.

---

7 M. Calonius H.G. Porthanille, Tukholma 11.12. 1794, 11.12. 1795, 31.1. 1797, 23.3. 1798 ja 10.5. 1798. *Calonius 1902*, 80, 136–137, 252, 337 ja 347; Hagan puistosta ks. esim. Stockholm i närbild 1987, 47 seur.

8 af Forselles 1903, 208.

Vierailut ja promenadit täyttävät seremoniamestarin päivät Turussa. Juhannuspäivänä 24.6. hän ajaa kieseissä enovainajansa pojan Carl Hasselin seurassa Pussilan kartanoon, jossa hän oli viettänyt lapsena ja nuorukaisena unohtumattomia päiviä enon hoivissa. Ensimmäinen puolen peninkulman taival taittuu 21 minuutissa; ajan merkitseminen matkapäiväkirjaan kielii koetusta vauhdin hurmasta.

Pussilassa kävellään kartanon rapistuneessa puutarhassa ja tehdään promenadi kauniille niitylle. Seutu palauttaa Fredenheimin mieleen haikeita muistoja. Seuraavana päivänä hän kävelee maantietä pitkin hevoshakaan ja myöhemmin lähistön mäillä.

Loma alkaa lähetä loppuaan. Keskiviikkona 29.6. Fredenheim vierailee Turussa miekkailusalilla. Haikein mielin hän tekee torstaina kävelyretken piispan taloon ja tunnelmoi sen puutarhoissa. Samoin hän käy enovainajansa kaupunkitalossa. Illan suussa Fredenheim siirtyy laivaan, jossa Bilmark ja muutama muu ystävä pitävät hänelle seuraa odoteltaessa sopivaa tuulta. Purjeet nostetetaan puoli kymmeneltä.

Illalla 3.7. saavutaan Tukholman tulliin. Siellä Fredenheim nousee kaksipurjeiseen veneeseen, joka vie hänet puolessa tunnissa kaupunkiin. "Tukholma oli parhaassa pyhäpuvussaan." Saavuttuaan kotiin seremoniamestari havaitsee, että vaimo on lähtenyt heidän loma-asunnolleen Tukholman saaristoon.[9]

Kun promenadi oli myös terveysliikuntaa, sitä ei sopinut rajata kauniiseen kesäpäivään tai loma-aikaan. Otettakoon esimerkiksi kävelyretket, jotka turkulainen hovioikeuden kamreeri J.P. Winter teki maaliskuussa 1812.

Kuun ensimmäisenä päivänä sunnuntaina Turussa paistaa aurinko. Winter tekee keskipäivällä pienen kävelyretken lämpimässä säässä. Maanantaina hän on illalla ystäviensä kanssa konsertissa. Illallisen jälkeen kävellään venäläisten rakentamalle 'jäävuorelle', kelkkamäkeen. Tiistaina Winter oleskelee enimmäkseen kotona. Seuraavana päivänä hän tekee iltapäivällä kävelyretken pilvisessä, tuulisessa ja kylmässä säässä.

Viikkoa myöhemmin tiistaina iltapäivällä Winter ajaa hevosella venäläisten jäävuorelle ja tekee myös kävelyretken. Aa-

9 Fredenheim 1902, 217–243.

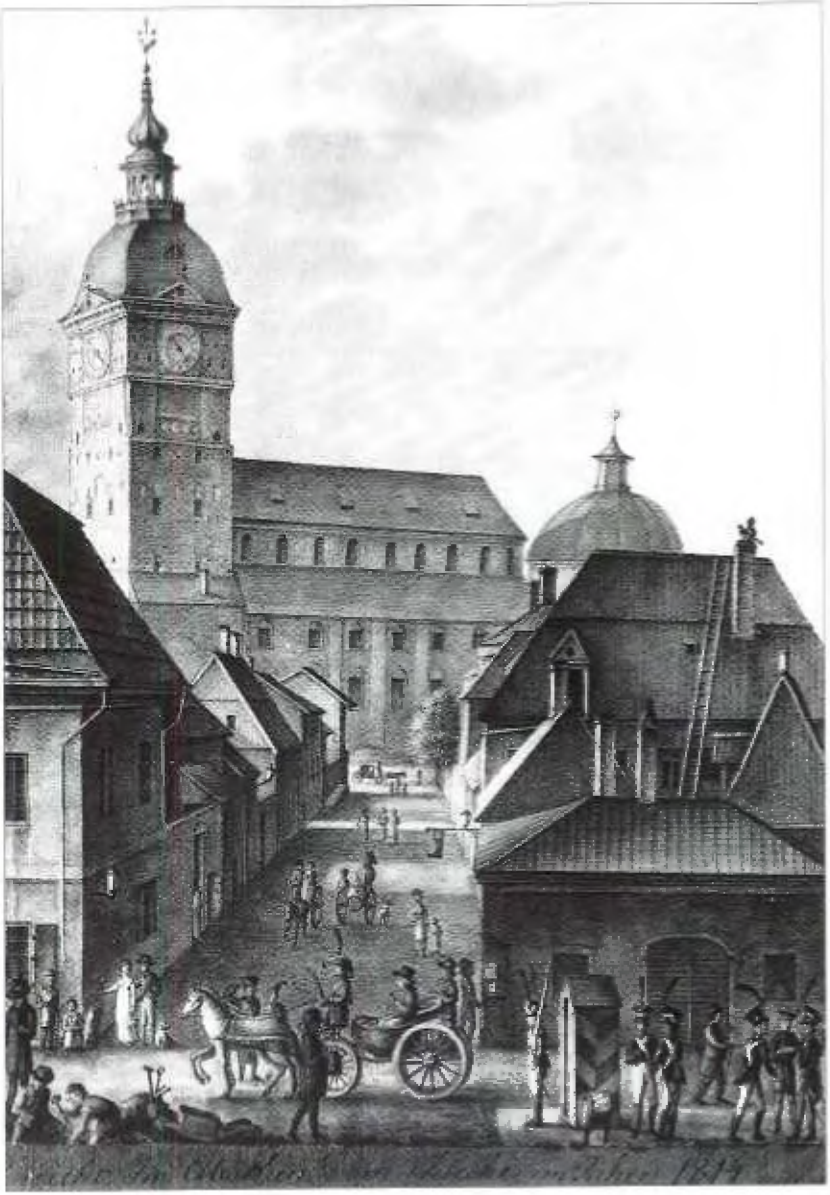

Liikenteen vilinää Turun kaduilla v. 1814. – C.L. Engelin akvarelli. Museovirasto.

mupäivällä keskiviikkona Winter ajaa jälleen jäävuorelle, mutta ei kiinnitä luistimia, kun jää on jo alkanut sulaa.

Maanantaina 16.3. Turussa on pilvistä ja kylmää, mutta Winter on iltapäivällä kävelemässä ystäviensä kanssa. Torstaina samalla viikolla hän on iltapäivällä jälleen kävelemässä. Lauantain kauniissa joskin kylmässä säässä Winter tekee "pienen promenadin". Perjantaina 27.3. hänellä on kova päänsärky, eikä kävelyretki poista sitä. Kuukauden kahtena viimeisenä päivänä Winter on ystävien kanssa promenadilla.[10]

Promenadin aikana oli oiva tilaisuus keskustella, koota ajatuksiaan, luoda uutta. Esimerkiksi runoilija ja lehtori J.L. Runeberg teki Porvoon-vuosinaan säännöllisesti kävelyretkiä.

Kesäkuussa 1845 nuori ylioppilas August Schauman on ystävänsä kanssa matkalla Savoon opettelemaan suomen kieltä. Porvoossa he käyvät tervehtimässä kunnioitettua runoilijaa. Myöhemmin iltapäivällä ylioppilaat tapaavat Runebergin uudelleen kaupungin sillalla. "Hän oli erään virkatoverinsa kanssa menossa maantielle kävelemään. Hän pyysi meitä mukaan, ja nyt hän oli oikein hyvällä tuulella, kertoi ja laski leikkiä kaikesta mahdollisesta. Kun oli tultu erään tien varrella olevan tietyn puun kohdalle, Runebergin tavalliseen päämäärään, käännyttiin takaisin. Keskustelu jatkui yhtä hilpeästi, ja sillalla pysähdyttiin vielä hetkiseksi."[11]

Runebergin kävelyretkien ajankohta ei ollut vakiintunut sattumalta. Fredrika Runeberg kertoo, että runoilija tuskastui usein visiitteihin, joita hyvää tarkoittavat Porvoon-tuttavat suorittivat tuhka tiheään hänen luokseen. Ne olivat kiusallisia etenkin luovan kauden aikana. Yksi kävelyretkien tarkoituksista oli yksinkertaisesti välttää näitä visiittejä.[12]

Toivottujen ystävien piirissä Runeberg oli sensijaan armoitettu seuramies, jonka kotoa saattoi olla vaikea irtaantua alun perin suunnitellussa aikataulussa. Kun M.A. Castrén on kerran lähdössä Siperian-matkalle, hän saa Helsingistä alkumatkalle seuraa Elias Lönnrotista, joka suuntaa Kajaaniin. Ylioppilaat Robert Tengström ja Herman Kellgren lähtevät 'kevyissä promenadiasuissa' saattamaan heitä. Kuinka ollakaan saattomatka

10 VA: Winter 1, 11–14v (maaliskuu 1812).
11 Schauman 1 1967, 235.
12 Runeberg 1946, 132–133.

ulottuu aina Porvooseen, ja seurueella kuluu siellä Runebergin kodissa muutama päivä hilpeästi.[13]

Caloniuksen, Fredenheimin, Winterin ja Runebergin kävelyretket johtivat varmaan harvoin väsymykseen, hengästymiseen tai hiostumiseen. Fyysinen elementti oli vain yksi promenadin osatekijä. Mutta toki se saattoi korostua vahvemminkin. Jokioisissa kotiopettajana toiminut maisteri ja runoilija Mikael Choraeuksen päiväohjelmaan kuuluivat 1800 kävelyretket, joilla oli tavallisesti mittaa peninkulman verran.[14]

Promenadiin ei tarvinnut sisällyttää lainkaan kuntoilun vivahdetta. Professori W.G. Laguksen tytär Minna tunnelmoi Helsingissä helmikuussa 1839 kirjeessään ystävättärelleen: "Sitten joimme teetä, ja nyt on mitä ihanin kuutamo. Se näyttää todella houkuttelevalta, mutta kun kukaan ei halua lähteä seurakseni promenadille, minun täytyy pysyä kotona."[15] Pimeille Helsingin kaduille ei tytöllä ollut yksin asiaa. Tunnelmallisuus ei kuulunut vain nuorten tyttöjen elämäntapaan, vaan se sävytti enemmän tai vähemmän selkeästi koko promenadien kirjoa.

Syksyisin oli jää monelle mieluisa kävelyretken alusta. Pojat eivät luonnollisesti tyytyneet vain kävelyvauhtiin, vaan he kiinnittivät jalkaansa luistimet. "Nyt on jäätä, mutta pelkäänpä ettei Wilhelm pääse vielä luistelemaan, kun äiti ja minä olemme suuria pelkureita", kirjoittaa professorin rouva Hedde Marie Lagus miehelleen Turusta joulukuussa 1828. "Kun tulet kotiin, niin voin jättää hänet huostaasi, jolloin pääsen kaikesta vastuusta." Muutamaa päivää myöhemmin Wilhelm saa kuitenkin luvan kokeilla uusia luistimiaan.[16] Nuori Zachris Topelius luistelee 1830-luvulla niin Helsingissä kuin Uudessakaarlepyyssä.[17]

Vanhemmat henkilöt näyttävät sensijaan turvautuneen harvoin teräskenkiin. Pantakoon kuitenkin merkille, että esim. J.P. Winterillä Turussa oli mukanaan luistimet, kun hän kävi maaliskuussa 1812 venäläisten pystyttämällä 'jäävuorella'. Se oli tosin rakennettu nimenomaan kelkkailua varten. Turun ohella

13 Ibid., 145.
14 Choraeus 1903, 58.
15 Lagus 1936, 154.
16 H.M. Lagus W.G. Laguksselle, Turku 6. ja 10.12. 1828. Lagus 1936, 103.
17 Topelius 1 1918, esim. 20 (15.12. 1832), 29 (3.1. 1833) ja 30–31 (4. ja 8.1. 1833) sekä 2 1918, 167 (6.–7.11. 1835).

Suomen Suuriruhtinaskunnan uuden pääkaupungin Helsingin keskeinen promenadikatu Esplanadi 1830-luvulla. – Kivipiirros Fr Tengströmin teoksesta Vyer af Helsingfors (1838). Museovirasto.

venäläisillä upseereilla oli kelkkamäkiä myös Helsingissä ja Sveaborgissa.[18]

Vielä harvinaisempaa oli varttuneelle säätyväelle sujuttelu hangilla suksien avulla. Pohjoisessa ja maaseudulla hiihtivät toki monet säätyläisetkin aivan välttämättömyyden pakosta, mutta etelässä ja kaupungeissa sukset lienevät olleet jokseenkin harvinaisia.[19]

Toki on myös poikkeuksia. "Olen miltei päivittäin harrastanut liikuntaa suksilla, ensin kaupungin halki ja sitten sen ulkopuolella", kirjoittaa Elias Lönnrot Kajaanista maaliskuussa 1834. Hän toteaa, että hiihtäminen kaupungissa ei herättänyt Kajaanissa kummastusta, "vaikka Helsingissä kansa voisi nauraa itsensä kuoliaaksi, mikäli joku ryhtyisi sellaiseen kaupungissa". Oleskellessaan syksyllä 1848 Laukossa Lönnrot mureh-

18 ks. esim. Topelius 2 1918, 242 (24.2. 1836) ja 3 1920, 257 (22.2. 1837).
19 vrt. Heikkinen 1977, 12–13.

tii, mistä onnistuisi saamaan "kelvolliset sukset sitten kun Herramme antaa meille lunta".[20] Tämä ikänsä liikkumaan tottunut mies vie tapansa mukanaan pääkaupunkiin muutettuaan. Suunnitellessaan muuttoa hän toteaa, ettei "laske askeliaan" ja saattaa senvuoksi asua muuallakin kuin keskikaupungilla. Professorin tarkoituksena on ottaa Helsinkiin mukaan muutama pari suksia, "ja keskeltä kaupunkia en kyllä pääsisi niillä ulos kaupungista". Ja kuinka ollakaan: kun ylioppilaat käyvät 1854 laulutervehdyksellä uuteen virkaansa astuneen Lönnrotin kotona Helsingissä, he tapaavat päivänsankarin pihamaalla hiihtämässä.[21] Näky ei varmaan ollut kovin tavallinen.

Kuninkaallinen Gripsholmin linna ei ollut aina ilon ja huvitusten tyyssija, jollaisena Kellgren ja Clewberg sen kokivat jouluna 1784. Kun kuningas Kustaa Aadolf IV oli vangittu maaliskuussa 1809, häntä pidettiin kauan Gripsholmissa tarkasti vartioituna. Aluksi ei vallasta syöstyn monarkin sallittu hänen toistuvista pyynnöistään huolimatta tehdä edes kävelyretkiä linnan pihalla ...[22]

Ratsain

Miehen ja hevosen välinen 'liitto' kuninkaan palveluksessa loi 1200-luvulla yhden keskeisen perustan säätyjakoisuuden muotoutumiselle, aatelissäädyn synnylle. Ratsastustaito oli aatelismiehen statuksen osa. Kun Ruotsin vaikutusvaltaisimpiin miehiin kuuluneen kreivi Axel von Fersenin poika Axel kirjoittautui 1770 Braunschweigin sotilasakatemiaan, hän palkkasi itselleen yksityisesti ratsastuksen ja miekkailun opettajat.[23]

Hovi antoi esimerkkiä myös suhtautumisessa ratsastukseen. Kustaa III:n veljen herttua Kaarlen puoliso Hedvig Elisabeth Charlotta kertoo 1779 päiväkirjassaan, että kuningas oli "nykyi-

---

20 Elias Lönnrot A.M. Höglundille, Kajaani 14.3. 1834 ja Fabian Collanille, Laukko 3.10. 1848. Lönnrot 1 1990, 79 ja 306.
21 Rein 1918, 93.
22 Carlsson 1946, 208 ja 217.
23 Söderhjelm 1 1925, 18.

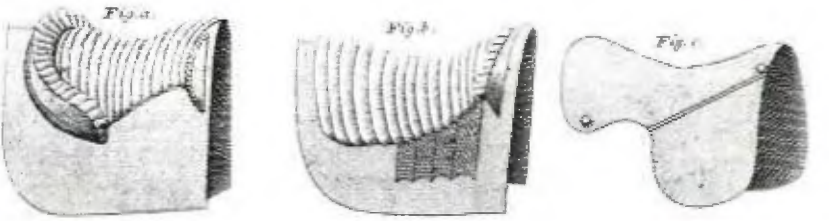

Kolme satulaa. Koulusatulaa (a) käytettiin ratsuväessä. Ranskalaista satulaa (b) suositeltiin mm. naisille. Englantilaista satulaa (c) pidetiin jokseenkin epämukavana. – Piirros ruotsalaisen A.E. Lewinin ratsastusoppaasta v:lta 1813.

sin" kiinnostunut ennen muuta turnajaisista. Kustaa olisi varmaankin halunnut elää ritariaikaan, käly miettii.

Kustaa itse on kyllä huono ratsastaja ja ylipäätään liikunnan harrastaja. Käly toteaa tämän omakohtaisesti heidän monilla yhteisillä ratsastusretkillään. Kuningasta ei kiinnostanut "minkäänlainen ruumiinliikunta ratsastusta ehkä lukuunottamatta, mutta hän ratsastaa aika huonosti". Ollessaan kesällä 1780 Spaassa hoitamassa terveyttään Kustaa putoaa hevosen selästä. Kesäkuussa kolmea vuotta myöhemmin kuningas putoaa jälleen tarkastaessaan sotajoukkoja Suomessa ja taittaa kätensä.[24]

Hallitsijan oma taito ei kuitenkaan ratkaissut, vaan hänen suosioonsa saattoi päästä myös ratsastustaitojen avulla. Tunnetuin ja vaikutusvaltaisin kustavilainen G.M. Armfelt oli intohimoinen ratsastuksen ystävä, joka tarvitsi ratsastustaitoa usein myös tehtävissään. Ollessaan ruotsalaisten joukkojen komentajana Stralsundissa Armfelt kertoo talvella 1805 vaimolleen, että 49 ikävuodestaan ja sairauksistaan huolimatta hän viettää kolme tai neljäkin tuntia vuorokaudessa hevosen selässä.[25]

---

24 HEC Dagbok 1 1902, 168, 170, 260–262, 283; 2 1903, 21 ja 25 nootti.
25 Heinricius 1914, 36; v. Bonsdorff 1 1930, 37 ja 2 1931, 196–197.

Ratsastus oli 1700-luvun lopulla voimallisesti tulossa myös aatelittomien säätyhenkilöiden ja muidenkin harrasteeksi. Kuninkaallinen ja aatelinen esimerkki vaikutti, ja terveysoppaat pitivät ratsastusta yhtenä parhaimmista liikunnan muodoista. Hevosia oli niin maalla kuin kaupungissa, eikä harraste ilman kilpatavoitteita edellyttänyt erityistä rataa. Kun Södermanlannin herttua Kaarle palasi joulukuussa 1788 Tukholmaan sotatantereelta Suomesta, porvariston johtomiehet, osa heistä ratsastaen, osa taas jalkaisin, ottivat hänet juhlallisesti vastaan kaupungin portilla. Näytelmä toistui itse kuninkaan saapuessa.[26]

Yhtenä ratsastusharrastuksen levittäytymisen väylänä toimivat yliopistoihin perustetut ratsastuskoulut. Uppsalaan ratsastus tuotiin 1660-luvulla; pitkähkön lamakauden jälkeen ratsastuskoulu elvytettiin siellä 1739. Myös Lundin akatemiassa harjaannutettiin ratsastamaan.

Ratsastuksen tuominen akateemiseen maailmaan tähtäsi alun alkaen uupseerin uralle kurkottavien aatelisnuorukaisten houkuttelemiseen yliopistoihin. Mutta tärkeimmät seuraukset olivat ehkä sittenkin toisaalla. Turun akatemian professori Pehr Kalm, jolla ei ollut minkäänlaisia aatelismiehen elkeitä, toivoi heinäkuussa 1765, että Turkuun saataisiin ratsastustalli. Kalm asetti toivonsa Sveaborgin rakentajaan kenraali Augustin Ehrensvärdiin.[27]

Ratsastuksen historiaa ajatellen ei ole hämmästyttävää, että ensimmäisen ratsastusoppaan Ruotsissa laati upseeri, Karlsbergin sota-akatemiassa palvellut A.E. Lewin. Kirja ilmestyi 1813. Ensimmäinen versio siitä oli kuitenkin ollut menossa painoon jo 1796. Lewin toimi silloin Karlsbergin sota-akatemiassa tallimestarina. Hän oli aiemmin ollut myös kuninkaallisen tallin tallimestareita ja halusi senvuoksi omistaa kirjansa hovitallimestari paroni H.H. von Essenille. Kohteliaisuudesta Lewin näytti käsikirjoitusta sota-akatemian johtajalle kreivi N.A. Cronstedtille. Tämä pyysi sen luettavakseen ja 'riemastui' omistuskirjoituksesta. Cronstedt vaati, että kirja piti omistaa akatemialle ja että akatemian oli toimittava sen julkaisijana.

---

26 HEC Dagbok 2 1903, 436 ja 440.
27 KGCI historia 1913, 8–9; Vasara 1987, 28 seur.; P. Kalm C.F. Mennanderille, Turku 12.7. 1765. Kalm 1914, 91.

Lewin ei suostunut Cronstedtin vaatimuksiin, vaan katsoi että käsikirjoitus oli hänen omaisuuttaan. Kreivi vangitutti miehen. Pitkällinen kiista herätti huomiota myös Suomessa. Vaikka Lewin voitti jutun, kirjan ilmestyminen lykkääntyi kuitenkin miltei kahdella vuosikymmenellä. Kruununprinssi Karl Johanin ohella von Essen sai lopultakin omistuskirjoituksensa.[28]

Ratsastusharrastuksen leviämisen näkökulmasta Lewinin kirjoitus, jota varmasti luettiin myös Suomessa, on tavoitteiltaan rajattu. Hän osoittaa kirjansa "ylipäätään maanmiesteni hyödyksi", mutta pitää silmämääränään erityisesti ratsuväkeä. Kirjoittaja on perehtynyt omakohtaisesti miltei kaikkien Euroopan maiden hevossiittoloihin ja kuuluisimpiin talleihin. Hän on vannoutunut hevosmies. "Hevonen on luontokappaleista kiistämättä miellyttävin ja silmää hivelevin sopusuhtaisen ruumiinrakenteensa ja komean näkönsä vuoksi."

Lewin jakaa hevoset ratsuksi soveltuvuuden kannalta neljään ryhmään. Ratsuhevosiksi sopivat ennen muuta maneesieli paraatihevoset ja taisteluhevoset, huonommin vaunu- ja työhevoset.[29] Aatelittomien säätyhenkilöiden hevoset olivat Suomessa useimmin kahta viime mainittua lajia. Mutta vaatimustaso on tietenkin suhteellinen asia.

Vaikka myös kaupunkitalouksissa oli usein hevosia, ratsastus oli silti kauan ennen muuta maalainen harrastus. Professorin poika Thiodolf Rein (1838–1919), jonka lapsuudenkoti on Helsingissä nykyisen Vanhan kirkon lähistöllä, tottuu hevosiin jo kaupungissa. Kotitalossa on talli, ja vaikka perheellä ei ole omaa hevosta, vuokralaiset pitävät siellä ajokkiaan. Mutta ratsastuksen salaisuuksiin Thiodolf perehtyy vasta kesällä 1851 ollessaan sukuloimassa Inkerinmaalla Kattilan pappilassa. Talossa on komea ratsuhevonen, jolla on myös komea nimi 'Sokol', haukka. Pojan serkku, nuori tyttö Emilia Groundström on taitava ratsastaja, "ja näytti todella upealta, kun hän istui sinisessä ratsastuspuvussaan Sokolinsa selässä". Emilia toimii Thiodolfin oppimestarina.[30]

---

28 Lewin 1813; Cronstedtin ja Lewinin kiistasta ks. M. Calonius H.G. Porthanille, Tukholma 1.9., 7.10. ja 18.10. 1796, 10.2., 2.3., 28.3. ja 28.12. 1797 sekä 13.4. 1798. *Calonius 1902,* 189–190, 204, 211, 247, 254, 258, 264, 325 ja 339.

29 Lewin 1813, Företal ja 1 ja 7.

30 Rein 1918, 89.

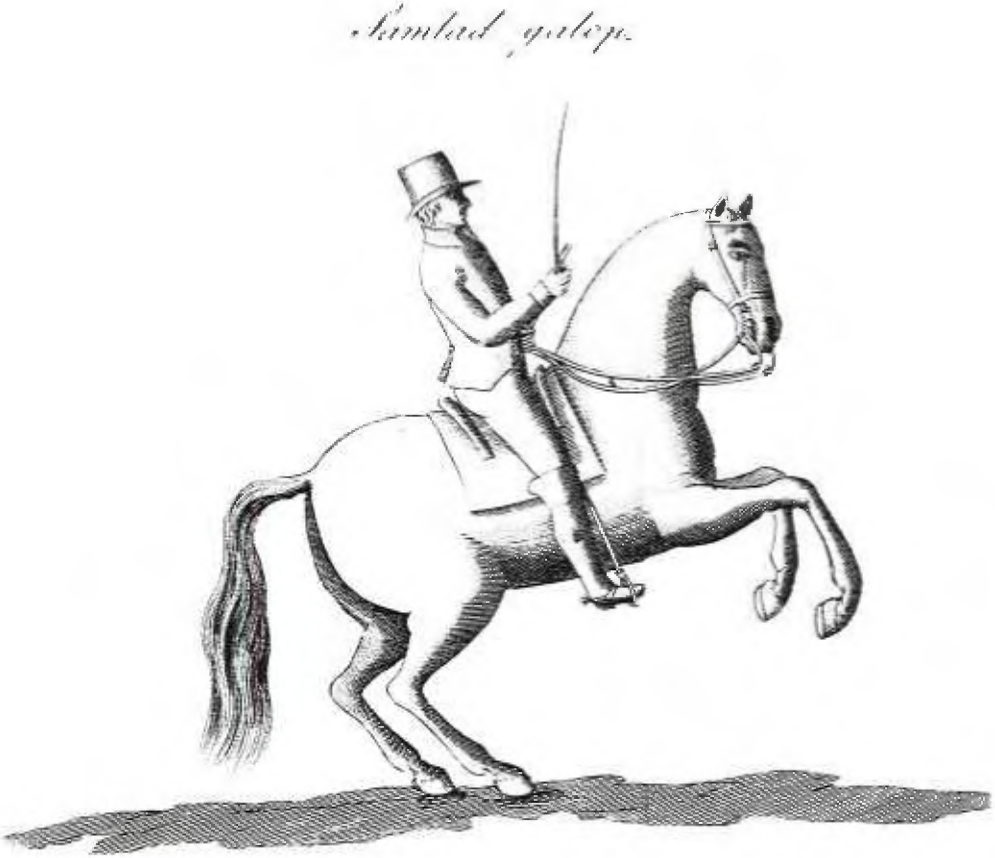

Herrasmiehen laukkaa. – Piirros ruotsalaisen A.E. Lewinin ratsastusoppaasta v:lta 1813.

Ratsastus kuului myös maisteri Viktor Pesoniuksen maalaiseen päiväohjelmaan kotitilalla Mäntyharjulla. "Nyt on jokainen arkipäivä toisensa kaltainen", hän kirjoittaa toukokuussa 1845 ystävälleen Helsinkiin. Säännönmukainen päivärytmi ei tee häntä apeaksi. "Heti aamiaisen jälkeen menen talliin ja annan leipää pienelle kauniille varsalle. Sitten käyn kokemassa kalanpyydykset, ja hieman ennen illallista ratsastan kappaleen matkaa. Arvelet varmaan, että tällainen elämä käy ajan pitkään

yksitoikkoiseksi. Mutta maalaiselämä jota rakastan syvästi, tekee yhdessä kodin maagisen magneetin kanssa myös yhdenmuotoisen viihtyisäksi."[31]

Yksittäisten esimerkkien varassa ei ole syytä lähteä tekemään johtopäätöksiä ratsastusharrastuksen yleisyydestä. Ainakaan Fabian Collanin, 11-vuotiaan säätyläispojan ja hänen veljiensä harrastuksissa Iisalmen pappilassa ratsastus ei ollut 1829 näkyvällä sijalla. Fabian piti tarkkaa päiväkirjaa kesäkuusta lokakuuhun 1829. Liikuntaharrastukset täyttävät ison osan poikien päivistä. Fabian mainitsee vain pari kertaa vanhemman veljensä ratsastamisesta 'Valkolla'.[32] Myös nuoren Zachris Topeliuksen kesäisiin harrastuksiin Uudessakaarlepyyssä 1830-luvulla ratsastus kuului vain poikkeuksellisena huvina. Yhtenä syynä tähän oli ratsuksi sopivien hevosten puute. Syyskuun alussa 1833 nuorukainen pyytää renkiä noutamaan laitumelta talon ruskon ja tekee "vanhalla uskotulla palvelijalla" miellyttävän ratsastusretksen.[33]

Ratsastus*urheilun* juurtuminen alkaa kaupungeista. Hevonen kuului olennaisena osana vierailevien teatteri- ja sirkusseurueiden kuvaan. Kun emämaan teatteriseurueita alkoi 1760-luvulla vierailla Turussa ja muualla Suomessa, niillä ei ollut painettuja ohjelmia. Tulevasta annettiin tieto niin, että seurue ratsasti kaupungin halki ja teki mainosta. Sen tehon kannalta ei tietysti ollut pahitteeksi, mikäli joku seurueen jäsenistä pystyi esittämään taitojaan myös hevosen selässä. Varsinaisten taitoratsastajien aika koitti silti vasta 1800-luvun ensi vuosina, kun sirkusryhmät löysivät tiensä Suomeen.[34]

Metsämiehet

Promenadi suuntautui yleensä puistoon, puutarhaan tai tielle. Mutta harvinainen ei ollut myöskään vaellus metsässä. Sen

31 V. Pesonius W. Lagukselle, Mäntyharju 10.5. 1845. Lagus 1936, 197.
32 Fabian Collan, 10–11.8. 1829. HYK: Collan 1
33 Topelius 1 1918, 121 seur. (1.9. 1833 ja seur.); vrt. 3 1922, 171 (5.9.1837)
34 af Forselles 1903, 92; Hirn 1982; Vasara 1987, 32; Heinricius 1914, 190.

tarkoitus vain oli usein toinen kuin kävelyn puistossa: metsään lähdettiin metsästämään, hakemaan jännittäviä elämyksiä. "Metsästäminen on riuskaa liikuntaa, joka panee ruumiin kaikki osat liikkeeseen, mutta samalla se on hyvin miellyttävää; sillä metsällä oppii tuntemaan eläinten luontoa ja laatua, ja ihminen oppii kestämään kaikenlaista kylmän, kosteuden, nälän ja lämmön vaihtelua", sanoo Frans Westerdahl.[35]

Olisi turhauttavaa ryhtyä tutkimaan metsästyksen yleisyyttä säätyväen harrastuksena – rahvaalle metsästys oli vielä usein myös tärkeä sivuelinkeino. Siihen ei näet ole riittäviä edellytyksiä. Yksi rajanveto on kuitenkin tehtävissä: metsästys oli parhaastaan miehistä puuhaa. Tässä suhteessa on selkeä muutos tapahtunut vasta aivan viime vuosina, jolloin naiset ovat tarttuneet aseisiin myös kilpaurheilussa.

Metsästys oli tärkeää säätyläispojan kasvatuksessa. C.E. Mannerheim (1759–1837), autonomian ajan alun keskeisiä vaikuttajia Suomessa, kirjoittaa muistelmissaan, että hän karaistui veljiensä kanssa varhain "niukan ravinnon ja ruumiinliikkeiden ansiosta". Lukutuntien välisessä ajankulussa oli metsästyksellä ja kalastuksella vankka sijansa.[36] Vesilintujen ampuminen kuului Iisalmen kirkkoherran 13-vuotiaan pojan Clas Collanin mieluisiin harrastuksiin kesällä 1829. Hän valmisti itse myös panokset lyijykuulien valamista myöten.[37] "Ammuin ensimmäisen riistani", huudahtaa 15-vuotias Zachris Topelius päiväkirjassaan elokuussa 1833. Hänkin valmisti panokset itse.[38]

Carl Henrik Klick (1753–1808) tunnetaan 'Anjalan liiton miehenä'. Klickillä oli siinä määrin tärkeä rooli Kustaa III:tta vastaan suunnatussa upseerien hankkeessa 1788, että kuninkaan päästyä tilanteen herraksi miehen oli syytä poistua maasta. Klick pakeni Venäjälle.[39]

Elokuussa 1781 Klick kirjoittaa turkulaiselle ystävälleen A.N. Clewbergille Gullön kartanostaan Tammisaaresta hieman turhautuneen kirjeen. "Olen yritellyt metsästää tässä kuumuudessa. Onnistuinkin ampumaan koirien haukusta jäniksen,

---

35 Westerdahl 1768, 289.
36 Mannerheim 1922, 9.
37 Fabian Collan 4., 5., 7. ja 11.8. 1829. HYK: Collan 1, 20–23.
38 Topelius 1 1918, 109–110 (5. ja 12.8. 1833).
39 Alanen 1964, 295 seur.

vaikka olin aivan yksin. Lisäksi vaivutin metson viimeiseen uneen, mutta harmikseni en ole nähnyt lainkaan lintupoikueita. Huomenna aion kalastaa järvessä, jonka olin aikonut säästää Sinulle, mikäli olisit ollut kiireettömämpi."[40]

Klick haluaa viestittää ystävälleen, että on yksinäinen, pitkästynyt. Ajan tappamisen pääkeinoja hänellä ovat metsästys ja kalastus.

Kun tilinteko kuninkaan kanssa on tehty ja Klick asettunut Pietariin, hän pohdiskelee elämäntilannettaan Magnus Linderille lähettämässään kirjeessä marraskuussa 1791.[41] "Naamiaiset, teatterinäytännöt, klubit, konsertit, visiitit: kaikki ne uhraisin ilomielin, jos vain saisin tehdä yhdenkin niistä metsästysretkistä, joilla me ennen vanhaan huvittelimme." Elämä tulee Pietarissa kalliiksi, eikä mielekästä tekemistä oikein löydy. Senvuoksi Klick on päättänyt muuttaa maalle, jossa saattoi metsästää ja kalastaa.

"Olen hieman pulskistunut entisestä ja väriltäni parempi. Terveyteni on hyvä, ja uskaltaisinpa milloin tahansa lähteä parin viikon jahtiin Lohjan saaressa tai Härjänvatsassa (Karjalohjalla) ... Täällä olen metsästellyt aika vähän." Klickillä ei ole omia koiria, mutta harvoilla metsästysretkillään hän on jo onnistunut näyttämään ampumataitonsa. "Olen ostanut kauniin aseen, mutta en ole vielä saanut tilaisuutta kokeilla sitä."

On päivän selvää, että Klick korostaa entisen kotimaansa ystävälle aluetta, jolla heillä on yhteisiä muistoja. Hän ei mietiskele Pietarissa vain metsästysretkiä. Mutta ne ovat hänelle tärkeitä. Kun Klick toteuttaa suunnitelmansa ja lähtee Pietarista, puolen tuhatta kilometriä Moskovan suuntaan, metsästyksen mahdollisuus ei ole syistä viimeisenä.

"Sanonpa Sinulle muutaman sanan metsästyksestä, jos kohta se ei ehkä Sinua enää huvita, eikä minullakaan ole kerrottavana urotekoja, Klick kirjoittaa Linderille marraskuussa 1792. "Olen kuitenkin makaillut metsässä, kuulostellut pelokkaiden metsojen soidinta ja katsellut säikkyjä pyitä."

Klickin uudessa asuinpaikassa ei ymmärretä ollenkaan suomalaista tapaa ampua koiran kierrostamia ja uuvuttamia jäniksiä. Yhteydenoton päätarkoitus liittyykin juuri koiriin. "Jos

---

40 C.H. Klick A.N. Clewbergille, Gullö 13.8. 1781. *Rein 1937*, 12.
41 C.H. Klick Magnus Linderille, Pietari 14/25. 11. 1791. Rein 1937, 254–257.

voisit hankkia minulle valmiiksi harjoitetun koiran ja hyvän naaraskoiran, maksaisin ne kiitollisena. Äitini aikoo tulla ensi talvena tapaamaan minua rajalle, ja silloin olisi hyvä tilaisuus saada koirat."[42]

Oleskelu Moskovan suunnassa jää lyhyeksi, sillä Klick saa luvan muuttaa Ruotsin rajan tuntumaan. Hän asettuu Uudellekirkolle. "Tänä keväänä on lupa odottaa hyvää kala- ja metsästysonnea", hän viestittää Linderille joulukuussa 1793. Klickin palveluksessa on "harjaantuneen saksalaisen metsästäjän" poika, joka ampuu hyvin ja on perillä metsästyksen salaisuuksista. Ongelmana on vain koirien puute – Klickin toive saada koiria Linderiltä ei siis ollut toteutunut. Hän toistaa pyyntönsä. Pietarissa on kyllä myytävänä koiria, mutta niitä hankkiessaan ostaja liikkuu kuin sika säkissä.[43]

Anjalan miehelle metsästys oli ainakin tietyissä elämänvaiheissa lääke pitkästymistä vastaan, tavallaan korvike jota yhteiskunnallisen vaikuttamisen kanavien puuttuminen vaati. Toinen suomalainen, G.M. Armfelt, joka oli 1790-luvulla vuosia pakolaisena Venäjällä, ei välittänyt metsästyksestä. Tämä seikka lisäsi varmasti hänen ikävystymistään.[44]

Vähintään yhtä tärkeää kuin Klickille olivat metsästys ja kalastus kansallislaulumme runoilijalle J.L. Runebergille.

Loppukesällä 1821 nuori Fredrika Tengström, runoilijan tuleva puoliso, on äitinsä kanssa vierailulla Pietarsaaressa. Kun he saapuvat Runebergeille, lukiolainen Johan Ludvig on juuri palannut kalastamasta. Pari vuotta myöhemmin hän lähtee kotiopettajaksi Saarijärvelle ja Ruovedelle, missä laajat salot tarjoavat oivan tilaisuuden metsästykseen. Ehkäpä nuorukainen tuntee vetoa metsään myös ujoutensa vuoksi.

Ujous häviää vuosien mittaan, kiinnostus metsästykseen ei. Kesää 1834 Runeberg viettää nuorikkonsa Fredrikan kanssa Hämeessä. Aika kuluu metsästellen ja kalastaen. Kun perhe muuttaa kolme vuotta myöhemmin Porvooseen, metsästyretket käyvät säännöllisiksi.

Vuodesta 1838 Runebergit viettävät yhteensä 31 kesää Kroksnäsissä, jonne kaupungista on vesitietä vajaan peninkulman

---

42 Samoin, 7/18.11. 1792. Rein 1937, 254–257.
43 Samoin, Kultila 17/28. 12. 1793. Rein 1937, 261–264.
44 ks. v. Bonsdorff 1 1930, 37 ja 426 seur.

Lehtori ja runoilija J.L. Runebergin (1804–77) perheen pitkäaikainen kesäasunto Kroksnäs Porvoon lähellä. Postikortti. Museovirasto.

verran. Runebergia paikka vetää jo varhain keväällä vesilintujen tähden. Perheen aterioiden pääaines kesällä kala vaihtuu silloin tällöin vesi- tai metsälinnuksi ja jänikseksi.

Kesä on runoilijalle voimien kokoamisen aikaa, jolloin lukeminen ja kirjoittaminen saavat väistyä. Mutta metsää hän ei jätä muinakaan vuodenaikoina, vaan samoilee usein porvoolaisten tuttaviensa kanssa pyssy seuralaisenaan. Runebergia usein vaivannut reumatismi on seurausta keväisistä ja syksyisistä metsästysretkistä. Mutta vielä kohtalokkaampaa on edessä. Joulukuussa 1863 Runeberg lähtee nuorimman poikansa kanssa kettujahtiin. Hän seisoo kauan lumessa kylmin jaloin. Seurauksena on halvaantuminen, joka sitoo runoilijan loppuiäkseen vuoteeseen. Metsästyksen riemun hän saattaa kokea enää muistoissaan.[45]

Kesällä 1789 kirjoitti runoilija J.H. Kellgren joka oleskeli veljensä maatilalla Smoolannissa, ystävälleen A.N. Clewbergille: "Paikan sijainti on niin kaunis, että uskoisin sinunkin viihtyvän täällä kahdeksan päivää. Kalastamiseen ja ampumiseen

45 Allardt–Ekelund 1924, 32; Runeberg 1946, 12, 19, 57, 100, 109, 131 ja 173; Castrén 1940, 214; Strömborg 1893, 1 seur.

löytyy päivittäin tilaisuutta. Järvi levittäytyy ikkunan alla, ja linturikas metsä parikymmentä metriä kartanosta. Tämä huvi, sillä tarkoitan että se on sinun huviasi, ei ehkä kuitenkaan miellyttäisi sinua liiallisen helppoutensa ja mukavuutensa vuoksi."[46]

Silloin kun metsästys oli harrastus, huvia, liikuntaa, ponnistelu saaliin tavoittelussa oli puuhan elimellinen osa. Venäjällä oleskellut C.H. Klick sai tutustua myös toisenlaiseen metsästystapaan. Kerran hän oli ampumassa oravia. "Seuranani kojussa oli rva Daehn."[47] Kyseessä oli siis olosuhteiltaan mahdollisimman helpoksi ja viihtyisäksi tehty saalistaminen. Liikunnan osuus oli tällaisessa metsästyksessä minimoitu.

Keisari Aleksanteri II saapui syyskuussa 1863 avaamaan kauan odotetut valtiopäivät. Hänen viihdyttämisekseen on Espoon Järvenpään kartanossa järjestetty metsästysretki. Kartanon valtiatar ja keisarin ystävä Aurora Karamzin on tuotattanut eläviä fasaaneja Pietarista sekä saksanhirviä ja metsäkauriita Kööpenhaminasta. Kotimaasta hankitaan 200 jänistä ja 12 kettua. "Aamiaiselle ja metsästykseen tulee 21 henkeä", Aurora kirjoittaa ystävättärelleen.

Kun otukset päästetään määrähetken koittaessa irti, niiden pysyttelemistä ampumaetäisyydellä on vahtimassa 1 200 miestä kehässä. Puisto ja talo valaistaan retken ajaksi kaasuvalolla. Keisarin onnistuu kaataa saksanhirvi. Teatraalinen metsästystapahtuma herättää suurta huomiota epätavallisten puitteittensa vuoksi. "Ainoa juhliin liittyvä surullinen asia oli viattomien eläinten verilöyly, juuri siinä puistossa, jota niin rakastan. Nyt sen kukkaset on tahrittu vereen", kirjoitti muuan hovinainen kartanon valtiattarelle, kun keisarin seurue oli jo palannut Pietariin.[48]

---

46 J.H. Kellgren A.N. Clewbergille, Skatelöf elokuussa 1789. Schück 1894, 100; af Forselles 1903, 242

47 C.H. Klick M. Linderille, Pietari 14/25.11. 1791. Rein 1937, 257

48 Nyberg 2 1950, 430–431; Lehto 1986, 179–181.

Vesillä

Matkallaan runon lähteille Vienaan kesäkuussa 1831 Elias Lönnrot osallistuu Pielavedellä jumalanpalvelukseen. Sen päätyttyä hän astuu veneeseen. "Tämä, jota soudettiin seitsemällä airoparilla, oli suunnattoman pitkä, mutta ei varsin leveä."

Veneessä on viitisenkymmentä ihmistä. Lönnrot hirvittelee mielessään, miten kävisi jos tuuli yltyisi. "Ympärillämme souti useita muita veneitä, ainakin kymmenen, niin että tämä oli pienen laivaston näköinen. Eri veneiden soutajat kilpailivat keskenään siitä, mikä vene toisten edelle pääsisi, ja tämä lapsellisuus nähtävästi pani monen tytön ja pojan hikoilemaan." Lönnrot säälittelee tyttöjä, "joista moni souti melkein koko matkan vuorottelematta, kun miehet sitä vastoin keskenään vuorottelivat".

Vieras tarjoutuu myös osaltaan soutamaan. Mutta venekunta katsoo "sotivan kaikkea luonnon järjestystä vastaan, että minä, maisteri, olisin koskenut airoihin". Lönnrotin sananlaskujen varasto karttuu jälleen yhdellä: "Jo on joukko joutavassa, kun on pappi soutamassa."[49]

Matka kirkkoon taittui usein venekuntien välisen kilpasoudun merkeissä. Mutta yhtä kaikki oli kysymys työstä, jopa raskaasta työstä, jonka ei katsottu sopivan herralle. Soutaminen luontui sensijaan yhtä hyvin rahvaan miehen kuin naisenkin puuhaksi. Matkatessaan Kerimäelle toukokuun lopulla 1828 Lönnrot sai soutajakseen Haukiveden yli runsaan peninkulman taipaleelle kaksi naista. Tukholmassa huolehtivat veneillä hoidetusta lähliikenteestä kauan naiset, 'soutajamatamit'.[50]

Huvin vuoksi vesille lähdettiin ennen muuta kalastamaan. Arkkipiispa Jakob Tengström (1755–1832) oli intohimoinen kalamies aivan viime päiviinsä asti. Paraisten piispan kartanossa Tengström käyskenteli kesäisin mustissa polvihousuissaan päässään musta olkihattu. Palvelijan soutamassa veneessä arkkipiispa kävi säännöllisesti kokemassa pyydyksensä. "Hän voi jatkuvasti hyvin ja kalastelee tapansa mukaan", tytär kertoo vielä heinäkuussa 1832.[51]

---

49 Lönnrot 1 1902, 120
50 Ibid., 36–37; Pihl Atmer 1987, 46–47.
51 Runeberg 1946, 23; Lagus 1936, 127.

Onkija on usein toistuva hahmo 1700-luvun lopun ja viime vuosisadan alkupuolen maalauksissa ja piirroksissa. – F. Kullbergin tushilaveeraus Fagervikista v:lta 1776. Museovirasto.

Toisin kuin vanha arkkipiispa tarttuu toinen intohimoinen kalamies runoilija J.L. Runeberg mieluusti itsekin airoihin. "Heti kun alkaa vähänkin tuoksua keväälle, hän jättää kirjoituspuuhat", kirjoittaa Fredrika Runeberg miehestään 1850. "Kesällä maalla hän oleilee, hänen mielenkiintoisinta jutunjuurtaan on ongenkoukun muoto tai pohdinta, pilvistyykö vai selkeneekö ilma, ja hänen elämänsä on yleensä hyvää kuten päivät, jolloin hän mitään tekemättä istuu veneessään ja laahustaa hitaasti onkivapa kädessään, ja silloin hän voi parhaiten."

Kalastus ei ole Runebergille vain ajan tappamista tai unelmointia. Se on kesäkuukausien pääsisältöä, joka ei aina ole hänen läheisilleen vain mieluisaa. Heti poikien vartuttua Fredrika Runeberg luovuttaa soutajan roolin heille. Verkkojen kokeminen saattaa näet käydä joskus piinalliseksi, kun kaikki ei suju nuottien mukaan ...

Runeberg oli kasvanut meren äärellä Pietarsaaressa, jonka saaristossa perheellä oli kalamaja.[52] Samaan tapaan totuttautuu vesillä liikkumiseen myös Zachris Topelius Uudessakaarle-

52 Strömborg 1893, 9–11; Strömborg 1929, passim.

pyyssä. Sinne hän matkaa Helsingistä säännöllisesti joka kesä. Hän onkii, kalastaa koukuilla ja vetää myös nuottaa. Vuodesta 1854 Topelius asuu osan kesästä Uudenkaarlepyyn saaristosta hankkimassaan loma-asunnossa. Kun äiti kuolee 1868, matkat Uuteenkaarlepyyhyn loppuvat, mutta veneily ja kalastus eivät. Kesäksi 1869 Topelius vuokraa torpan Pohjan pitäjästä Tammisaaren saaristosta. "Vedet olivat väljät ja kalaisat. Maksoi hyvinkin vaivan heittää niihin yksitoista pohjalaista verkkoa sekä muutamia pitkiäsiimoja."[53]

Toisin kuin metsästys ei kalastaminen leimautunut pelkästään miehiseksi puuhaksi. Esimerkiksi uusmaalaisen kartanon tytär Jacobina Munsterhjelm osoittautuu tyttövuosinaan 1700-luvun lopulla pitämässään päiväkirjassa innokkaaksi onkijaksi.[54] Silti oli kalastusharrastuskin leimallisesti miehinen. Jacobinaa hieman vanhempi, 11-vuotias Iisalmen kirkkoherran poika Fabian Collan viettää kesällä 1829 melkoisen osan päivästään Iisalmella ongella, ja hän kalastaa myös koukuilla.[55]

Jacobina onkii kosken rannalla, eikä häntä ikänsä vuoksi päästetä ainakaan yksin veneeseen. Aikuisen säätynaisenkin tarttuminen airoihin saattoi herättää pahennusta. J.V. Snellman tunnettiin 1830-luvulla ystäväpiirissään miehenä, joka näki vaivaa esittää naisille kohteliaisuuksia. Kun Snellman, Runeberg vaimoineen ja muutamat muut ovat kerran veneilemässä Helsingin saaristossa, seurueen naiset haluavat vuorollaan soutaa. Vain Snellman nousee vastahankaan; ei käy laatuun, että naiset soutaisivat venettä, jossa istuu miehiä. Mutta naiset pitävät päänsä – ja niin myös Snellman. Mies soudetaan rantaan, ja hän lähtee jalkaisin taivaltamaan kaupunkiin.[56]

Snellmanin käyttäytyminen heijastelee viime kädessä miehen itsepäisyyttä, sillä erikoisesta asenteesta ei ollut kyse. Filosofia paljon nuorempi Zachris Topelius puhuu kesällä 1834 jokseenkin samaa kieltä. Nuorukainen on heinäkuussa ystäviensä kanssa monen päivän retkellä Uudenkaarlepyyn saaristossa. Yhtenä päivänä tehdään "promenadi merellä" erääseen

53 Nyberg 2 1950, 430–431; Topelius 1–4 1918–22, passim; Topelius 1922, passim.
54 Lönnqvist 1970, 27 ja 33.
55 F. Collan 18.6. etc. 1829. HYK: Collan 1.
56 Runeberg 1946, 53.

saareen. Toiseen airoon tarttuu Zachris yhdessä suuren ihastuksensa Mathildan kanssa. Neito soutaa "reippaasti kuin mies ja sitkeästi – kuin minä itse". Paluumatkalla nuorukainen panee merkille, että vieressä soutaja ei väsy airon liikuttelusta.[57]

Soutuveneeseen totuttauduttiin yhtä hyvin meren rantamilla kuin sisämaan järvilläkin, mutta purjehtiminen oli ennen muuta rannikkojen asujainten harrastus. Sisämaassa saattoi jopa olla vaikeuksia löytää purjevenettä, jos kohta soutuveneissä käytettiin yleisesti purjetta apuna. Kun keisari Aleksanteri I halusi matkallaan Pohjois-Suomessa 1819 pistäytyä Kajaanissa, Oulujärvelle tuotiin Oulusta kaksi purjevenettä. Toki kysymys oli erikoisjärjestelystä, sillä korkeaa vierasta seurueineen ei sopinut sijoittaa mihin tahansa 'paattiin'.[58]

August Schauman joka oli 1845 kesämatkalla Itä-Suomessa, tietää kertoa että purjevene oli harvinainen jopa laajan Saimaan vesillä. Mutta ei ollut helsinkiläisen Schaumanin ja hänen ystäviensä purjehdustaidoissakaan kehumista. He lainaavat Leppävirran lukkarin purjeveneen, jolla on tarkoitus matkata Savonlinnaan. Varmuuden vuoksi mukaan otetaan mies lukkarilasta. "Pursi oli mitä kehnointa laatua, vanha ja vuotava, niin että yksi mies sai aina olla äyskäri kädessä." Saimaalla ei ole vielä lainkaan merkittyjä reittejä. Tuuli on itsepintaisesti vastainen, ja luoviminen edestakaisin tuottaa lukuisia törmäyksiä kareihin. Joukossa ei ole ainuttakaan harjaantunutta merimiestä. Matka halki Haukiveden ulapoiden ja salmien sujuu hitaasti. Lopulta nuorukaiset väsyvät, jättävät onnettoman purtensa Rantasalmelle ja jatkavat matkaa Savonlinnaan kyytirattailla.[59]

Purjeveneiden vähäisyys pohjoisen ja itäisen Suomen vesillä johtui siitä, että säätyläisiä asui siellä vähän. Muille kuin säätyläisille purje oli näet yleensä ainoastaan soutuveneeseen asennettu matkan jouduttaja. Etelässä herrasväkeä asui huomattavan viljalti myös maaseudulla, ja purjevene ei varmaan ollut harvinainen näky. Venäjällä maanpaossa ollut C.H. Klick muistelee 1792 kaihoisasti ystävälleen Suomeen lähettämässään kirjeessä yhteisiä purjehdusretkiä. "Oletko unohtanut, miten me kilpapurjehduksemme jälkeen Lohjan järvellä söimme sham-

57 Topelius 1 1918, 256 (28.7. 1834).
58 Heikkinen 1986, 19.
59 Schauman 1 1967, 245.

panja-aterian Volsin kartanossa ja nukuimme päivää ruohikossa."[60]

Uudessakaarlepyyssä lapsuutensa asuneelle ja kesiään viettäneelle Zachris Topeliukselle purjehtiminen oli tuttua ja suuria nautintoja. Kesää 1862 Topelius viettää vaimonsa ja tyttärensä kanssa Marstrandin kylpylässä Ruotsissa. Turskan ja makrillin kalastuksen ohella Topelius purjehtii. Kylpyvieraista kootaan parin kymmenen hengen suomalainen venekunta, joka vuokraa yhteisesti veneen koko kylpykaudeksi. Topeliuksen vaimo Emilie ompelee tyttärensä ja parin muun tytön kanssa venekunnalle sinivalkoisen lipun, jossa on Suomen leijona punaisessa kentässä. "Ensimmäiset Suomen värit Atlantilla", huomauttaa Topelius.[61]

Vaihtelu virkistää

Liikuntamatkailu ja -loma mielletään usein myöhäsyntyiseksi ilmiöksi. Kyseessä on kuitenkin näköharha. Terveyttä edistävä liikunta on kytketty matkailuun jo varhain. Ensimmäinen suurimittainen matkailun muoto Euroopassa olivat pyhiinvaellusretket keskiajalla.[62] Ehkäpä jo niiden tarkoituksena oli sielun 'ikuisen terveyden' vaalimisen ohella myös maallisen tomumajan kohentaminen ...

"Monivuotinen paikallaan istuminen paperivuorieni keskellä on vaatinut liikuntaa, jonka avulla heikko terveyteni voisi saada takaisin jotain entisistä voimistaan." Ruotsin ensimmäisiin lehtimiehiin kuulunut C.G. Gjörvell päätti kesällä 1759 tehdä matkan joko Skooneen tai Suomeen. Mieluisan matkakumppanin löytyminen kallisti vaa'an Suomen eduksi, ja niin Gjörvell matkaili Suomessa elo–syyskuussa.[63]

Gjörvell ei ole ainut, joka perustelee matkojaan terveyden ja liikunnan näkökohdilla. Niin tekee usein myös H.G. Porthan (1749–1805), joka liikkuu kesäisin laajoilla kiertomatkoilla

60 C.H. Klick M. Linderille, Pietari 7/18.11. 1792. Hausen 1894, 262.
61 Topelius 1922, 198–199; Nyberg 2 1950, 416.
62 ks. esim. Furuhagen 1990, 112 seur.
63 *Gjörvell 1886*, 62–77.

Suomessa ja emämaassa. Syyskuussa 1793 Porthan palaa Viitasaarelta, hänen siihenastisten kesämatkojensa vakiokohteesta, sillä Viitasaarella asuu Porthanin isä. Matka on sujunut hyvin ja edistänyt huomattavasti professorin terveyden kohentamista ja vakiinnuttamista. Isä on kuollut, ja Porthan huolehtinut hänen hautauksestaan. Matkat Viitasaarelle siis loppuisivat.[64]

Seuraavan vuoden alussa Porthan jo suunnittelee innolla tulevan kesän matkaa. Hän pyytää seurakseen Tukholmassa asunutta ystävänsä, joka on vakavasti sairaana. "Toivon että sellainen liikunta ja vaihtelu on parasta lääkettä hänelle." Ystävä ei kuitenkaan lähde, ja niin Porthan tekee laajan kiertomatkansa Pohjanmaalla ilman häntä. Elokuun 1791 hän puolestaan kiertelee emämaassa Bergslagenissa ajaen vaunuissa 66 peninkulmaa. Vielä kesällä 1802, pari vuotta ennen kuolemaansa, Porthan on "tapansa mukaan pienillä matkoilla ympäri Suomea".[65]

Porthanin tekemät kiertomatkat Pohjanmaalla ja emämaassa voi osittaa päivittäisiksi promenadeiksi, joille antoivat erityistä viehätystä uudet tutustumiskohteet. Vaihtelu virkistää, toteaa Frans Westerdahl yhtenä dieettiohjeittensa perussääntönä. "Hyödylliseen ruumiinliikuntaan kuuluvat myös pitkähköt kotimaassa ja erityisesti ulkomaille tehtävät matkat", korostaa David Schulz von Schulzenheim 1820. Ilmanalan vaihdos on usein hyväksi, mutta sen osuus matkoilla saavutetusta hyödystä saattaa olla vähäisempi "kuin nähtävyyskohteiden vaihtuminen ja pitkään jatkuva kohtuullinen liikunta".[66]

Hyvä esimerkki pitkästä promenadien sarjasta on ulkomaanmatka, jonka teki 1795–96 Porthanin suojatti maisteri ja runoilija F.M. Franzén turkulaisen kauppiaan pojan C.F. Bremerin matkatoverina. Franzénin mielenkiinto kohdistui hänen tapaamiinsa oppineihin, taiteilijoihin, teatteriin, museoihin jne. Mutta silti voi matkaa tarkastella myös liikunnan näkökulmasta.

---

64 H.G. Porthan M. Caloniukselle, Turku 12.9. 1793. Porthan 1 1886, 8.

65 Samoin, Turku 12.9. 1793; 9.1. 1794; Oulu 30.7. 1794; 9.8. 1794; Kuopio 28.8. 1794; Turku 29.9. 1794. *Porthan 1 1886*, 8, 50, 117–135; ; Porthan C.G. Gjörvellille, Kokemäki 1.9. 1802. *Porthan 1898*, 274; Ramsay 1939, 130.

66 Schulz von Schulzenheim 1820, 142–143.

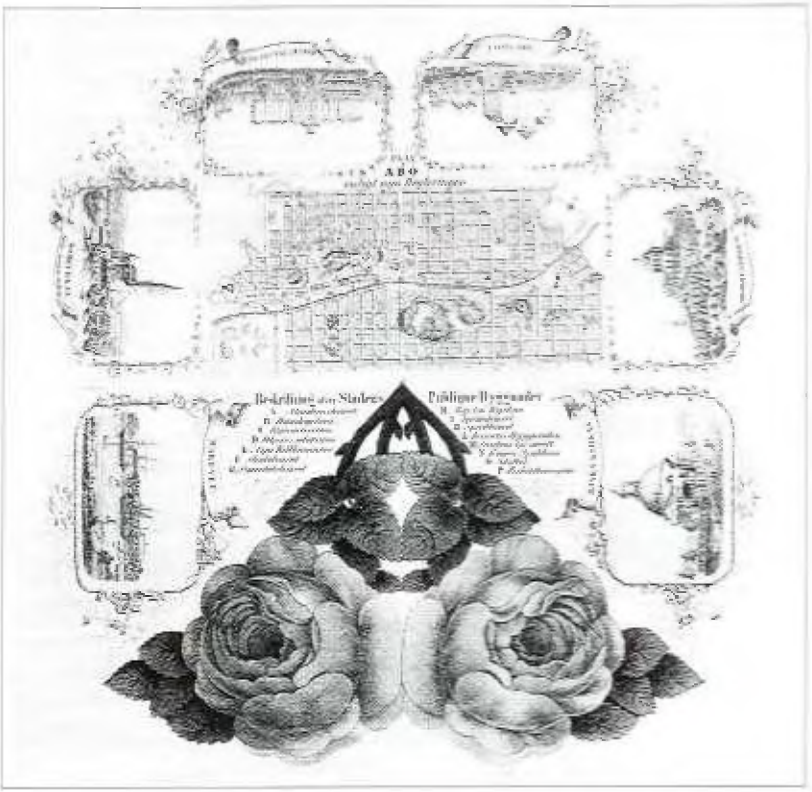

Matkamuistolehti Turusta v:lta 1862 esittelee kaupungin keskeiset turistikohteet. Museovirasto.

Nuorukaiset astuvat 13.5. 1795 Turussa laivaan, joka suuntaa kohti Helsingöriä. Kaupunkiin saavutaan 2.6. Kolme päivää myöhemmin matka jatkuu Kööpenhaminaan. "Kauniita pyökkimetsiä: ja siellä täällä kauniita maisemia, ei kuitenkaan millään tavoin verrattavissa suomalaisiin maisemiimme: sillä puuttuu vettä."[67]

Jo Tanskan pääkaupunkia lähestyessään matkalaiset havaitsevat, että se on ilmi liekeissä, ja kaupungissa he pääsevät

67 Franzén 1977, 25–28.

tarkkailemaan paloa läheltä. Kööpenhamina jää taakse 14.6. Iso Belt ylitetään purjeveneessä, Vähä Belt pienessä veneessä. Schlesvigissä Franzénia kohtaa Haderslevin ulkopuolella kaunis näky: "vanha koulumestari oli ulkona oppilaittensa (poikia ja tyttöjä) kanssa ja antoi heidän leikkiä vihreällä kentällä aamukasteessa". Runoilija heltyy. "Oi miten vähän muistamme, että lapsuus on leikin aikaa ja että luonto on tarkoittanut elämän parhaan aamuhetken iloiseksi ajaksi, jolloin lapsi vahvistaa kehoaan ..."[68]

Hampuriin saavutaan 18.6. Kaupunki ei miellytä Franzénia. Hampurista matkalaiset tekevät kävelyretken Altonaan. Samoin Franzén käy runoilija F.G. Klopstockin puutarhassa. Isäntä keskustelee hänen kanssaan pohjoismaisista kielistä. Kun hän on juuri lähdössä ratsastamaan, hän pyytää vierasta nauttimaan aamiaista vaimonsa kanssa ja tulemaan seuraavana päivänä päivälliselle.[69]

Bremerin matkan pääkohteita on Pyrmontin terveyskylpylä Hannoverin lähellä. "Kaupunki tekee maalaisen vaikutuksen. Monet lapset jotka juoksivat ja leikkivät kaikkialla missä kävelimme vallia pitkin, toivat mieleeni vaikutelman pikkukaupungista, eivätkä sen laajuus ja väkimäärä häivyttäneet vaikutelmaa."

Pyrmontista edetään elokuun alussa toiseen terveyskylpylään Hof Geismariin. Matkalla Kasseliin estää "pahuksen katettu vaunu meitä nauttimasta illasta. Me tulimme Kasseliin täsmälleen niinkuin sikaa tuodaan säkissä. Heräsimme aamulla ja huomasimme olevamme kauniissa suuressa kaupungissa."[70]

Jos on vaunuista harmia, niin matkalla Göttingeniin odottaa toisenlainen yllätys. "Minulle sanottiin, etten voinut saada lainkaan vaunuja, joten minun oli ratsastettava. Minun joka en ollut koskaan ratsastanut!" Franzén rohkaisee mielensä ja nousee ratsaille. Hän on ylpeä, kun huomaa pysyvänsä hevosen selässä eivätkä ihmiset naura hänelle. Runoilija harmittelee, että on kuluttanut nuoruutensa ilman ruumiinharjoituksia. "Ratsastaminen, mitä kaunista liikuntoa. Mutta tottumattomuuttani olin kuin selkääni saanut koko seuraavan päivän."[71]

68 Ibid., 28–34.
69 Ibid., 37–49.
70 Ibid., 50–59.
71 Ibid., 60.

Puolen peninkulman päässä Göttingenistä kaupunki näkyy laaksossa. Näky ei ole kauneimpia. "Kuitenkin tekivät pellot ja muutamat puut kävelytiet miellyttävämmiksi kuin mitä ne ovat Turun ympäristössä."

Göttingenistä palataan takaisin Kasseliin. Weissensteinin huvilinnassa nuorukaiset onnistuvat saamaan näköpiiriinsä vaaliruhtinas Wilhelm I:n. Franzén kiipeää 900 askelta, "puhumattakaan jyrkästä mäestä" katsomaan Herkuleksen nuijaa.[72]

Kasselista jatketaan postivaunuissa Frankfurtiin ja sieltä Mainziin. "Das Marktschiff: erikoinen rakennelma, muistuttaa meidän jokiveneitämme, mutta on suurempi ja painavampi. Myös ohjaus muistutti suomalaista melaa. Matkasimme hevosten mukana veteen. Neljä hevosta juoksi nimittäin laukkaa rantaa pitkin ja veti alusta."

Mainzista tehdään 27.8. kävelyretki "monien upeiden talojen ja kirkkojen ohitse". Päivä, sunnuntai, on ihana. Retki ulottuu Weizenaun kaupunkiin. Näinä päivinä matkalaiset saavat omakohtaista tuntumaa sotatapahtumiin. Käytyään Kölnissä he näkevät Duisburgin lähellä ranskalaisia suurissa ja pienissä veneissä soutua opettelemassa. Aachenissa heidät ympäröi tuota pikaa kerjäläisten sankka joukko.[73]

Alankomaihin saavuttaessa Franzén panee mielihyvin merkille, että siellä käytetyt diligenssi-vaunut poikkeavat suuresti edukseen saksalaisista postivaunuista, joihin hän on saanut tutustua enemmän kuin tarpeeksi. Kuuden hevosen vetämissä vaunuissa on jopa 10 henkeä. "Kuitenkin istuimme mukavammin kuin tavallisissa saksalaisissa vaunuissa."

Brysselin ja Antwerpenin jälkeen matkalaiset käyvät Rotterdamissa, Haagissa ja Amsterdamissa. Amsterdamissa Franzénia huvittavat kelkkojen päälle rakennetut ajoneuvot. Ne ovat tarpeen, jotta siltoihin ja katuihin ei kohdistuisi raskasta painoa. "Ei voi huvittumatta katsoa ihimisiä istumassa näissä vaunuissa ja kulkevan kuin kilpikonnat." Hän kuvittelee, että talvella on varmasti "kaunis näky nähdä herrojen ja neitosten luistelevan kanaaleja pitkin".

Utrechtista ajetaan vaunuissa kanaalin rantaa pitkin. "Enimmäkseen samanlaiset kohteet toistuvat yhä uudelleen, ja lopul-

72 Ibid., 60–72
73 Ibid., 72–89.

ta ei tunne enää mitään liikettä, vaan on kuin istuttaisiin paikallaan. Kun liikkuu, kehiytyvät ajatukset paremmin, ja mitä enemmän vaunu keikkuu, sitä paremmin ajatus kulkee. Puukieseissä ihminen on hyvin passiivinen, vähemmän vaunuissa ja vähiten kävellessä."[74]

Hollannista suunnataan Pariisiin, joka on Franzénille matkan toivekohde. Kaiken muun ohella Franzén viehtyy siellä pohtimaan tanssin olemusta. Tanssi ei ole mitään luonnon jäljittelyä, vaan se on luonnon täydellistämistä. Samoin kuin puutarhataide on kuolleen luonnon täydellistämistä, on "lauluja tanssitaide ihmisen äänen ja kehon täydellistämistä". Tanssi on osaltaan "ilon tai muun tunteen luonnollinen ilmaus, osaltaan ihmisruumiin liikeiden täydellistämistä".[75]

Pariisista lähdetään 8.3. 1796 amerikkalaisella laivalla. Englannissa noustaan maihin Folkstonessa ja ajetaan Canterburyyn. "Canterburystä aina Dartfordiin 42 englannin mailia ajoimme aivankuin yleistä promenaditietä, jolla vilisi hyvinpuettua väkeä, sellaista jota kutsumme paremmaksi väeksi, joka oli sunnuntaisella kävelyretkellä Chathamin ja Rochesterin pikkukaupunkien välillä."

Lontoosta matkalaiset käyvät Bathissa, Oxfordissa ja Walesissa. "Iloitsen aina päästessäni vesille, eikä mikään ole miellyttävämpää kuin lyhyiden vesimatkojen ja pitkien maamatkojen vaihtelu, vaikka minua tuulella puistattaa luonnollinen ja ehkä mieletön pelko. Mutta jopa tämä pelko on miellyttävä, ainakin sitten kun se on ohitse. Sielu tarvitsee liikettä välttääkseen keripukkia."[76]

Pitkä matka alkaa kallistua lopuilleen. Nuorukaiset purjehtivat Kööpenhaminan kautta Helsingborgiin. "Riuskoista sotilaista, huonosta kaupungista, runsaasta ateriasta, monista kärpäsistä ja haukkuvista koirista saatoimme vakuuttua, että olimme Ruotsissa."[77]

Kotimaan matkojen tavallinen muoto olivat vierailut sukulaisten tai tuttavien luona. Niiden luonnollisia ajankohtia olivat kesä ja vuodenvaihde. Anders Ramsay kuvaa muistelmis-

---

74 Ibid., 90–122.
75 Ibid., 123–167.
76 Ibid., 168 seur.
77 Ibid., 168 seur.

Björkbodan kartano Kemiössä, ikivihreiden muistelmien laatijan Anders Ramsayn maisemaa. Museovirasto.

saan elävästi paikkoja, joissa Ramsayn perhe saattoi 1850-luvulla virailla matkatessaan Helsingistä kesän viettoon Björkbodan kartanoon Kemiöön: Pikkalan kartano Siuntiossa, Fagervik, Mustio, Fiskars, Åminne, Riilahti jne. Kaikissa niissä ei luonnollisesti ehditty vierailla yhdellä ja samalla matkalla.[78]

Työhön sidottuna oleminen kesällä harmitti mm. senvuoksi, että matkat jäivät vähiin. Korkeimman oikeuden jäsenenä Tukholmassa palvellut professori Mathias Calonius joutuu istumaan työssä monena kesänä ja ottamaan sensijaan vapaata talvisin. Huhtikuussa 1796 hän toteaa, että on työskennellyt jatkuvasti helmikuun alusta. "Näinä kesäkuukausina on jokseenkin ikävää olla näin sidottuna." Elokuussa 1798 hän onnistuu tekemään pikaisen kiertomatkan.[79]

78 Ramsay 1 1949, 337–372.
79 M. Calonius H.G. Porthanille, Tukholma 13.7.1796 ja 16.8.1798. Calonius 1902, 186 ja 362.

Perinteistä ja uutta Turun satamassa. Höyrylaivojen läpimurto Suomessa tapahtui 1830-luvulla. – Litografia J. Reinbergin teoksesta Vyer af Åbo (1852–53). Museovirasto.

"Jään koko kesäksi Tukholmaan ja aion niinmuodoin tehdä useita retkiä sinne sun tänne", kirjoittaa runoilija J.H. Kellgren ystävälleen toukokuussa 1790. Pari viikkoa myöhemmin hän on pessimistinen: "Olisi erinomaisen tarpeen, että saisin tänä kesänä vahvistaa heikkoa terveyttäni tekemällä matkan, vesikuurilla ja ennen muuta hyvän ystävän seurassa. Mutta se ei käy päinsä."[80]

Kaikki eivät silti olleet maaseutumatkojen pauloissa, vaan kesää voitiin viettää myös kaupungissa. Senaatissa palvelleen Carl Schaumanin poika August kertoo muistelmissaan, että hänen lapsuutensa kesät 1830-luvulla kuluivat Helsingissä. "Vanhemmat olivat kai nuoruudessaan saaneet tarpeekseen

80 J.H. Kellgren P.G. Rudbeckille, Tukholma 21.5.1790 ja H.C. Schmiterlöwille, Tukholma 4.6.1790. Schück 1894, XXXV

maaseutuelämästä eivätkä vanhemmilla päivillään olleet enää siitä kiinnostuneita."[81]

Sanotulla vuosikymmenellä laajenivat lomamatkojen näkymät höyrylaivojen tulon myötä. Niiden ilmaantuminen oli suuri tapaus, joka painui usean katselijan mieleen.[82]

Säännöllisten vuorojen ohella höyrylaivat tekivät huviretkiä aina Tallinnaan saakka. Alkuvuosina näiden retkien osanottajat olivat parhaastaan säätyväkeä. Toukokuussa 1837 Zachris Topelius oli laivartkellä, joka suuntautui Helsingistä Sipoon saaristoon. Seuranaan nuorukaisella oli 250 henkeä, "enimmäkseen hienoja daameja". Huvimatkat yleistyivät pian muuallakin. Niinpä esim. Vaasan seurapiiriväki teki 180 hengen voimalla visiitin Uuteenkaarlepyyhyn elokuussa 1838. Kahta vuotta myöhemmin tulivat puolestaan Pietarsaaren herrasväet kaupunkiin höyrylaivalla.[83]

Tanssi liikuntana

Tammikuussa 1801 ilmestyi turkulaisessa sanomalehdessä "Åbo Tidning" saksan kielestä käännetty artikkeli "Tanssista". Kirjoittaja toteaa aluksi, että tanssi on nimenomaan naisten suosikkihuveja. Tanssitaito on laaja alue, mutta tapamme rajaavat sen aika ahtaalle. "Meillä tanssi ei ole muuta kuin tapa ilmaista iloaan." Siihen soveltuu erityisesti menuetti. "Tuskinpa voi keksiä parempaa tapaa liikuttaa kehoaan miellyttävästi, säädyllisesti, ilmaisemalla kaikkia luvallisia tunteitaan ja myös dieetin kannalta ruumiilleen edullisesti."[84]

Kirjoittaja tarkastelee tanssia siis myös liikunnallisena tapahtumana. Niinkuin aiemmin on jo ilmennyt, promenadiin sisällytettiin myös tanssielementti. Siten tanssi lankeaa jo varhain sekä muotonsa että sisältönsä puolesta myös liikunnan alueelle.

---

81 Schauman 1 1967, 154.
82 Tommila 1982, 16 seur.; Schauman 1 1967, 158–164; Ramsay 1 1949, 17–20
83 Topelius 3 1920, 90 (20.5.1837) ja 345–348 (18.8.1838) sekä *4 1922*, 400–401 (11.8.1840); vrt. Tommila 1982, 119 seur.
84 ÅT 10.1. 1801.

Kohtuullinen tanssiminen vahvistaa ja notkistaa jäseniä, sanoo turkulaisen sanomalehden kirjoittaja. Mutta vallaton meno on vaarallista niin terveydelle kuin kauneudellekin. Ensin mainittuun lajiin kuuluvaa menuettia nuoriso on alkanut halveksua. Vallatonta menoa pahimmasta päästä on valssi, jonka kiertoliike turmelee terveyden ja joka lisäksi on siveetöntä puuhaa.

Käännetty teksti palveli lehdessä eräänlaisena johdantona perusteelliselle pohdinnalle tanssin olemuksesta. Kirjoittaja ei ilmoita nimeään. Laajaa lukeneisuutta osoittava artikkeli, jossa lisäksi otetaan lukuisia esimerkkejä tanssin ajankohtaisesta asemasta Euroopan eri maissa, on varmaankin syntynyt Turun akatemian piirissä. Ehkäpä runollisen esityksen takana on itse professori F.M. Franzén, joka muutama vuotta aiemmin oli pohdiskellut tanssin olemusta Pariisissa. Franzén oli kauniin vaimonsa kanssa turkulaisen seurapiirin kiintotähtiä.[85]

Artikkelin sävel on selvä: ajat ovat muuttuneet. Ei ole alkanut pelkästään uusi vuosi vaan myös uusi vuosisata. Menuetti oli aikanaan mielekästä tanssia, sillä se kuului tiukkamuotoisen seuraelämän kuvioihin, nimenomaan kosioriitteihin. Uudet ajat, uudet tavat. Viime mainittuihin kuului myös valssi.[86]

Menuetti, katrilli, polkka, valssi: niillä oli oma historiansa. Mutta yhtä kaikki ne kuuluivat jokainen säätyläiselämään kiinteästi. Tanssi oli useimpien seurapiiritapaamisten keskeistä sisältöä.

Tanssin tärkeä merkitys seuraelämässä näkyy jo siinä, että säätyläislapsen kotiopetuksessa tanssitaito oli näkyvästi esillä. Ylioppilaiden seurapiirikelpoisuudesta tässä suhteessa vastasi akatemian tanssimestari.[87]

Ainakin jo 1800-luvun alkupuolella kaupungeissa toimi ammattimaisia tanssin opettajia. Yliopistoon valmentautuva Zachris Topelius ilmoittautui lokakuussa 1832 Helsingissä tanssikouluun, jota piti mamselli Charlotta Arppe. Kuun viimeisenä päivänä nuorukainen oppii "ensimmäiset askeleet". Hän käy tanssikoulussa koko loppuvuoden lähes päivittäin. Marraskuun puolivälissä Topelius tanssii ensi kerran masurk-

---

85 vrt. esim. Heinricius 1914, passim ja Choraeus 1903, passim.
86 ÅT 10.1., 14.1., 17.1. ja 21.1.1801.
87 Mäkeläinen 1972, 67 seur.; Klinge 1 1987, 493 seur.

kaa, ja myös valssi kuuluu opetusohjelmaan. Seuraavan kuun alussa tulevat mukaan myös daamit. Mamselli on usein vihainen holhoteilleen, jotka silloin tällöin protestoivat jäämällä pois tunnilta. Lähdettäessä joululomalle 19.12. ilta on kuitenkin hauska. Nuorukainen tanssii "jokaisen oikean tanssin" ja lopuksi kotiljongin.

Kurssi jatkuu seuraavana vuonna heti tammikuun alussa. Kun se päättyy kuun lopulla, tanssitaan kauan ja hartaasti: ruotsalaista ja venäläistä katrillia, masurkkaa, potpurria, valssia, kotlinjongia, venäläistä katrillia. Juodaan veljenmaljoja.[88]

Monelle säätyläiselle tanssi taisi olla keskeinen liikunnan muoto ja edellytti itse asiassa melkoista kuntoa. Illalla alkanut tanssi jatkui näet usein aamuun asti. Runoilija Mikael Choraus kirjoittaa ystävälleen helmikuussa 1802 tanssiaista, joissa hän oli vieraillut Kristiinankaupungissa. "Lähdin kotiin nukkumaan puoli kahdentoista aikaan." Herättyään Choraeus palaa juhlaan seitsemän aikoihin. "Tanssi jatkui vielä silloin ja kesti yhdeksään." Joukko on silloin jo todella uupunutta.[89]

Choraeuksen kokemus ei ole mitenkään poikkeuksellinen, vaan pikemminkin ihan tyypillinen. Zachris Topelius kuvaa lukemattomia aamuun kestäneitä tansiaisia niin Helsingissä kuin Uudessakaarlepyyssäkin 1830-luvulla. Esimerkiksi toisena joulupäivänä 1835 pidetään Uudessakaarlepyyssä klubitanssiaiset. Kun päästään viimeiseen valssiin, hiki tippuu herrojen otsalta, kaulaliinat ovat läpimärät, pöly lentää. Mutta "tätä kaikkea ei muistettu, sillä ympäri mentiin ja jälleen ympäri, niin kauan kuin hiukankaan oli henkeä nuorten huohottavassa rinnassa". Valssin vimeisten tahtien jälkeen on istuuduttava viideksi minuutiksi hengähtämään. Senjälkeen lähdetään "hyvin varovaisesti" laahustamaan kotiin "kirpeässä joulukuun kylmyydessä".[90]

Tanssin kytkeytyminen seuraelämään teki siitä nimenomaan yhteisöllisen liikuntamuodon. Kävelyretkellä voi hyvin olla yksinäänkin, soolotanssia katsotaan vain näyttämöltä.

---

88 Topelius 1 1918, 9–36 (29.10. 1832–24.1. 1833). Tanssiopetusta Helsingissä ja Turussa antaneet ilmoittelivat esim. 1830–luvulla kursseistaan ahkerasti paikallisissa sanomalehdissä.

89 M. Choraeus N. Mathesiukselle, Turku 18.2. 1802. Choraeus 1903, 93.

90 Topelius 2 1918, 192 ja passim.

Uupumusta tanssiaisten jälkeen. – C. A. Ehrensvärdin tushipiirros 1790-luvulta. Museovirasto.

Suurten yksityisten tanssiaisten järjestäminen vaati sekä suuria tiloja että varoja. Molempia oli G.M. Armeltin leskellä kreivitär Hedvig Armeltilla, kun hän järjesti Turussa suuret baalit maaliskuussa 1818. Mukaan kutsutuille kavaljeereille jaettiin etukäteen tanssilista, joka oli muhkea: 1. Grande Polonaise, 2. Quadrille suedoise, 3. Valz anglaise, 4. Potpurrie, 5. Cotillon, 6. Quadrille suedoise, 7. Grande Valz, 8. Gross-vater, 9. a la Grecque ja 10. Peregourdine Farce.[91]

Kotona pidettyjen tanssiaisten ohella alettiin varhain järjestää maksullisia yleisötilaisuuksia. Tukholman pörssin tanssiaiset olivat varmaan tärkeä esikuva, sillä hoviväki kuningasta myöten osallistui niihin usein. Säätyhenkilöiden ohella niihin sai osallistua vaikkapa kuka tahansa "tavallinen kunniallinen porvarin vaimo, jolla oli varaa ostaa lippu ja pukeutua säädyllisesti", kuten todettiin 1778. Kuningas Kustaa III ei tosin ollut esikuvaksi kelpaava tanssija. Kälyn mukaan Kustaa ei pitänyt

91 Heinricius 1914, 135–136.

tanssimisesta, ja silloin kun hän joskus harvoin tanssi, hän hyppeli "mauttomasti ja epätahdissa".[92]

Turussa oli ainakin jo 1770-luvulla seura, jonka jäsenet kokoontuivat tanssimaan kerran viikossa.[93] "Ensimmäisellä sijalla julkisten huvien joukossa ja läheisintä sukua vastaaville yksityisille tilaisuuksille olivat julkiset tanssiaiset", toteaa puolestaan August Schauman Helsingin seuraelämästä 1830-luvulla. Hän arvioi, että tanssilla oli "silloin suurempi osa seuraelämässä kuin myöhempinä aikoina, jolloin sen ovat yhä enemmän syrjäyttäneet sangen monet muut sekä älylliseen että fyysiseen urheiluun kuuluvat huvit".[94] Schaumankin näkee siis tanssin myös liikuntana.

Helsingistä vei nuori Zachris Topelius julkisten tanssien idean Uuteenkaarlepyyhyn. Ensimmäisissä klubitanssiaisissa marraskuussa 1835 ilta jatkui klo kolmeen aamuyöllä.[95] Palattuaan Helsinkiin hän huokaa kerran tanssiaisten jälkeen: "tanssi Uudessakaarlepyyssä, tanssi Helsingissä, mikä ero!" Vertailu koitui selkeästi edellisen hyväksi.[96]

---

92 HEC Dagbok 1 1902, 154 nootti ja 170.
93 ks. esim. P. Kalm CFMs:lle 31.10. 1776. *Kalm 1914*, 267 ja H.G. Porthan M. Caloniukselle 19.11. 1795. *Porthan 1 1886*, 216. Yhdistystoiminnan varhaisista vaiheista Suomessa ks. Stenius 1987.
94 Schauman 1 1967, 72.
95 Topelius 2 1918, 168–169 (8.11. 1835) ja passim.
96 Ibid., 238–239 (14.1. 1836).

Terveyden lähteillä

Aleksis Kiven seitsemän veljestä oppivat aikaa myöten lukemaan. Mutta osasivatko Juhani ja nuoremmat veljet uida? Siitä kirjailija ei sano halaistua sanaa.

Miksipä etsiä kirjasta olematonta! Historiallisessa mielessä Kivi joka tapauksessa vaikenee viisaasti. Rahvaan ihminen ei hänen eläessään näet hevin antautunut ehdoin tahdoin veden varaan. Vesillä liikuttiin, mutta omin neuvoin tässä elementissä selvisi tuiki harva.

Kirjailija itse sensijaan joutui ainakin sairastuttuaan tekemisiin kylmien kylpyjen kanssa.[1] Varmasti Kivi myös uskaltautui avoveteen, uimaan. Mutta ylioppilaana hän olikin säätyväkeä, jonka elämään vesi liittyi monella tavoin.

Luonnon vettä ja keinovettä

"Nyt olimme Pyrmontissa. Suuret kauniit puistot tekevät hyvän vaikutuksen sinne saavuttaessa ... Musiikki ja väenpaljous näissä puistoissa, missä monet naiset olivat varsin kauniita, sai minut tuokion ajattelemaan, että olin saapunut Elyseen puutarhaan, jonne oli juuri langennut joukko varjoja. Tai oikeammin se näytti minusta Muhammedin paratiisilta."

Turkulaisen kauppiaan pojan C.F. Bremerin heikko terveys oli saanut lääkärit suosittelemaan hoitokeinoksi pitkää ulkomaanmatkaa, jonka yhtenä kohteena oli Pyrmontin terveyskyl-

1 Achté 1982, 272.

pylä Hannoverin lähellä Saksassa. Bremerit valitsivat poikansa matkaseuralaiseksi maisteri ja runoilija F.M. Franzénin. Franzén piti matkasta tarkkaa päiväkirjaa, kuten olemme jo havainneet.

Pyrmont jonne nuorukaiset saapuvat heinäkuussa 1795, saa Franzénin ihastumaan. Hienot naiset ovat kuin antiikin kreikattaria. Pyrmontissa vilisee vallankumousta paenneita ranskalaisia emigrantteja. Nuoret pojat kisailevat pelissä, joka muistuttaa sotaa, joskin taistelun korvaa juokseminen. Vankien ottaminen kuulutettaan rummun päristyksellä. "Katselin mielihyvällä, miten terveiden riuskojen nuorukaisten joukko suoritti paitahihasillaan ja valkeissa alusvaatteissaan hyvinmuodostunein vartaloin näitä voimisteluharjoituksia." Jälleen tulee matkalaisen mieleen antiikin Kreikka. "Ruotsissa harrastatetaan aika vähän sellaisia ruumiinharjoituksia, ja senvuoksi ei siellä näe niin hyvinmuodostuneita vartaloita."

Suuressa Pyrmontin puistossa Franzén tapaa seurueen istumassa kahvipöydän ääressä, toisen pelipöydässä. Muutamat ovat puolestaan promenadilla, jotkut aterioivat.[2]

Pyrmontin ohella oli Saksassa ja muualla Euroopassa lukemattomia kuuluisia terveyslähteitä ja -kylpylöitä. Franzén ja Bremer virailivat mm. Hof Geismarissa ja Aachenissa, jonne Bremer palasi kesällä 1799 vaimonsa kanssa ottamaan lämpimiä kylpyjä.[3] Euroopassa laskettiin 1840-luvulla olevan runsaat tuhat terveyslähdettä, joista kuutisensataa Saksassa ja Itävallassa.[4]

Kun säätyläiset lähtivät 1700-luvun lopulla Suomesta tai emämaasta kesämatkalle ulkomaille, se miellettiin jo sinällään terveelliseksi liikunnaksi. Usein matkan kohteena lisäksi oli terveyskylpylä. Mutta Ruotsista ei ollut välttämätöntä lähteä ulkomaille hoitamaan terveyttään veden avulla. Vanhin ja kuuluisin Ruotsin omista terveyslähteistä on Medevi Itä-Götanmaalla Vätternin rannalla. Toiminta kasvoi siellä 1700-luvun lopulla varsin laajaksi.

Terveysveden nautinnan varhaiset vaiheet Ruotsissa tuli kir-

---

2 Franzén 1977, 9 seur. ja 53–44.
3 Franzén 1977, 59 ja 87–89; M. Calonius H.G. Porthanille, Tukholma 14.6.1799. Calonius 1902, 413.
4 Tommila 1982, 12.

jattua jo aikaisin. Medevin laitosten johtaja, kuninkaan ensimmäinen henkilääkäri Sven Hedin julkaisi näet 1803 ruotsinkielisen *Kaivovieraiden käsikirjan*. Kirja on tarkoitettu ensi niteeksi sarjaan, jossa Hedin aikoi esitellä valtakunnan kaikki suuret terveyslähteet. Siinä hän keskittyi, kuinkas muuten, Medeviin.[5] Ensi osa taisi jäädä myös viimeiseksi.

Medevi on erinomainen esimerkki pohdittaessa, mistä terveysvesiin suuntautuneessa innostuksessa oikein oli kysymys. Hedin kietoo Medevin varhaishistorian, ei varmasti ilman mainostarkoituksia, myyttiseen hämärään. Hän kertoo, että italialaista syntyperää ollut lääkäri Constantius, joka toimi 1670-luvulla Tukholmassa, oli jo perillä Medevin veden terveellisestä vaikutuksesta. Constantius oli saanut tietonsa vanhasta Vadstenan luostarin munkkien laatimasta käsikirjoituksesta, jota säilytettiin Vatikaanin kirjastossa Roomassa. Kirjoituksessa kerrottiin paaville "ihmeellisestä voimasta, joka näillä lähteillä oli osoittautunut olevan sairauksien parantamisessa". Tieto oli varmasti säilynyt ihmisten mielissä halki vuosisatojen.[6]

Medevin lähteet oli tutkinut ensi kertaa tarkoin kuuluisa lääkäri ja vuorikollegion virkamies Urban Hjärne (1641–1724). Mies teki 1667 laajan ulkomaanmatkan, jonka päätarkoituksena oli tutkia mineraaliveden ja kylpyjen terveydellisiä vaikutuksia. Hjärne sai korkealta taholta kehoituksia etsiä terveyslähteitä kotimaasta, jotta voitaisiin välttyä kukkarolle käyvistä kylpymatkoista ulkomaille. Medevin veteen miehen huomion kiinnitti 1677 lähteiden ja niitä ympäröineiden maiden omistaja. Kun Hjärne vakuuttui löydöksen merkityksestä, hän perusti yhdessä lähteiden omistajan kanssa Medevin laitokset.

Urban Hjärne tunnetaan modernin kemian merkkimiehenä, ja hän on vesiterapian uranuurtaja Ruotsissa. Mutta Hjärnen käsitykset terveyslähteiden veden vaikutuksista perustuvat vankasti mystisen kemian perinteeseen, jos kohta lähteiden tutkimisessa käytettiin kokeellisia menetelmiä. Veden voima piili sen mineraalisissa ainesosissa ja 'salatussa' happamuudessa, joka veteen oli muodostunut maan kätköissä.[7]

---

5 Hedin 1803.
6 Ibid., 69–73.
7 Lindroth 19 1971–73, 141 seur.

Promenadilla Medevin terveyskylpylän puistossa. – Kuva Sven Hedinin ruotsinkielisestä Kaivovieraiden käsikirjasta (1803).

Ruotsi oli 1700-luvun jälkipuolella ja seuraavan vuosisadan alussa kemian johtavia maita Euroopassa nimenomaan professorien Torbern Bergmanin (1735–84) ja J.J. Berzeliuksen (1779–1848) ansiosta. Molemmat olivat myös kinnostuneita mineraalivesien tutkimisesta. Bergmanin terveys oli heikko, ja hän käytti itse säännöllisesti terveyslähteiden vettä; mies kuoli Medevissä. Berzelius tutkaili monien terveyslähteiden veden koostumusta niin Ruotsissa kuin myös Keski-Euroopassa. He pysyivät tutkimuksissaan aika pitkälle Hjärnen viitoittamilla linjoilla.[8]

Myös Sven Hedin on täysin vakuuttunut Medevin veden ihmeellisestä vaikutuksesta. Hän tekee mineraalivedestä ja siitä valmistetuista kylvyistä lääkkeen kaikkiin sairauksiin aina kehdosta haudan partaalle. "Tämä lääke ei ole uusi, eikä sen hankkiminen ole vaikeaa. Luonto valmistaa sitä äidillisessä povessaan ja tarjoaa sitä kaikille, tarjoaa runsaasti, säästelemättä." Urban Hjärnen tavoin myös Hedin nojaa käsityksensä sairauksista ja terveyden edellytyksistä perinteisiin galenoslaisiin oppeihin.

Medevin löytämisen jälkeen Ruotsissa oli runsaan vuosisadan mittaan avattu lukuisia terveyslähteitä ja -kylpylöitä: Evedal, Ramlösa, Marstrand, Uddevalla, Sätra, Djurgården jne. Kaikilla niillä olivat omat erikoisuutensa ja vetonaulansa. Medevin asemaa ne eivät silti horjuttaneet, sillä esikoinen oli jo varhain saanut taakseen myös kuninkaallisen auktoriteetin.[9]

Suomessa oli tavallaan Medevin asemassa Turun Kupittaa. Myös Kupittaan lähteellä on myyttinen varhaishistoriansa uhrilähteenä. Terveysvedeksi se keksittiin 1600-luvun lopulla, jolloin Hjärnen aikalainen Turun akatemian lääketieteen professori Elias Tillanz alkoi suositella potilailleen Kupittaan vettä. Lähteen vettä tarkasteltiin myös 1741 Turun akatemiassa ilmestyneessä väitöskirjassa, ja 1765 jätti assessori Johan Haartman valtiopäiville kertomuksen lähteen vedestä. Kupittaan suosion ensimmäinen huippu alkoi juuri 1760-luvulla, ja lähteen veteen turvautui vuosittain 100–150 ihmistä.[10]

---

8 Lindroth 1971–73, 144–146; Svedberg 1922; Söderbaum 1924.
9 Hedin 1803, 12, 34–40 ja passim.
10 ÅT 26.6. 1783.

Sekä Medevin että Kupittaan suosion tärkeänä osatekijänä oli tieteellinen arvovalta, joka takasi niiden veden erikoislaatuisuuden; mistä tahansa lähteestä ei voitu loihtia terveysparatiisia. Sama perustekijä näkyy monen muunkin Suomen terveyslähteen historiassa.

Oulussa terveyslähteen otti 1730-luvulla käyttöön kaupunginvälskäri Billing. Sen veden koostumusta tutki 1790-luvulla monipuolinen luonnontutkija apteekkari Johan Julin, joka lähetti asiasta raportin Ruotsin Tiedeakatemialle. Raportin perusteella Oulun lähteen vesi arvioitiin varsin hyväksi.[11] Uudenkaarlepyyn terveyslähteen maineen loi jo mainittu Tukholmassa proviisorina toiminut ja 1782 Uudessakaarlepyyssä apteekkarinoikeudet saanut Julin. Terveyden lähteen kohotti maineeseen Zachris Topelius vanhempi, joka nimitettiin alueen piirilääkäriksi 1812.[12]

Hyvä todiste terveyslähteiden veteen turvautumisen suosion kasvusta on se, että Suomessa oli jo 1700-luvun lopulla pari kymmentä paikkakuntaa, joilla oli 'tieteellisesti hyväksytty' mineraalivettä sisältävä lähde.[13] Vaikka Kupittaan kaivovieraiden vuotuista määrää ei suinkaan voi yleistää koskemaan muita lähteitä, vesikuuriin turvautuneita ihmisiä oli mainittuna ajankohtana ilmeisesti ainakin tuhat henkeä vuosittain. Kysymys ei siis ollut mistään nappikaupasta.

"Johtuipa mieleeni muuan kysymys. Eikö Ruotsissa, varsinaisessa rauta- ja vuorimaassa, pitäisi olla parhaat terveyslähteet? Periaatteessa kysymys näyttää ratkaistulta ja vastaus myöntävältä: kokemuksesta tiedetään että siellä on hyviä lähteitä. Eikö tässäkin ole kysymys yritteliäisyyden puutteesta?"[14] Näin miettii Franzén kesällä 1795 Pyrmontissa. Hän tietää hyvin, että kotimaahan rahdattiin vuosittain tuhansia pulloja Pyrmontin vettä ja haluaa kääntää virran toiseen suuntaan.

Kemian professori Torbern Bergman oli jo 1770-luvulla ryhtynyt kokeilemaan mineraaliveden valmistamista. Tulokset olivat aikaa myöten käyneet niin hyviksi, että "ulkomaisten mineraalivesien tilaaminen on vähentynyt huomattavasti", toteaa

11 Mikola 1987, 103–108.
12 Birck 1980, 52–53; Topelius 1922, 15–16.
13 Tommila 1982, passim ja seuraavissa viitteissä mainitut lähteet.
14 Franzén 1977, 56–57.

Helsingin kaivo- ja kylpyläpuisto. – A. Kusminin litografia. Museovirasto.

Sven Hedin 1803. Mineraalivesiä valmistettiin Tukholmassa. Turussa valmisti keinovesiä Bergmanin reseptin mukaan akatemian kemian apulainen Holmberg jo 1780-luvun alussa.[15]

Ainakin säätyläiset tilasivat kyllä edelleen mielellään aitoa ulkomaista vettä. Kesäkuun alussa 1796 kirjoittaa professori H.G. Porthan Turusta ystävälleen pyytäen tätä lähettämään "tavallisen määrän" Pyrmontin vettä heti kun "tuoretta tavaraa" Tukholmaan ilmaantuisi. Porthan neuvoo vesikauppiaan, jolta on 'pyrmontinsa' tavallisesti ostanut.[16] Toukokuun alussa 1824 kertoo puolestaan D. Alopaeus Juvalta, että lääkäri on määrännyt hänelle Karlsbadin vettä ja pyytää ystäväänsä hankkimaan sitä Tukholmasta.[17] Pyrmontin veteen turvautuu lääkärin määräyksestä myös 15-vuotias Fabian Collan Iisalmessa kesällä 1833. Hänelle tätä lääkettä tuodaan kuopiolaisesta kaupasta.[18]

---

15 Hedin 1803, 17–19; ÅT 10.5. 1782.
16 H.G. Porthan Mathias Caloniukselle, Turku 6.6. 1796. Porthan 1 1886, 270.
17 David Alopaeus C.E. Alopaeukselle, Juva 6.5. 1824. HYK: Alopeana 1, coll. 8.
18 Fabian Collan 9.7. 1833. HYK: Collan 1, 92.

Mutta uusi vuosisata oli silti nimenomaan keinovesien voittokulkua. Turussa jatkoi professori Johan Gadolin vuosisadan alussa akateemista perinnettä keinotekoisten mineraalivesien valmistamisessa, ja 1812 ilmoitti apteekkari J.J. Julin tekevänsä Turussa mineraalivesiä "kemiallisella tarkkuudella". Samoihin aikoihin oli keinovesiä tarjolla ainakin jo Porvoon terveyslähteellä.[19]

Akateemisen tiedon siirtyminen Helsinkiin yliopiston siirron myötä 1820-luvun lopulla oli yksi syy siihen, että uudesta pääkaupungista tuli myös keinovesien valmistuksen keskus. Perustekijänä oli kuitenkin se, että Helsinki kohosi 1830-luvulla pariksi vuosikymmeneksi maan tunnetuimmaksi kylpyläkaupungiksi. Professori P.A. von Bonsdorffin ja yliopiston apulainen Viktor Hartwallin 1831 perustaman mineraalivesitehtaan menestys varmistui näet siten, että kylpylän yhteyteen perustettiin Ullanlinnan kaivohuone, jossa tarjoiltiin tehtaan vesiä. Helsingin tehtaan tuotteita alkoi nopeasti olla tarjolla myös muissa kaivohuoneissa kuten Kupittaalla ja Loviisassa. Turussa säilyi kuitenkin myös oma valmistusperinne.[20]

Keinotekoisen mineraaliveden valmistaminen mahdollisti vesiterapian harjoittamisen ilman terveyslähdettä, ja Helsingin ohella tilaisuuteen tartuttiin ainakin Viipurissa. Neitsyniemen esikaupunkiin rakennettiin 1853 "Kaivo- ja kylpylaitos", ja keinovesien valmistamisesta vastasi apteekkari Chr. Hobin, joka tilasi tarvittavat koneet Tukholmasta. Muutamaa vuotta aiemmin Hobin oli valmistanut mineraalivesiä Jyväskylässä.[21]

Helsinki ja Viipuri jäivät silti terveysvesien osalta poikkeuksellisiksi, sillä aidot lähteet olivat ehtineet vakauttaa asemansa. Samoin avattiin myös uusia terveyslähteitä esim. Kangasniemellä 1807 ja Messukylässä 1819.[22] Keinovesien kulutuksen painopiste oli varmaankin kotikäytössä, joka myös takasi niiden tulevaisuuden senkin jälkeen kun usko vesiterapian ihmeellisiin vaikutuksiin oli alkanut horjua.

---

19 ÅT 8.6. 1803, 11.6. 1811 ja 28.4. 1812.
20 Tommila 1982, 23–28 ja passim; HT 10.6. 1835, 275. 1837, 23.6. 1838 ja 27.4. 1839; ÅT 25.5. 1833, 28.5. 1835 ja 15.6. 1836.
21 HT 12.6. 1850 sekä 14.5. ja 13.7. 1853.
22 ÅT 29.4. 1807 ja 6.5. 1819.

Kylpyläyhteisö

Terveyslähteiden vettä nauttivat ja kylpyjä ottivat sekä sairaat että virkistymistä tarvinneet. Tämä kahtalainen motiivi hakeutua vesiterapiaan erikoistuneisiin laitoksiin muovasi niiden asiakaskunnan.

Ennen muuta koostui kylpyvieraiden joukko kesästä toiseen herrasväestä, 'varsinaisista', maksaneista vieraista. Säätyläiset saapuivat terveyden lähteille usein perheittäin.

Sven Hedin korostaa, että Ruotsin kuninkaallisia ja ulkomaiden lähettiläitä sekä useiden valtakunnan mahtisukujen edustajia oli vuosien mittaan käynyt nauttimassa Medevin palveluksia. "Paremman luokan säätyhenkilöiden" luku oli esimerkiksi 1783 ollut 212, kun taas 1799 heitä oli käynyt vain 97. Mutta lisäksi oli otettava huomioon rahvaan ihmiset, vähäisemmät säätyhenkilöt ja käsityöläiset, jotka eivät maksaneet täyttä 'kaivomaksua'. Heidän lukunsa oli usein noussut 400:ään vuodessa.[23]

Kangasalan terveyslähteellä kävi kesällä 1794 yhteensä 35 kaivovierasta, jotka kaikki lukeutuivat säätyläisiksi. Mutta kaikkialle ei herrasväkeä riittänyt yhtä paljon. Muuruen lähteen ensimmäinen sesonki 1801 Savossa oli kaivovierailtaan todella kirjava: upseerien, kirkkoherrojen ja korkeiden siviilivirkamiesten ohella 67 vieraan joukoon mahtui myös talokkaita, torppareita ja renkejä, olipa mukana myös kerjäläinen. Naantalin lähteellä vieraili 1806 säätyläisten kanssa kauppiaita ja käsityöläisiä, ja samanlainen oli koostumukseltaan Uudenkaarlepyyn kaivoyhteisö 1817. Vaikka Helsingin kylpylän maineen loivat venäläiset ruhtinaat, pääosa vieraista oli siellä virkamiehiä.[24]

Kahtalainen tavoite, sairaiden parantaminen ja terveyden vahvistaminen kirjavoitti siis Medevin ja monen muun vastaavan laitoksen vierasjoukkoa. Mutta toki säätyerotusta ylläpidettiin silti tarkoin. Medevissä tämä kävi helposti päinsä, sillä laitoksessa oli 1800-luvun alussa kaikkiaan toista sataa eri rakennusta.

---

23 Hedin 1803, 88 seur. ja passim.
24 ÅT 18.8. 1794, 7.5. 1802 ja 23.5. 1807; Birck 1980, 53–54; Tommila 1982, 82 seur.

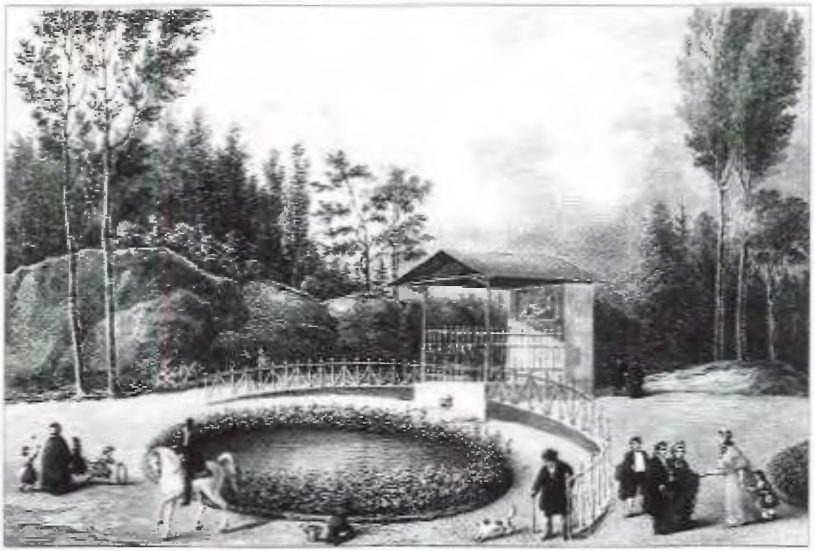

Viipurin Monrepos'n lähteellä. – Vesivärimaalaus. Moskovan Historiallinen Museo. Museovirasto.

Terveysvettä otettiin kuitenkin ainoastaan yhdestä lähteestä. Niinpä eri kansanluokille oli määrätty omat aikansa veden nauttimiseksi. Köyhät sairaalapotilaat aloittivat jo klo 2 aamulla. Sitten oli talonpoikaisen väen vuoro kahta tuntia myöhemmin, ja herrasväki saapui kuudelta.[25]

Aina ei erotusta kuitenkaan ollut mahdollista noudattaa. Södermanlannin herttua Kaarlen puoliso tuskailee asiaa, kun pariskunta juo terveysvettä Pyrmontissa heinäkuussa 1799. Hän kirjoittaa ystävättärelleen, että paikalla on jokseenkin sekalaista seurakuntaa. Sateella kaikki joutuvat ahtautumaan pimeään kaivohuoneeseen. "Kaikki kävelevät edestakaisin lattialla, ja siellä on kauhean ahdasta. Herttuattaret ja puolimaailman naiset, kreivit ja suutarit, pankkiirit ja kauppapalvelijat tönivät toisiaan." Kun herttuattaren korttipöytään kaiken kukkuraksi istuutuu muuan puolimaailman nainen, hän poistuu oitis paikalta.[26]

25 Hedin 1803, passim.
26 HEC Dagbok 6 1927, 285.

Terveyskylpylän kaikki kaikessa oli johtaja eli intendentti. Vuodesta 1777 oli Ruotsin Lääkintöhallitus saanut oikeuden määrätä valtakunnan kaikkien mineraalilähteiden intendentit, ellei kuningas ollut pidättänyt määräysvaltaa joissakin tapauksissa itselleen. Korkealle keskitetty päätöksenteko osoittaa paitsi vakavuutta joilla laitoksiin suhtauduttiin, myös intendentin aseman tärkeyttä. Hänen apunaan oli sitten laitoksen koosta riippuva epälukuinen määrä lääkintä-, hoito- ja huoltohenkilökuntaa.[27]

Olipa vesiterapiaan hakeutumisen perimmäisenä syynä tietty sairaus tai yksistään terveyden vaaliminen, matka oli kaiken kaikkiaan aina myös kesäloman viettoa. Virkistävä vaihtelu oli usein varmaan tärkeä osa kuurin positiiviista tuloksista. Kylpyläyhteisössä oli mahdollista solmia uusia tuttavuuksia ja verestää entisiä; visiitit olivat olennainen osa elämästä niissä. Siellä voitiin aivan kuin yhteisellä sopimuksella vapautua jäykistä muotokahleista. "Olet aivan oikeassa siinä, että kaivoyhteisöt ovat konstailemattomia", kirjoittaa runoilija Mikael Choraeus heinäkuussa 1800 ystävälleen Naantalista, jossa hän on juomassa terveysvettä. Kaikki ovat päättäneet vapautua turhuuksista, ja niin "meillä oli hauskaa".[28]

Aina eivät kokemukset silti olleet yhtä valoisat. Runoilija J.H. Kellgren pitkästyy kesäkuussa 1783 Medevissä pahoin – etenkin sitten kun muuan hänen jumaloimansa ihastuttava rouva on lopettanut kuurinsa. Säätyläisvieraisiin kuuluneet lukuisat hengenmiehet suhtautuvat runoilijaan kylmänlaisesti epäillen, tokko hän uskoo edes ylösnousemukseen. Kaiken lisäksi ovat Kellgrenin raha-asiat rempallaan, ja hänellä on täysi työ selviytyä hoitomaksuista.[29]

Vielä ikävämmät kokemukset on professori M.J. Walleniuksella Turun Kupittaalla. Hän aloittaa vesikuurinsa heinäkuun alussa 1771. Osa kaivovieraista on pitkästynyt ja alkaa kiusotella muita. Arvon professori köröttelee vaimonsa kanssa aamuisin Kupittaalle kärryissään ja parkkeeraa hevosensa ruohistoon lähelle naisten toilettirakennusta. Tämä seikka aiheuttaa kiusoittelevia puheita professorin salatuista tarkoituksista. Mies

27 Hedin 1803, passim.
28 M. Choraeus L. Mathesiukselle, Runsala 29.7. 1800. Choraeus 1903, 52–53.
29 J.H. Kellgren P. Rudbeckille, Medevi 24. ja 30.6. 1783. Schück 1894, XX–XXI.

raivostuu silmittömästi, ja monet epäilevät tapahtumaa syyksi Walleniuksessa puhjenneeseen heikkomielisyyteen. Kupittaan maine on ainakin hetken aikaa huono.[30]

Vettä ja liikuntaa

Runoilija J.H. Kellgren valittaa kesäkuussa 1783 Medevissä, että aika käy pitkäksi. Tunne ei johdu tekemisen puuttumisesta. "Nousen ylös puoli seitsemältä, pukeuden, kävelen kaivolle ja juon 10 lasia vettä." Mineraalipitoista terveysvettä ei sovi juoda yhtä päätä. Kahdeksalta Kellgren menee rukoushetkeen, yhdeksään asti hän lepäilee. Sitten runoilija nousee hevosen selkään ja ratsastaa parin tunnin ajan. Ennen puolta päivää on vuorossa tervehdyskäyntejä runoilijan kylpylässä tuntemien herrojen luona.

"Keskipäivällä syön päivällistä pöydässä, jossa aterioi runsaat 60 henkeä." Puoli kahdelta seuraa päiväkahvi, ja senjälkeen Kellgren tekee visiitin tuntemiensa naisten luo. Kello kolmelta on vuorossa konsertti, jossa runoilija ilahduttaa seuruetta laululla. "Neljältä lähden ajelemaan talonpoikaisvaunuissa ja kävelen kello seitsemään, jolloin istun pöytään aterialle." Puoli yhdeksältä on rukoushetki, ja puolta tuntia myöhemmin Kellgren menee levolle. "Sellaista on ihmiselo täällä Medevissä. Jätän Sinun ratkaistavaksesi, miten hauskaa se voi olla", hän kirjoittaa ystävälleen. "Itse puolestani en ole löytänyt vielä sen paremmin iloa kuin hyvää vointiakaan tällä huvin ja terveyden seudulla."[31]

Kellgren oli 'terve potilas', joka asettui kuukaudeksi Medeviin kohentaakseen yleiskuntoaan. Hänen kuvauksensa kertoo paljon jokaisen terveysveden juojan päiväohjelmasta. Varsinaiseen hoitoon kuuluivat aamutuimaan nautittu suurehko määrä mineraalivettä ja liikuntaa päivän mittaan. Viihtymisen kannalta oli kuitenkin seuraelämä: visiitit, konsertit, tanssiaiset, naamiaiset jne. olennaisen tärkeä seikka.

---

30 P. Kalm C.F. Mennanderille, Turku 1771. Kalm 1914, 195–197.
31 J.H. Kellgren J. Rudbeckille, Medevi 24.6. 1783. Schück 1894, XX.

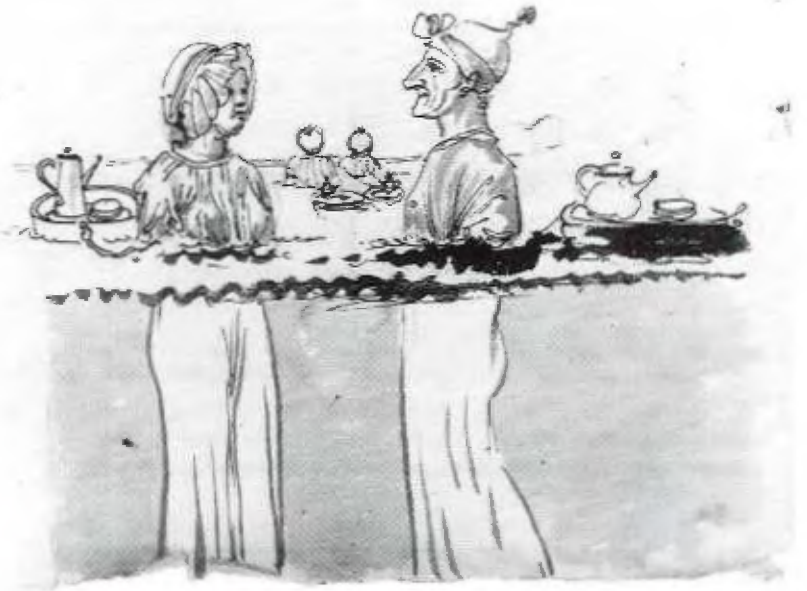

Kylpylaitoksella. Ilakoiva näkemys vesiterapiasta. – C. A. Ehrensvärdin tushipiirros. Museovirasto.

Juuri seuraelämässä piili varmaan esimerkiksi Kellgrenin ikävystymisen perussyy. Toisaalta hän ei liene ollut intohimoinen mineraaliveden ystävä. Kesällä 1788 Kellgrenin tarkoituksena oli nauttia vesikuuri Djurgårdenissa Tukholmassa ystänsä A.N. Clewbergin kanssa. Kellgren huolehti huoneiden vuokraamisesta. "Sali olisi voinut olla meille suureksi hyödyksi, erityisesti niinä 24 päivänä 30:sta, jolloin tulee Jumala paratkoon satamaan, varsinkin aamuisin, jolloin meidän on määrä juoda (vettä) ja kävellä", hän kirjoitti ironisesti ystävälleen.[32]

32 J.H. Kellgren A. N. Clewbergille, kevät 1788. Schück 1894, 90.

"Pitää muistaa, että hyvä mineraalivesi stimuloi ja lämmittää ja että myös jatkuva liikunto edesauttaa kehon pysymistä lämpimänä", toteaa vesiterapian asiantuntija Sven Hedin 1803. Mineraaliveden nauttiminen ohjeiden mukaan edellytti välttämättä liikunnan harjoittamista. Mutta hikeen asti ei ollut terveellistä liikkua. Kohtuullinen promenadi oli terveydellisen vaikutuksen kannalta parasta.

Hedinin Medevissä noudattamissa liikuntaohjeissa oli pyritty yhdistämään hyöty ja vaihtelun mukana seuraava huvi. "On helpompaa kuin luulisi totuttaa lapset juomaan vettä ja kylpyihin; ja liikuntoa heille voi hankkia vetämällä heitä pikku vaunuissa ja keinuttamalla raikkaassa ilmassa." Varttuneemmille oli Medevin vetonaulana mahdollisuus vuokrata kohtuuhintaan ratsuhevosia. Kalastukseen ja metsästykseen oli erinomaiset mahdollisuudet, mikäli on luottaminen Hedinin vakuutuksiin, jotka kyllä ovat aivan kuin nykyajan mainoksesta.[33]

Tavallisin liikunnan muoto oli Medevissä niinkuin muillakin terveyden lähteillä silti epäilemättä kävelyretki. Mitä vähemmän seurusteluun oli mahdollisuuksia, sitä enemmän saattoi kävellä. Näin joutuu päättelemään Södermanlannin herttua Kaarlen puoliso Hedvig Elisabeth Charlotta, kun aviopari matkustaa syksyllä 1798 ulkomaille hoitamaan terveyttään.

Greifswaldissa neuvoo tunnettu lääkäri herttuaa ottamaan vesikuurin Karlsbadissa Böömissä, vaikka sesonki on jo ohitse. Vaivalloisen matkan jälkeen pariskunta saapuu kylpyläkaupunkiin syyskuun lopulla. Miltei kaikki vieraat ovat jo lähteneet. "Iloja ei senvuoksi ole monia. Enimmäkseen me kävelemme ja katselemme ympärillemme." Varta vasten kylpyvieraille rakennettuja promenadiväyliä on useita. "Itse kaupungissa on pitkä suora puistotie, jossa kaikilla ihmisillä on tapana kuljeskella loputtomiin edestakaisin." Myös kaupungin ulkopuolelle johtaa useita promenaditeitä.[34]

Yksityiskohtaisen kuvan kaivovieraiden liikuntaohjelmasta saa Zachris Topeliuksen päiväkirjasta kesällä 1837. Nuorukainen ei itse juo tuolloin vettä, mutta hän pitää päivittäin seuraa ylioppilas-ystävälleen Justus Staudingerille ja tämän sisarelle, jotka ovat saapuneet Uuteenkarlepyyhyn terveyden lähteelle.

---

33 Hedin 1803, 134 ja 163.
34 HEC Dagbok 6 1927, 117 (4.9. 1798) ja 133–137 (25.9.–15.10. 1798).

Kuuri alkaa lauantaina 8.7. Topelius on heti aamusta kaivohuoneella ja lyö keiloja naisten kanssa. Sitten koko kaivoseurue lähtee pitkähkölle kävelyretkelle. Iltapäivälle hän on ongella ystävänsä kanssa. Seuraavana aamuna he menevät kirkkoon, ja iltapäivällä ovat jälleen vuorossa kävelyretket. Kun päivä on lämmin, Topelius kylpee joessa. Illan suussa Staudinger ja muutamia muita saapuu Topeliuksen kotiin, jossa promeneerataan ja keinutaan puutarhassa. Sitten kävellään kaupunkiin.

Maanantai on kaunis ja lämmin. Kaivovieraat promeneeraavat ahkerasti tekemällä kaksi huviretkeä kaivohuoneen omistajan ja intendentin apteekkari Johan Benzelstjernan johdolla. Retket vievät suurimman osan päivästä. Seuraavana aamuna lähdetään jälleen jo puoli yhdeksältä. Intendentti ei tunne tietä, ja niin seurue eksyy suoperäisessä maassa. Promenadille kertyy mittaa toista peninkulmaa.

Loppuviikolla veden juojat ovat kaupungin herrasväen vieraana saaristossa kesäasunnolla, jossa tanssitaan Staudingerin sisaren laulun säestyksellä. Viikkoa myöhemmin järjestetään kaivohuoneella tanssiaiset; juhlat ovat sitten toistuvaa ohjelmaa koko sesongin loppuun asti. Elokuun alussa toimeenpannaan 'kiesiretki', jolla koko kaivoseurue on mukana. Retken kohteessa tanssitaan pitkään ja hartaasti. Sesonki päättyy kahdeksantena elokuuta.[35]

Terveyslaitokseen saattoi matkustaa pelkästään kesälomalle, välittämättä tiukoista dieetin ohjeista, jos kohta intendentti koki muistuttaa niiden tärkeydestä. Kun vesikuuri otettiin kotona, dieetin noudattaminen edellytti vielä enemmän itsekuria.

Kesäkuussa 1833 saapuu yliopistoon valmistautuva kirkkoherran poika, 15-vuotias Fabian Collan kahden veljensä kanssa Porvoosta kotiin Iisalmeen. Jo matkalla he saavat kuulla viestin, että äiti on viimeisillään. Kotiin ehdittyään pojat saattavat osallistua vain ruumiinvalvojaisiin. Fabian nielee suruaan kävellessään metsikössä, jonne "äiti oli hieman ennen kuolemaansa laitattanut aitauksen".

Nuorukaisen terveys ei ole vahva. Sydämentykytysten, päänsäryn ja muiden vaivojen tähden Kuopion piirilääkäri määrää Fabianille vesikuurin. Veljet tuovat hänelle Pyrmontin vettä Kuopiosta. Aamulla puoli kuusi heinäkuun yhdeksäntenä hän

35 Topelius 3 1920, 123–151 (8.7.–8.8. 1837).

aloittaa 'pyrmontilla' juoden 'hitaasti' neljä lasillista. "Noin puoli kymmenen aikaan ajelin sitten liikunnan vuoksi Lindbergeille." Fabian on tottunut liikkumaan, ja iltapäivällä hän onkii syöttejä pitkänsiiman laskemista silmällä pitäen.

Seuraavana aamuna Fabian juo kuuliaisesti vettä ja ajelee veljiensä kanssa kärryissä Partalaan. Iltapäivällä uidaan ja lyödään keiloja. Kuuri jatkuu elokuun ensimmäiseen päivään. Toisen päivän aamun kohokohta on aamiaisen nauttiminen, sillä kuurin aikana se ei ole sallittua.[36]

Vesiterapian kolmas tärkeä ainesosa mineraaliveden ja liikunnan ohella oli puolittainen paasto. Dieettiohjeiden noudattaminen on kaivokuurin onnistumisen perusedellytys, korostaa Sven Hedin. Dieetillä ymmärrettiin kylpylaitoksissa "yleisen käsityksen mukaan tiettyä ankaraa pidättyvyyttä ruuassa ja juomassa sekä niiden ruoka-aineiden valitsemista, jotka on määrätty perinteisten vesikuurin sääntöjen mukaan." Dieettiin siellä kuuluivat myös sopiva pukeutuminen, unen ja valveen oikea suhde, vedenjuonnin säännöllisyys ja promenadit.[37]

Avoveteen

Veden juominen ja liikunta ovat kaikkia terveyden lähteitä yhdistävä piirre. Kylpyjen rooli terapiassa vaihteli sensijaan tuntuvasti laitoksen sijainnin ja varustetason mukaan.

Karlsbadin vetonaulana olivat kuumat lähteet, ja lämpimät kylvyt olivat tärkeitä myös Aachenissa.[38] Ruotsissa ei luonto tarjonnut ilmaiseksi lämpimiä kylpyjä, mutta yhtä kaikki ne alkoivat kotiutua terveyslähteiden palveluksiin 1700-luvun lopulla. Medevissä oli tarjolla kaikenlaisia kylpyjä, ja Hedin pitää niitä tärkeänä hoidon osana. Mikäli halusi mineraaliveden tehoavan parhaalla mahdollisella tavalla, "täytyy vesikuuria tukea monessa suhteessa kylvyillä". Kuningas Adolf Fredrik parani migreenistään Lokassa kylmien kylpyjen ansiosta. Riip-

36 Fabian Collan 8.7. – 2.8. 1833. Collan 1, 91–108.
37 Hedin 1803, 157–158.
38 ks. esim. HEC Dagbok 6 1927, 134.

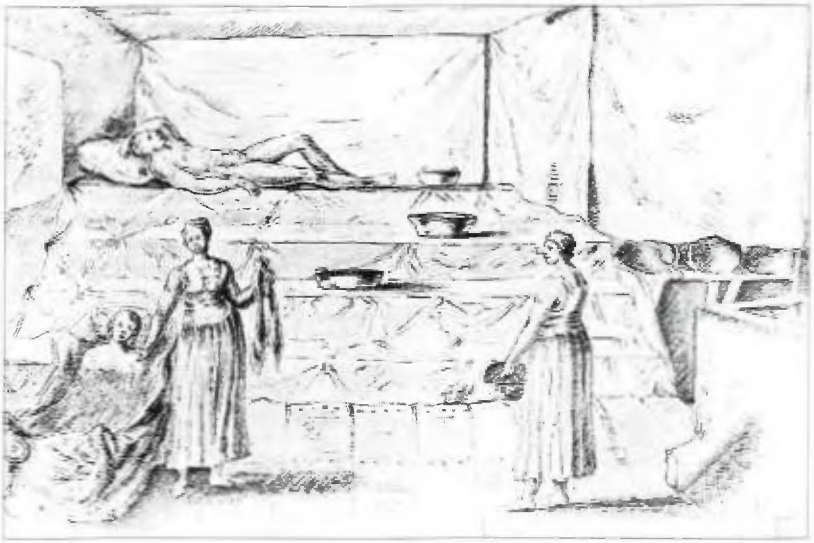

Ruotsissa saunaa on pidetty venäläisenä laitoksena. Sauna kuului joidenkin kylpylöiden varusteisiin. – Kuva italialaisen lähettilään Magalottin kirjasta Sverige under år 1674 (Ruotsi v. 1674).

pui kuitenkin sairaudesta ja ihmisen rakenteesta, auttoiko lämmin vaiko kylmä kylpy; molemmat sopivat harvoin samaan vaivaan ja samalle ihmiselle.

Kylmiä kylpyjä järjestettiin Medevissä lähinnä suihkun muodossa. Koko ruumiin liottaminen kylpyammeessa ei Hedinin mielestä ollut terveellistä. Otettaessa kylmiä kylpyjä oli parasta mennä järveen tai mereen.

Lämpimien kylpyjen arvosta oli kiistelty pitkään. Hedin pitää niitä välttämättöminä monien sairauksien hoidossa. Kylvyssä sai olla korkeintaan puoli tuntia kerrallaan, kylpy joka toinen päivä oli hyvä rytmi.[39]

Mutta paitsi varsinaisen vesiterapian osana kylvyillä on mielenkiintoinen yhteys myös uusien liikuntatottumusten syntymiseen.

39 Hedin 1803, 50–69.

"Lämpimiä ja kylmiä kylpyjä käytetään sekä tautien välttämiseksi että niiden parantamiseksi." Luonnollisin tapa ottaa kylmä kylpy on mennä paljaan taivaan alle jokeen, järveen tai mereen. Mutta sinne ei pidä syöksyä suin päin, vaan on syytä noudattaa mitä suurinta varovaisuutta.

Lääkäri David Schulz von Schulzenheimin ohjeet 1820 johtavat kiintoisalla tavalla uimisen varhaishistoriaan. Yksi sen alkutekijöistä on kylmä kylpy. Lääkäri käyttää avovedessä kylpemisestä oma erityistä termiä 'lögning' eli hän ei tarkoita uimista vaan nimenomaan kylpemistä. "Uiminen on kylpemiseen läheisesti liittyvä taito, jota harjoitetaan kauempana rannasta sovittamalla taitavasti yhteen käsivarsien ja jalkojen liikkeet." Hyvä uimataito edellyttää sekä taitavuutta että rohkeutta.[40]

Avoveteen saattoi siis mennä joko kylpemään tai uimaan tai tekemään molempia. Esimerkiksi Turun hovioikeuden virkamies J.P. Winter kertoo päiväkirjassaan kesällä 1812 pelkästään kylpemisestä (lögning) kotonaan Ispoisissa. Hän kylpi ensi kertaa juhannuksen jälkeisenä päivänä; vesi oli lämmintä, vaikka tuuli. Winter kylpi ahkerasti myös heinäkuussa. Seitsemää vuotta myöhemmin hän kylpi avovedessä jo ennen juhannusta.[41]

Kylmän kylvyn ja uimisen välinen yhteys merkitsee myös sitä, että kylpylöiden rakentamisella on sijansa myös uimaharrastuksen leviämistä tutkittaessa.

Turun Kupittaalla oli tarjolla sekä lämpimiä että kylmiä kylpyjä jo 1790-luvun alussa. Samoihin aikoihin tarjottiin kylpymahdollisuuksia myös Espoon terveyslähteellä, ja Uudenkaarlepyyn kaivohuone mainosti 1819 hyviä kylpymahdollisuuksiaan. Mielenkiintoista on se, että lämpimät kylvyt oli yhdistetty siellä suomalaisen saunan tarjoamiin mahdollisuuksiin.[42]

Kylmien kylpyjen ja uimisen yhteinen historia alkaa Suomessa nimenomaan Helsingin kylpylän perustamisen myötä. Kuvaavaa on, että v. 1830 Helsingissä puhuttiin "Kylpy- ja Uimalaitoksesta". Ainakin kesällä 1838 ja 1839 Ullanlinnan

40 Schulz von Schulzenheim 1820, 149–151.
41 VA: Winter 1, esim. 26.6. sekä 3., 10., ja 24.7. 1812; 3, esim. 17., 20., 25., 26. ja 27.6. 1819.
42 ÅT 11.6. 1792, 8.6. 1795 ja 25.5. 1819; Birck 1980, 53.

laitoksessa toimi myös uimakoulu. "Kun uimareiden käynnit Ullanlinnan kylpylässä ovat nyttemmin loppuneet, suljetaan kylpylaitos tältä vuodelta", tiedotettiin lokakuun alussa 1846. Vuoden saldo oli noin 20 600 kylpyä, joista vain 3 000 oli otettu itse kylpyhuoneessa ja loput avovedessä. Helsingin Siltasaareen perustettu kylpylaitos ilmoitti puolestaan toukokuun lopulla 1850, että veden lämpötila oli kohonnut jo yli 20 asteen, joten uimahuone avattaisiin.[43]

Helsingin esimerkkiä seurattiin ainakin Turussa, jossa pääkaupungin laitos koettiin epäilemättä kilpailijaksi. Toukokuussa 1838 Kupittaan laitoksen johto ilmoitti, että höyryvene kuljettaisi suolavesikylpyjä haluavia kaivovieraita kaupungin ympäristöön. Seuraavana vuonna Turussa oli jo käytössä merikylpyjä varten oma kylpyhuoneensa, ja 1840-luvun alussa Turussa avattiin toinenkin kylpyhuone avoveteen viehtyneille.[44]

Kylmä kylpy saattoi toimia eräänlaisena pehmeänä laskuna, joka poisti vähittäin kammon veden varaan heittäytymistä kohtaan. Mutta uimataidon opettamisen varhainen vaihe ei ole yksinomaan kylpylöiden historiaan liittyvä asia.

Selviytyminen veden varassa omin avuin oli Ruotsissa koko 1700-luvun ajan melkoisen vilkkaan keskustelun kohteena. Uimataidon hyödyllisyys oli luonnollisesti itsestään selvä, kun esimerkiksi hukkumisonnettomuudet olivat yleisiä. Samoin oli uimataidon sotilaallinen merkitys varhain havaittu tosiasia. Merkkinä kiinnostuksesta on se, että Uppsalaan perustettiin jo 1796 uimaseura.[45]

Ruotsin ensimmäisen varsinaisen uimaoppaan laati upseeri ja miekkailunopettaja Gustav Mauritz Pauli. Kirjanen ilmestyi Tukholmassa 1829. Kaupunkiin oli perustettu kahta vuotta aiemmin uimaseura, jonka jäsen Pauli oli. Hän omisti uimaoppaansa seuralle. Sen tarkoituksena oli toimia ohjeena uimakoulujen opettajille.

Pauli perustelee uimataidon merkitystä monella tavalla. Uiminen on 'liikuntaa tarjoavaa kylpemistä' ja sellaisena oiva lääke moneen vaivaan. Se parantaa ruuansulatusta ja antaa rauhallisen unen. Taitava uimari on pelastanut monen ihmisen

43 HT 2.6. ja 16.6. 1830, 10.7. 1838, 27.4. ja 3.7. 1839, 3.10. 1846 ja 25.5. 1850.
44 ÅT 2.5. 1838, 8.5. 1839 ja 12.6. 1843.
45 Nordisk familjeboks sportlexicon 6 1946, 215–218.

Vesi – vilvoittelua, kylpemistä, uimista varten. "Fanny ja Minette Munsterhjelm vilvoittelevat Håkansbölen purossa." – Constance Munsterhjelmin öljymaalaus n. v. 1850. Museovirasto.

hengen. Sotilaalle uimataito on välttämätön, ja siitä on apua kevyiden tavaroiden kuljettamisessakin.[46]

Kaiken perustana uimataidon hankinnassa on vettä kohtaan tunnetun pelon voittaminen. Kun aloittelija saa vettä nenäänsä ja nieluunsa, hän pelästyy ja hätä on helposti käsillä. Varovainen aloitus on terveellistä myös tottuneelle uimarille. Pitää välttää suurta lämmönvaihtelua. Vähintään kymmenen minuuttia ennen veteen menemistä aletaan hiljalleen vähentää vaatetusta. Uimapaikka on syytä tarkastaa huolellisesti, ettei veden kätköissä ole karvaita yllätyksiä. Ensin kylvetetään pää, sitten valellaan rinta vedellä. Ei pidä kokeilla varpailla veden lämpötilaa, sillä näin syntyy helposti vastenmieltä koko puuhaa kohtaan.

Kirjoittaja selittää tarkoin rintauinnin ja selkäuinnin niksit, käännökset ja hypyt vedessä, kellumisen ja sukeltamisen salaisuudet. Hän julkaisee myös vaatimukset, jotka on täytettävä uimamaisterin korkean arvon saamiseksi; Tukholman uimaseura on varmaan ottanut vastaan kyseisiä suorituksia.[47]

Samana vuonna kun Pauli julkaisi uimaoppaansa, hän matkusti Helsinkiin toimiakseen Suomen kaartin miekkailumestarina. Miehen tähtäisessä oli myös voimistelulaitoksen perustaminen (s. 108). Miekkailun ja voimistelun ohella hänen kiinnostuksensa kohteena oli uiminen. Maaliskuusa 1830 Pauli ehdotti maistraatille, että kaupunkiin perustettaisiin liikkuvalle lautalle uima- ja kylpylaitos. Kesällä 1830 hän piti Helsingissä uimakoulua, joka oli siellä varmaankin ensimmäinen lajissaan. Samana kesänä puhutaan sanomalehdessä "uimaseurasta" ja "uimateltasta" Helsingissä.

Paulilla oli kaikesta päättäen kaikki edellytykset luoda ura uimaharrastuksen levittäjänä Suomessa. Mutta Helsinki jäi miehelle ainoastaan välietapiksi, sillä hän jatkoi pian matkaansa Pietariin.[48]

Lapset ja nuoret eivät luonnollisesti ole tarvinneet mitään erityisiä valmisteluja vedessä polskutellakseen. Kynnyksenä oli nimenomaan harrastuksen säilyminen aikuisiän vuosina. Hyvä esimerkki on Zachris Topeliuksen uimaharrastus.

---

46 Pauli 1829, 1–5.
47 Ibid., 6 seur.
48 TH 21.6., 12.7. ja 16.7. ja 30.7. 1830; HT 9.6. 1830; Tommila 1982, 15; Suomela 1 1944, 93 seur.

Toukokuun lopulla 1833 Topelius käy ystäviensä kanssa Helsingissä uimassa. "Huhuhu, miten kylmää ... mutta silti teki suolainen vesi hyvää. Jumala siunatkoon vuoden ensimmäisen uintiretkeni." Matkattuaan kesänviettoon Uuteenkaarlepyyhyn Topelius ui liki päivittäin. Kesäkuun lopulla hän polskuttelee kaivohuoneella lämpimässä vedessä – ja saa nuhan. Vielä hullummin käy heinäkuun alussa, kun nuorukainen vilustuu pahoin uimaretken seurauksena.

Pakollinen tauko ei kuitenkaan vieroita Topelius vesielementistä, vaan uiminen kuuluu hänen harrastuksiinsa kesä kesän jälkeen. Toukokuussa 1840 hän joutuu pohtimaan uimisen haittoja aiempaa perusteellisemmin. Ylioppilas Alex Laurell, joka oli Helsingissä mennyt suoraan saunasta uimaan, löydetään näet kuolleena vuoteestaan. Laurellin "päätön karaistusmenetelmä" pelästyttää "kaikki, jotka ovat harrastaneet sitä hänen seurassaan". Uimista Topelius ei kuitenkaan jätä, vaikka hän joutuu omakohtaisestikin kokemaan harrastuksen varjopuolet. Elokuussa 1850 kuolee näet hänen pikku poikansa Mika, isän arvelun mukaan heidän yhteisen uintiretkensä seurauksena.[49]

August Schaumanin poikavuosien kesiin Helsingissä 1830-luvulla uiminen kuului hyvin muistissa säilyneenä elementtinä. "Purjehdus ja veneretket eivät meidän lähimmässä toveripiirissämme tulleet juuri koskaan kysymykseen, yhtä vähän kuin metsästys ja kalastuskaan. Uintiin houkuttelivat kuitenkin kaupunkia kaikilta puolilta ympäröivät vedet."

Poikien keskuudessa muodostuu toveriseuroja uintiretkiä varten. Schauman kuuluu veljensä kanssa piiriin, jossa on runsaat kymmenen koulupoikaa ja joka pysyy koossa monta vuotta. "Tämän nuorekkaan, terveyttä ja virkeyttä hakevan seuran etunenässä oli peräti lääketieteen professori, tuo sittemmin yliopiston rehtorina hyvin tunnettu Ursin. Hän oli silloin jo 50-vuotias, mutta silti intohimoinen uimari."

N.A. Ursin on löytänyt itselleen uimapaikan erään kallionkielekkeen luota Punavuorten takana. Mies ottaa usein pojat seurakseen. "Kun määrätunnilla oli kokoonnuttu hänen pihal-

---

49 Topelius 1 1918, 81 (28.5. 1833), 95 ja 100 (21.6. ja 5.7. 1833); *4 1922*, 300 (19.5. 1840); Topelius 1922, 123 ja passim.

leen Bulevardin varrelle ... läksi joukko riemukkaasti vaeltamaan – joko pyyhinliinat mukana tai uintileivät taskussa tai ilman niitä – ystävällisen professorinsa johdolla Fredrikinkatua pitkin ... Paikka, joka suhteessa hyvä ja sopiva sekä harjaantuneille suuruimareille että myös vasta-alkaville polskuttajille, tuotti kunniaa löytäjälleen, jonka kunniaksi se saikin yksinpä kaupungin virallisissa kartoissakin nimityksen 'Ursinin kallio'."[50]

50 Schauman 1 1967, 156.

Voimistelun läpimurto

"Synnymme heikkoina, tarvitsemme voimia; synnymme vailla kaikkea, ja tarvitsemme apua; synnymme typerinä ja tarvitsemme arvostelukykyä. Kaiken sen, mitä meillä ei ole syntyessämme ja mitä tarvitsemme täysikasvuisina, sen meille antaa kasvatus.

Tämän kasvatuksen tarjoaa meille joko luonto, ihmiset tai olot. Kykyjemme ja elintemme sisäinen kehitys johtuu luonnon kasvatuksesta; se tapa, jolla meitä opetetaan hyväksemme käyttämään tätä kehitystä, johtuu ihmisen antamasta kasvatuksesta; ja oma kokemuksemme, jonka saavutamme kaikesta siitä minkä kanssa tulemme kosketuksiin, on olojen kasvatuksen tulos."[1]

J.J. Rousseaun laaja teos *Emile eli kasvatuksesta* joka ilmestyi ensi kerran v. 1762, muistetaan mainita aina kun puhutaan eurooppalaisen liikuntakulttuurin kehityksestä. Mutta miksi näin tehdään, siitä onkin jo monenlaista mieltä.

Jos asetamme Rousseaun katsomukset taustaan, jonka muodostaa hänen aikansa säätyläisten liikunta, näemme helposti että itse liikunnan sisältöön Rousseau ei tuo mitään omintakeista. Hänellä ei myöskään ole mitään uutta sanottavaa liikunnan terveydellisistä vaikutuksista. Rousseau suhtautuu varauksellisesti lääketieteeseen. "Ainoa lääketieteen hyödyllinen osa on terveydenhoito-oppi. Mutta sekin on vähemmän tiede kuin hyve. Kohtuus ja työ ovat ihmisen kaksi oikeaa lääkäriä. Työ lisää ruokahalua ja kohtuus estää sitä väärinkäyttämästä."[2]

Rousseaun merkitys on liikuntakulttuurin alueella nimenomaan yllykkeissä, jotka hän antoi kasvatusajatteluun. Yllyk-

1 Rousseau 1933, 12.
2 Ibid., 53.

keet kypsyivät hitaasti tositoimiksi. Tämä johtui yksinkertaisesti siitä, että vasta Ranskan vallankumous loi Rousseaun ajatuksille sosiaalisen tilauksen, ympäristön jossa ne saattoivat murtautua esiin. Todella uutta tapahtuu liikunnan alalla vasta 1790-luvulla, joka on voimistelun läpimurron kautta. Suomessa on voimistelun läpimurron vuosikymmeneksi nimettävissä 1830-luku.

Velttouden paheesta sotilaan hyveisiin

"Kasvatuksen päätavoite on jo vuosisatoja ollut terve sielu terveessä ruumiissa." Jos Rousseau on uudenaikaisen kasvatusajattelun ensimmäinen profeetta, niin sama nimitys kuuluu fyysisessä kasvatuksessa saksalaiselle J.C.F. GutsMuthsille (1759–1839) – profeetoillakin on tietysti edellä kulkijansa. Hänen kirjansa *Gymnastik für die Jugend* (Voimistelua nuorisolle), joka ilmestyi ensi kerran 1793, oli seurauksiltaan monessa mielessä vallankumouksellinen. Se on ensimmäisiä nimenomaan fyysiseen kasvatukseen keskittyviä teoksia – ja vaikutusvaltaisin esikoisista.[3] GutsMuthsin ajattelu avaa oivallisen väylän seurata muutosta, joka Euroopassa tapahtui suhtautumisessa ihmisen tomumajaan, ruumiillisuuteen.

GutsMuths toimi jo lukiolaisena erään lääkärin perheessä kotiopettajana. Hän perehtyi tarkoin saksalaisen filantropismin, rousseaulaiselta perustalta nousevan kasvatusajattelun merkkimiehen J.B. Basedowin näkemyksiin, joissa fyysisellä kasvatuksella oli tärkeä sijansa. Harjoitettuaan välillä monipuolisia opintoja Hallen yliopistossa nuorukainen palasi entiseen kotiopettajan tehtäväänsä.

Vuonna 1785 GutsMuths vei holhottinsa Chr. Salzmannin perustamaan Schnepfenthalin kasvatuslaitokseen, jossa hän itse opetti maantietoa, teknologiaa ja voimistelua. Schnepfenthalin laitoksesta tuli GutsMuthsin elämäntehtävä ja ratkaisevan tärkeä hänen katsomuksilleen fyysisestä kasvatuksesta. Hän korostaa kirjansa esipuheessa 1793, että siitä ei pidä etsiä

3 ks. esim. Bernett 1980, 197 seur.

teoreettista täydellisyyttä, "sillä se on vain rakentunut kahdeksanvuotisen kokemuksen perustalle".[4]

"Terve sielu terveessä ruumiissa", jonka GutsMuths nostaa kasvatusihanteekseen, johtaa ajatukset välittömästi antiikin maailmaan. Kirja ilmestyi aikana, jolloin antiikki oli jälleen tullut monin tavoin ihanteeksi. Kirjoittaja nostaa antiikin kreikkalaisten ruumiinharjoitukset usein esimerkikseen. Antiikin esikuvan mukaan hän kutsuu ruumiinharjoituksia yhteisnimellä "Gymnastik", voimistelu.

Mutta olisi naiivia kuvitella, että kyseessä on vain antiikin maailman löytyminen uudelleen. GutsMuths torjuu itse tällaisen kuvitelman ponnekkaasti. Me emme ole sen paremmin kreikkalaisia kuin roomalaisiakaan, kun järjestämme ruumiinharjoituksia. "Niinpä sopeutukoon saksalainen voimistelu täysin saksalaisiin tavoitteisiin, mutta ei millään muotoa aivan kreikkalaisten ja roomalaisten tavoitteisiin."[5]

Olennaista "saksalaisten tavoitteiden" kannalta on GutsMuthsille se, että vallitseva kasvatusjärjestelmä tekee nuorukaisista velttoja. Tähän teemaan kirjoittaja palaa yhä uudelleen. Lapsi vajoaa heti äidin kohdusta päästyään "lämpimiin kylpyihin, höyhenpatjoille".

Monet koululaiset liikkuvat kyllä vapaa-aikanaan. Mutta liikkumisen tarkoituksena on vain ajankulu, ei määrätietoinen itsensä kehittäminen. Rakastan tanssimista, sanoo kirjoittaja. Mutta se ei auta lainkaan korkeamman tavoitteen kannalta. Ja tuo tärkeä päämäärä on velttouden häivyttäminen, miehuuden vahvistaminen. Miekkailu on sinänsä erinomaista ruumiinharjoitusta, mutta sitä voi harrastaa vasta myöhemmällä iällä. Sama pätee ratsastukseen. Elleivät poja harrastaisi luontojaan muutakin, "niin tulisi meidän ylhäisistä miehistämme pian ylhäisiä naisia". Työtätekevien lapsilla ei ole edes mainittuja harrastuksia niiden kalleuden vuoksi. Kurjimmassa asemassa olevat joutuvat kaiken lisäksi lähettämään lapsensa jo 12 vuoden iässä ansaitsemaan leipäänsä fyysisesti turmelevassa raskaassa työssä.[6]

---

4 Allgemeine deutsche Biographie 10 1879 (GutsMuths); GutsMuths 1793, XI ja XIV.

5 GutsMuths 1793, 259–260 ja nootti ja passim.

6 Ibid., 1–6 ja 14–23.

GutsMuths sisällyttää "voimisteluun" kaikenlaiset ruumiinharjoitukset. "Varsinaisia voimisteluliikkeitä" ovat hänelle hyppääminen, juokseminen, heittäminen, kiipeäminen, nostaminen, kantaminen, tanssiminen, käveleminen, uiminen, ääneen lukeminen jne.[7] Luettelossa on kovin vähän uutta verrattuna liikuntaan, jota terveysoppaissa oli ennenkin suositeltu ja jota säätyväki oli harjoittanut. GutsMuthsin ajattelun vallankumouksellisuus ei liity hänen suosittamaansa liikevarastoon.

Uutta on se, että ruumiinliikkeitä aletaan tietoisesti ja ohjatusti tuottaa hyödyllisten seurausten aikaansaamiseksi. Niiden suorittamista varten raivataan tai katsastetaan sopiva alue, jolle rakennetaan kiipeämisen ja muiden liikkeiden edellyttämiä telineitä. Liikuntaa varten määrätään ajankohta samaan tapaan kuin latinan lukemiselle tai matematiikan opiskelulle, ja liikunnan harjoittamista ohjataan aivan kuin muitakin harjoituksia. Pelkästä harrastuksesta tehdään siis velvollisuus, jonka laiminlyöminen on pahasta.

Ruumiinliikkeiden hyödyllisyyttä GutsMuths tarkastelee 1793 lähinnä vain yksilön kannalta: missä suhteessa ne edistävä elimistön eri osien kehitystä ja hyvinvointia. Vanhojen aikojen ystäville hän huomauttaa, että voimistelua harjoitetaan elämää varten, mutta elämä ei ole voimistelun harjoittamista varten niinkuin antiikin ajan atleeteilla. Korostaakseen tarkoittamiensa ruumiinharjoitusten omaleimaisuutta hän kuvaa rinnakkain tapaa, jolla niitä harjoitettiin antiikin aikana ja harjoitetaan nykypäivinä.

Voimistelun määrätietoinen harjoittaminen on välttämätöntä. Se pitää kehon terveenä ja mielen virkeänä. "Parhaat lääkärimme ovat yhtä mieltä siitä, että puhdas ilma, raikas vesi, terveellinen ja kohtuullinen ravinto ja riittävä ruumiinliikunta ovat terveyden lähteitä." Voimistelu karaisee, auttaa ohjaamaan mielenliikkeitä, tekee rohkeaksi vaaratilanteissa, pitää toimeliaana, terävöittää ajatusta. Lapsena ja nuorena opitut oikeat elämäntavat ovat varmin tae sille, että ihminen elää terveesti koko elämänsä ajan.[8]

Vaikka GutsMuthsin näkökulma on 1793 parhaastaan yksilökeskeinen, jo hänen asettamassaan perustavoitteessa, velttou-

---

7 Ibid., 267 seur.; vrt. Bernett 1908, 202 seur.
8 Ibid., 201 seur.

den häivyttämisessä ja miehuuden vahvistamisessa piilee yhteisöllinen tavoite, sotilaskuntoisuuden luominen. Napoleonin sotien myötä se kytkeytyi Saksassa ja muuallakin vahvasti kansallisen ajattelun esiinmarssiin. Sen huomattavia puolestapuhujia oli saksalainen F.L. Jahn (1778–1852). 'Gymnastik' sai rinnalleen saksalaisen termin 'Turnen'. Sotilaskuntoisuuden ulottamiseksi mahdollisimman laajalle voimisteluharjoitukset oli lavennettava myös koulujen ulkopuolelle. Jahnin toimesta Berliinissä avattiin 1810 ensimmäinen yleinen voimistelukenttä.[9]

GutsMuths julkaisi 1804 kirjastaan laajennetun ja uudelleen muokatun version. Peruslinjat ovat säilyneet ennallaan.[10] Mutta hänen 1817 ilmestynyt kirjansa *Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes* (Voimistelukirja isänmaan poikia varten) on jo nimeään myöten kansallisella ja sotilaskuntoisuuden asialla.

"Tämän kirjan perusajatuksena on isänmaan puolustajien valmentaminen. Senvuoksi tässä ei ole sanaakaan yleisestä ihmisen ruumiinkasvatuksesta." Kirjassa ei puhuta "puhtaasta kasvatuksellisesta voimistelusta (Gymnastik), vaan kohteena on "voimisteltaito" (Turnkunst). Viime mainitun päämaalina on tulevan isänmaan puolustajan kouluttaminen; se on "sotilaskoulutuksen esikoulu". Kirjoittaja toteaa, että hän oli urannut siihen tietä jo 23 vuotta aiemmin ja tasoittanut sitä myöhemmin.[11] Näin hän kytkee Voimistelukirjansa yhtenäiseen ajatuslinjaan aiempien julkaisujensa kanssa.

Samaa linjaa kirjat myös noudattavat. Viimeisessä niistä näkökulma vain on yksilön sijasta yhteisössä, yhteiskunnallisissa tavoitteissa, joita voimisteluharrastukselle oli Saksassa annettu. Paitsi sotilaan hyveitä GutsMuths painottaa voimistelun merkitystä kansallisen yhteenkuuluvuuden luomisessa. Kansanjuhlat joissa voimistelu saa sijansa, "kohottavat elämää". Ne "lämmittävät sydäntä valtiota kohtaan ja edistävät yhteismieltä".[12]

Saksalaisen voimistelun kehitys kulkee 1800-luvun alussa yhtä jalkaa yleisen asevelvollisuuden juurruttamisen kanssa.

---

9 Düding 1980; Neumann 1980
10 GutsMuths (1804) 1970.
11 GutsMuths 1817, XIV seur.
12 Ibid., XXIII seur.

GutsMuths toteaa, että vakinaiset sotajoukot eivät enää riitä, vaan aseisiin tarttuminen on käynyt yleiseksi. Jokaisen miehen tulee olla isänmaan puolustaja, ja jokaisella tulee olla siihen valmiudet. Nuorisolle on annettava sekä isänmaallinen henkinen että aseiden käyttöön valmistava ruumiillinen kasvatus.

Tällä saralla oli vielä runsaasti tehtävää. Kirjoittaja viittaa esimerkkinä Napoleonin sotien suureen ratkaisutaisteluun Leipzigissa 1814. "Saksalainen innostus" veti tuhansittain miehiä pelastamaan isänmaata. Mutta varsin monet, joilla olisi riittänyt intoa, joutuivat jäämään pois, koska heillä ei ollut ruumiinkuntoa. Kelpo sotilaan tarvitsemat valmiudet ovat hyvä ohjenuora myös voimisteluharjoitusten järjestäjälle.[13]

GutsMuthsin tarkoittamat ruumiinharjoitukset ovat alusta lähtien suunnatut nimenomaan pojille ja miehille. Päämaaliksi hän asettaa 1793 miehuuteen kasvattamisen, 1817 hänen silmämääränään ovat sotilaan hyveet. Liikkeiden varasto, joka hänellä on koko ajan etualalla – juokseminen, hyppääminen, kiipeäminen, painiminen jne. – on tähdätty palvelemaan nimenomaan poikien liikuntaa. Hänen kirjansa kuvituksessa 1793 liikkuvat pojat ja nuorukaiset. GutsMuths oli Schnepfenthalissa poikien kasvattajana, eikä tyttöjen koulukasvatus ylipäätään ollut vielä missään Euroopan maassa edennyt alkua pitemmälle.[14]

"Varsinaiset voimisteluharjoitukset" oli siis tarkoitettu miehiselle sukupuolelle. Mutta niiden ohella GutsMuths puhuu käsitöistä ja nuorten yhteisöllisistä leikeistä.[15] Kun voimistelun tärkeänä tavoitteena hänellä on terveyden vaaliminen, hän ei ole tietenkään sulkenut myöskään tyttöjä niiden ulkopuolelle. Joka tapauksessa GutsMuths on nimenomaan miesvoimistelun uranuurtajia. Koko voimisteluliike joutui Saksassa 1820-luvulla poliittisten epäluulojen nostattamaan vastatuuleen, josta se selvisi vasta pari vuosikymmentä myöhemmin.[16]

---

13 Ibid., XV seur.
14 Ks. esim. Neumann 1980 ja GutMuths 1793 (kuvitus).
15 GutsMuths 1793, 267 seur.
16 Ibid. ja Düding 1980.

Terveyden puolesta, sairautta vastaan

J.C.F. GutsMuthsin ajatuksia tulkittiin 1813 ensi kerran ruotsiksi Lundin akatemian dosentin H.F. Sjöbeckin kääntämänä. Hänen kirjansa *Gymnastik för svenska ungdomen* (Voimistelua ruotsalaiselle nuorisolle) pohjautuu GutsMuthsin kirjan vuosien 1793 ja 1804 painoksiin, jos kohta Tanskassa ilmestyneen käännöksen välityksellä.[17]

Tanska on voimistelun läpimurrossa selvästi edelläkävijänä pohjoismaissa. J.B. Basedow oli toiminut opettajana Sorøn ritariakatemiassa Tanskassa ja saanut siellä vaikutteita fyysisen kasvatuksen ihanteilleen. GutsMuths omistaa kirjansa 1793 Tanskan kruununprinssi Fredrikille. Luonnostellessaan 1817 voimisteluharrastuksen lyhyttä historiaa hän korostaa voimallisesti Tanskan esimerkkiä. Siellä oli voimistelu otettu jo 1800-luvun alussa koulujen ohjelmaan, ja tanskalainen F. Nachtegall oli perustanut Kööpenhaminaan fyysisen kasvatuksen akatemian.[18]

Kööpenhaminassa sai voimistelun kipinän myös ruotsalainen P.H. Ling (1776–1839), jonka nimen ympärille alkoi rakentua ruotsalainen, lingiläinen voimistelujärjestelmä. Se eroaa monessa suhteessa saksalaisesta Turnen-liikkeestä.

Lingin perimmäiset lähtökohdat ovat kyllä pitkälti samat kuin Jahnin ja GutsMuthsin 1800-luvun alussa. Hän toimi miekkailun opettajana Lundin akatemiassa ja kuului siellä ns. göötiläiseen liikkeeseen, kirjailijoiden ryhmään, joka ammensi kansallisesta menneisyydestä. Ling julkaisi 1810 laajan runoelman *Gylfe,* jonka kantavia ajatuksia on Suomen takaisinvaltaaminen.

Kansalliset ja sotilaalliset näkökohdat ovat lähellä Lingiä. Mutta ne eivät nouse keskeisiksi hänen voimistelujärjestelmässään. Voimistelu ja ylipäätään liikunta on hänen mukaansa rakennettava vankalle tieteelliselle perustalle. Jokaisen liikkeen tarkoituksenmukaisuutta pitää tutkia sen ihmisruumiille tuottamien seurausten valossa. On valittava liikkeitä, joista sille on hyötyä ja kaihdettava sille vahingollisia liikkeitä. Tavoit-

17 GutsMuths 1813, esipuhe.
18 Geldbach 1980, 165 ja 181; GutsMuths 1793, omistuskirjoitus; GutsMuths 1817, Vorbericht; Korsgaard 1982, 21 seur.

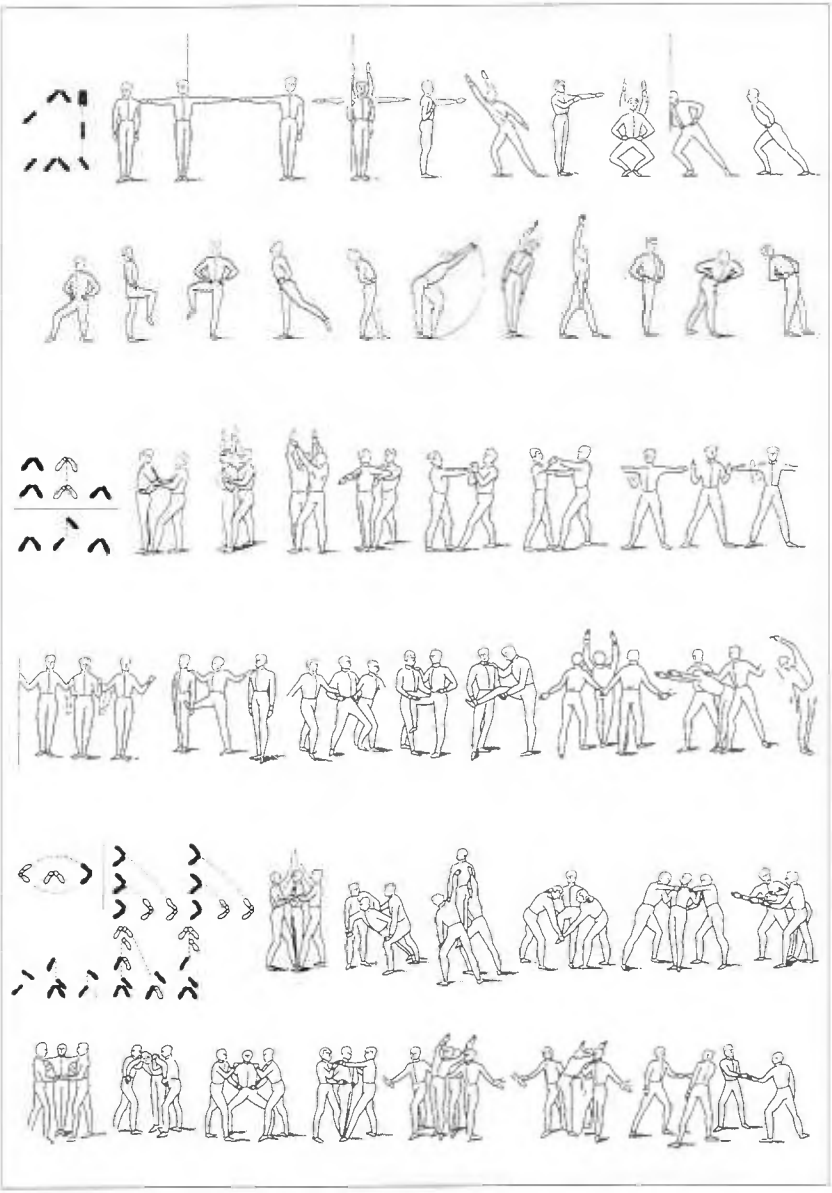

Ruotsalaisen voimistelujärjestelmän isän P. H. Lingin (1776–1839) kehittämiä voimisteluliikkeitä. (Irja Koivusalon mukaan, piirtänyt P.-G. Johansson).

teena tulee olla koko ihmisruumiin kehitys. Pedagoginen voimistelu opettaa ihmistä saattamaan kehonsa tahtonsa alaiseksi, sotilaallinen voimistelu puolestaan osoittaa, miten ihminen voi alistaa omien ruumiinvoimiensa ja aseiden avulla muita tahtoonsa. Lääketieteellisen voimistelun avulla pyritään selviytymään ruumiinvaivoista, ja esteettisessä voimistelussa ihminen ilmaisee itseään ruumiinliikkeitten välityksellä.[19]

Toisin kuin GutsMuths ei Ling kehitellyt perusteellisesti ajatuksiaan kirjallisessa muodossa. "Olen kulkenut omaa tietäni, enkä senvuoksi ole suuremmalti kirjoittanut".[20] Lingin suurimmat ansiot ovat käytännön alalla. Hän siirtyi 1813 miekkailun opettajaksi Karlsbergin sotilasakatemiaan, ja vuotta myöhemmin hän sai anomansa luvan perustaa Voimistelun Keskusopisto Tukholmaan. Sen tehtäväksi tuli kouluttaa voimistelunopettajia niin armeijaa kuin kouluja varten.

Lingin instituutin alkuvuodet olivat jokseenkin kituliaat. Sen välityksellä voimistelu kuitenkin juurrutettiin ruotsalaiselle maaperälle. Mestarin jalanjälkiä seuraten kehittivät Lingin seuraajat instituutin johtajana L.G. Branting (1799–1881) ja hänen poikansa H.J. Ling (1820–86) lingiläisen voimistelujärjestelmän täyteen mittaansa. Siitä tuli aikaa myöten myös todellinen 'vientiartikkeli'.[21]

Ruotsalainen muuttolintu

Tammikuussa 1831 julkaisi helsinkiläinen sanomalehti 'Tidningar ifrån Helsingfors' lähetetyn kirjoituksen "Hieman voimistelusta". Sen tekijä vakuuttaa, että "monet kautta Euroopan tunnetut asiantuntijat" ovat todistaneet voimistelun suotuisat terveydelliset vaikutukset "ei pelkästään pojan tai nuorukaisen lihaksiston kehitykselle, vaan myös sen hyvän vaikutuksen miehen jo kypsälle voimalle ja vanhuksen jälleen vähemmän herkälle ruumiinjärjestelmälle". Voimistelua oli kyllä myös arvosteltu mm. sen vaarallisuuden tähden. Mutta arvosteluun

19 Lindroth 1981, 679 seur.; Ling 1866, 481 seur.; Wrangel, 1910, 2 seur.
20 Ling 1866, Till Sveriges gymnaster.
21 Lindroth 1981a ja 1981b.

pätee sama kuin leipäveitseen: se on hyödyllinen väline, mutta väärin käytettynä vahingollinen.

Voimistelu on ryhmitettävissä kolmeen päähaaraan. Ensi sijan ottaa tieteelliselle perustalle rakentuva sairasvoimistelu eli potilaan huolellinen käsittely. Se soveltuu erinomaisesti useimpien kroonisten sairauksien hoitamiseen. Toinen päähaara on liikunnallinen voimistelu, jonka avulla vakiinnutetaan jo kehittyneiden lihasten ja hermojärjestelmän kunto. Se on omiaan poistamaan esimerkiksi paljosta istumisesta koituvat terveyshaitat ja sopii myös "toiselle sukupuolelle". Kolmantena päähaarana on sitten poikien voimistelu, koulun henkisen aherruksen vastapaino. Lapset tarvitsevat eniten liikuntaa, minkä vuoksi heitä on innostettava harjoittamaan ns. luonnollista voimistelua eli kävelemistä, juoksemista, ratsastamista, painimista, uimista jne.[22]

Artikkeli on ilmeisesti ensimmäinen mainintoja perusteellisempi voimistelua koskeva julkipano Suomessa. Sairasvoimistelun ja ylipäätään voimistelun terveydellisten vaikutusten korostaminen viittaa siihen, että artikkelin henkinen perusta on Ruotsissa. Helsingissä toimi parhaillaan mies, joka oli omaksunut tuon perustan, Gustav Mauritz Pauli.

Pauli oli syntynyt Tukholmassa 1808. Everstiluutnantin pojan uran valinta oli selvä, ja hänet kirjoitettiin 15-vuotiaana Svean tykistörykmenttiin Tukholmassa. Mutta sotilasura ei alkanut oikein luontua äkkipikaiselta nuorukaiselta, ja se päättyi kotimaassa 1828. Pauli toimi jonkin aikaa Tukholmassa miekkailun, voimistelun ja uinnin opettajana. Hän julkaisi 1829 Ruotsin ensimmäisen varsinaisen uimataidon oppaan. (s. 93)[23]

Suomen kaartin tarkk'ampujapataljoonaan Helsingissä oli 1822 perustettu opetusupseerin vakanssi. Se jäi avoimeksi 1829.[24] Pauli hakeutui tähän tehtävään. Kaarti ei kuitenkaan täyttänyt kokonaan miehen ajatuksia.

Tammikuun puolivälissä 1830 kertoi Helsingin yliopiston rehtori K.G. Hällström konsistorissa, että Pauli oli ilmoittanut aikeestaan perustaa kaupunkiin "yleisen laitoksen voimisteluharjoituksia varten", mikäli hän saisi luvan. Laitos olisi myös

22 TH 14.1. 1831.
23 Moberg 1920, 41–42.
24 ks. Wirilander 1985, 84.

ylioppilaiden käytettävissä. Voimisteluharjoitukset olisivat Paulin mukaan "myös täällä" nuorisolle hyödyksi. Ne edesauttoivat vankan ja terveen ruumiinrakenteen muodostumista, vahvistivat lihasvoimaa sekä ehkäisivät ja paransivat monia kroonisia sairauksia.

Paulin suunnitelmat eivät olleet Helsingissä enää aivan tavattomia. Samassa konsistorin kokouksessa jossa niitä käsiteltiin, esitettiin näet yliopiston sijaiskanslerin A.A. Thesleffin kirje, joka myös käsitteli voimistelua. Yliopiston lääketieteen professori Israel Hwasser oli näet korostanut sijaiskanslerille voimistelun terveydellistä merkitystä. Ylioppilaille olisi syytä järjestää tilaisuutta voimistella. Kun Hwasser oli sittemmin eronnut yliopistosta ja siirtynyt Ruotsiin, Thesleff alisti hänen ehdotuksensa konsistorin harkittavaksi.[25]

Ei ole kummastuttavaa, että lääkäri on ensimmäisenä korostamassa voimistelun merkitystä. Hwasser asui kesälomallaan 1829 Espoon terveyslähteen ja kylpylaitoksen lähistöllä ja toimi niiden lääkärinä.[26] Ehkäpä hän oli tällöin johtunut ajattelemaan myös voimistelun hyödyllisyyttä, mahdollisesti tavannut myös Thesleffin Espoossa. Mutta niin tai näin: Hwasser ei missään tapauksessa ollut liikunnan tai voimistelun intomielinen puolestapuhuja. Hän liikkui itse kovin vastenmielisesti. Vuonna 1841 Hwasser jopa varoitti oppilaitaan Uppsalan yliopistossa voimistelusta – se johtaisi herkästi harjoittamaan itsetyydytystä.[27]

Hwasser ei ehkä ollut päätynyt aprikoimaan voimistelun merkitystä aivan oma-aloitteisesti. Hänen oppilaansa ja harras ystävänsä Immanuel Ilmoni (1797–1856) on joka tapauksessa nostettava Paulin rinnalle voimisteluharrastuksen varhaisena edelläkävijänä Suomessa.

Nuoresta iästään huolimatta Ilmoni oli jo laajasti matkustellut mies. Hän oleskeli 1820-luvulla moneen otteeseen Ruotsissa ja perehtyi esimerkiksi Tukholman sairaaloihin. Vierailut Ruotsissa olivat epäilemättä tärkeä sysäys hänen kiinnostumiselleen Lingin voimisteluun.[28]

---

25 HYA: HY konsistorin ptk 15.1. 1830; Thesleff konsistorille 12.1. 1830. Sijaiskanslerin kirjeet Da1.
26 HT 27.5. 1829.
27 Fagerlund–Tigerstedt 1890, 179; Liedman 1971, 81.
28 ks Heinricius 1812, passim.

Syksyllä 1828 Ilmoni oli Berliinissä, jossa oli parhaillaan suuri kansainvälinen lääkärien konferenssi. Ilmoni vieraili matkan aikana myös saksalaisissa voimistelulaitoksissa. Näin hänellä oli tilaisuus vertailla keskenään ruotsalaista ja saksalaista voimistelukäsitystä. Turnen-liikkeellä oli Ilmonin mielestä joitakin etuja lingiläiseen voimisteluun verrattuna, mutta viime mainittu oli lääketieteellisen tarkoitusperänsä vuoksi joka tapauksessa luonteeltaan tieteellisempi ja kokonaisvaltaisempi.[29]

Ilmoni oli säännöllisessä kirjeenvaihdossa opettajansa professori Hwasserin kanssa. On lähellä ajatus, että Ilmoni on kiinnittänyt viime mainitun huomion voimisteluun.

Yliopiston konsistori pyysi sijaiskanslerin ja Paulin esittämistä näkökohdista lausunnon lääketieteelliseltä tiedekunnalta, jonka jäsen Hwasser ei enää – eikä Ilmoni vielä – ollut. Tiedekunta katsoi, että voimistelu on hyödyllinen ihmisen elimistön kehittymisen ja terveenä säilymisen kannalta. Samoin sitä voidaan käyttää tehokkaasti eräiden kroonisten sairauksien parantamisessa. Näin siis Hwasser ja Pauli puhuivat tiedekunnan mielestä täyttä asiaa. Voimistelu oli ylioppilaille paitsi hyödyllistä monessa tapauksessa myös välttämätöntä.

Konsistorin jäsenet olivat yhtä mieltä voimistelun merkityksestä. Mutta mistä varat? Sijaiskanslerille päätettiin ilmoittaa, että ylioppilaille ei voitu ainakaan heti ryhtyä järjestämään voimisteluharjoituksia. Paulin anomuksesta saada järjestää kaupungissa yleisiä voimisteluharjoituksia konsistorilla ei ollut mitään huomauttamista – Pauli ei anonut yliopistolta varoja, vaan hän pyrki vain hankkimaan arvovaltaista tukea suunnitelmalleen.[30]

Pauli sai elokuussa 1830 keisarilta anomansa luvan perustaa voimistelulaitos Helsinkiin. Joulukuun alussa samana vuonna Suomen kaartin tarkk'ampujapataljoonan miekkailumestari sitten astui julkisuuteen ilmoittamalla helsinkiläisessä sanomalehdessä voimistelulaitoksen avaamisesta "Lingin kaikkialla tunnustetun esikuvan mukaisesti". Voimistelun terveyttä edistävät ja sairauksia parantavat vaikutukset tunnettiin kokemuksesta jo niin hyvin, että niitä oli turha ryhtyä enää setvimään.

---

29 Ibid., 110–111.
30 HYA: HY konsistorin ptk 13.2. 1830.

Pauli rohkenee toivoa, että yleisö sulkee laitoksen suosioonsa. Onnistumisen takeena oli ensinnäkin hänen monivuotinen kokemuksensa "voimisteluammatissa". Toisaalta olivat lääkärit Ilmoni ja Grönlund "auliisti luvanneet avustaa minua neuvoillaan hoitotoimenpiteissä". Terve henkilö joutui laitoksessa maksamaan 25 ruplaa pankkiseteleinä kolmen kuukauden mittaisesta kurssista, jonka aikana voimisteltiin tunnin verran päivässä. Pauli korostaa, että maksu oli vain puolet "Tukholmassa vakiintuneesta hinnasta". Sairasvoimistelusta joutuisi maksamaan jonkin verran enemmän.

Miekkailumestari aikoi avata laitoksensa heti, kun ilmaantui riittävä määrä halukkaita.[31] Ehkäpä innostus ei ollut valtaisa, sillä saman kuun lopulla Pauli ilmoitti ryhtyvänsä pitämään myös miekkailukoulua "voimistelusalilla Sederholmin talossa Rauhankadulla". Tammikuussa 1831 mies saattoi joka tapauksessa kertoa, että voimisteluharjoitukset alkavat kahden opettajan voimin ja lääkärien neuvojen turvin.[32]

Niinkuin Paulin ilmoituksista käy ilmi, toinen häntä avustaneista lääkäreistä oli Immanuel Ilmoni. Mies kirjoitti joulukuussa 1830 ystävälleen Tukholmaan kertoen Paulin aikeista. Samalla Ilmoni totesi, että hän oli itse jo "perustanut sellaisen laitoksen pienoiskoossa muutamia kivulloisia ystäviäni varten".[33] Voimistelusta kiinnostunut lääkäri oli siis käynyt sanoista tekoihin jo ennen Paulin laitoksen avaamista.

Paulin voimistelulaitoksen menestyksestä ei ole tietoa. Hänen uransa Helsingissä jäi lyhyeksi. Kun Suomen kaarti määrättiin loppuvuodesta 1931 Puolaan nujertamaan kapinaa, miekkailumestari sai käskyn matkustaa Pietariin. Keisarikunnan pääkaupungista muodostui Paulille todellinen menestyksen paikka, aivan toisessa määrin kuin Tukholmasta tai Helsingistä. Miehen elämä päättyi kuitenkin sairauden nujertamana jo 1839.[34]

---

31 TH 3.12. 1830.
32 TH 31.12. 1830 ja 10.1. 1831.
33 I. Ilmoni A.I. Arwidssonille, Helsinki 16.12. 1830. KB: Ep I: 12; Heinricius 1912, 296.
34 Moberg 1920, 43–46.

Ylioppilaita ryhdistämään

Alkuvuodesta 1830 Helsingin yliopiston professorit katsoivat, ettei akateemisella opinahjolla ollut edellytyksiä järjestää voimisteluharjoituksia ylioppilaille. Runsasta vuotta myöhemmin kaikki oli kuitenkin jo aivan toisin.

Toukokuun alussa 1831 Helsingin yliopiston konsistori käsitteli anomusta, jonka yliopiston miekkailunopettaja Joachim Otta oli konsistorin välityksellä osoittanut yliopiston kanslerille suuriruhtinas Aleksanterille. Otta toteaa aluksi, että G.M. Pauli oli järjestänyt keisarillisella luvalla "täkäläisessä Yliopistossa perustamassaan laitoksessa" hyppyharjoituksia hevosella ja voimistelussa. Nyt oli Paulin laitos lopettanut toimintansa. Otta anoo lupaa elvyttää sen toiminta uudelleen. Hän sitoutuu opettamaan maksutta voimisteluharjoituksiin halullisia ylioppilaita ja erityisesti niitä heistä, "joiden tarkoituksena on myöhemmin astua sotilassäätyyn".

Anoja pitää itsestäänselvänä, että kyseinen laitos, "tarkoitettu valmentamaan sotureita ja hyödyllinen erityisesti ratsuväessä ja merivoimissa", on myös tarpeen ylioppilaille, jotka ovat saattaneet terveytensä koetukselle istumatyössä, paljolla valvomisella ja sopimattomalla ravinnolla. Hevosliikkeistä ja voimistelusta on suuri hyöty myös harjaannuttaessa miekkailemaan. Otta pyytää, että yliopistolla järjestetään tilat voimisteluharjoituksia varten ja niiden toteuttamiseen myönnetään varoja.

Omassa lausunnossaan kanslerille konsistori suhtautuu Ottan anomukseen hyvin myönteisesti. Kaavailtu laitos on hyödyllinen "sekä ylioppilaille ylipäätään että varsinkin niille, jotka aikovat sotilassäätyyn". Professorit ehdottavat, että tarkoitusta varten osoitettaisiin parhaillaan täyttämättä olleen yliopiston tanssimestarin toimen palkkavarat.[35]

Otta pyrkii antamaan vaikutelman, että kysymyksessä on vain yliopiston voimistelulaitoksen elvyttäminen Paulin muutettua pois Helsingistä. Tosiasiassahan Paulin voimistelulaitos ei toiminut yliopistolla, eikä konsistorin lausunnossa annetakaan tällaista kuvaa.

---

35 HYA: Otta kanslerille (päiväämätön) ja HY konsistori kanslerille 4.5.1831.

Toinen mielenkiintoinen piirre Ottan anomuksessa on voimistelun merkityksen korostaminen erityisesti sotilasuralle aikovien esivalmennuksena. Ottan elämänvaiheet olivat antaneet vankan pohjan tällaiselle painotukselle. Hän oli syntynyt 1775 lääkärin poikana Torinossa Italiassa. Parikymmenvuotiaana nuorukainen tempautui ajankohdan myllerryksiin liittymällä Ranskan armeijaan. Runsaan kymmenen vuoden ajan hän taisteli eri puolilla Eurooppaa, kunnes joutui 1807 ruotsalaisten vangiksi Pommerissa. Otta asettui Tukholmaan, jossa hän opetti miekkailua. Kun miekkailunopettajan toimi avatui Turun akatemiassa, mies hakeutui siihen 1812.[36] Ottan välityksellä voimisteluharrastus kytkeytyi siten Helsingissä pitkään aateliseen ja akateemiseen perinteeseen, miekkailuun. Muistettakoon, että myös P.H. Ling toimi akateemisena miekkailunopettajana.

Ottalla ei ollut vielä keväällä 1831 vankkaa omakohtaista tuntumaa voimisteluun. Tämä seikka yhdessä hänen monivaiheisen uransa kanssa selittää osaltaan militääristen seikkojen painottumista anomuksessa. Mutta niitä painottavat myös professorit, jotka vuotta aiemmin olivat korostaneet yksinomaan voimistelun tuomaa terveydellistä hyötyä. Lisäksi he suhtautuivat nyt kovin myötämielisesti ehdotukseen, jota he olivat aiemmin pitäneet taloudellisesti vaikeana toteuttaa. Syynä muutokseen ei ollut tanssimestarin toimen avautuminen, sillä sitä oli ollut vaikea täyttää jo 1829.[37] Jotain oli siis tapahtunut.

Helsingin yliopisto oli joutunut ankaran arvostelun kohteeksi Pietarin hallituspiireissä aina keisaria myöten. Kriittisen vaiheen oli käynnistänyt Ranskan heinäkuun vallankumous 1830. Keisarikunnassa tarkkailtiin visusti kaikkia mahdollisia merkkejä vallankumouksellisen mielialan ilmauksista. Kun Puolassa syntyi 1830 kapina ja muutamat ylioppilaat nostivat juhlissaan Helsingissä 'Puolan maljan', tämä itsessään vähäpätöinen tapahtuma nosti Pietarissa myrskyn. Valtiosihteeri Rehbinder, yliopiston vt kansleri kävi maaliskuussa 1831 ojentamassa yliopistoväkeä.

Mutta Rehbinderin huolet eivät loppuneet. Huhtikuussa joukko juopuneita ylioppilaita häiritsi ortodoksisen jumalan-

---

36 Suomela 1 1944, 96; VA: Ottan ansioluettelo.
37 Ks. HYA: HY konsistorin ptk 26.3., 8.4. ja 18.4. 1829.

palveluksen pitämistä Helsingissä. "Häpeän olla tämän roskajoukon päällikkönä, ja on vähän liian julmaa, että koko kansakunnan täytyy niellä heidän skandaalimaisten tekojensa häpeä." Venäjän sisäministeri kenraalikuvernööri Zakrewsky piti yliopiston konsistorin jäsenille tunnin mittaisen tiukkasanaisen puhuttelun. Hän väläytti mahdollisuutta, että yliopisto lakkautettaisiin, jolloin professorit menettäisivät palkkansa. Keisari Nikolai I oli tuohtuneena puhunut ylioppilaiden kirjoittamisesta sotamiehiksi.[38]

On ilmi selvää, että yliopiston voimistelulaitoksen perustamista toukokuun alussa 1831 pohdittiin yliopiston konsistorissa yllä mainittujen tapahtumien valossa. Korkealle esivallalle oli nyt oivallinen tilaisuus osoittaa, että akateemiset isät kantoivat huolta ylioppilaiden käyttäytymisestä. Samalla oli mahdollisuus vihjaista, että osa ylioppilaista tähtäsi sotilasuralle, että heistä olisi odotettavissa turvaa vallankumouksellista liikehdintää vastaan.

Asian kytkeytyminen ajankohdan arkaluontoiseen tilanteeseen ilmenee myös nopeudesta, jolla se eteni. Kesäkuun alussa Rehbinder tiedusteli yliopiston rehtori Hällströmiltä, uskoiko Otta voivansa jatkaa voimisteluharjoituksia senkin jälkeen, kun tanssimestarin toimi olisi jälleen täytetty. Hällström viestitti nopeasti Pietariin, että Otta katsoi kahden vuoden palkan riittäväksi, jotta hän pääsisi alkuun. Rehtorilla oli jo valmis suunnitelma myös tilakysymyksen ratkaisemiseksi.[39] Kuukautta myöhemmin konsistorin ehdotus sitten hyväksyttiin.[40]

Ensimmäiset opetuslapset

"Olin Voimistelusalilla ja ilmoittauduin Ottalle". Zachris Topelius valmistautui keväällä 1833 akateemisia opintoja varten J.L. Runebergin johdolla ja hänen kotonaan asuen. Nuorukainen ilmoittautui yliopistoon 28.5. Mutta jo sitä ennen hän oli

38 ks. Klinge 2 1989, 107 seur.
39 HYA: Hällström Rehbinderille, Helsinki 9.6. 1831.
40 Wilskman 1908, 293–294.

saanut tuntumaa akateemiseen opinahjoon – ryhtymällä käymään Joachim Ottan johtamissa voimisteluharjoituksissa.[41]

Ryhtyessään toimiin ylioppilaiden voimisteluharjoitusten järjestämiseksi Otta lähti siitä, että hänen oli hankittava tietotaitoa alalta. Jo kesäkuun alussa Otta anoi lupaa lähteä kesäloman ajaksi Tukholmaan Lingin Voimisteluopistoon kartuttamaan tietojaan ja taitojaan. Lupa myönnettiin, ja heinäkuussa Otta suunnisti entiseen kotikaupunkiinsa. Kaikesta päättäen mies viehtyi uuteen aluevaltaukseensa, ja oleskelu Tukholmassa venähti miltei vuoden mittaiseksi. Ensimmäiset voimisteluharjoituksensa Otta järjesti Helsingissä syyslukukaudella 1832.[42]

Seuraavan lukukauden kuluessa Ottan harjoituksiin ilmoittautui peräti 62 opiskelijaa. Kun läsnä olleiden ylioppilaiden luku tuolloin oli noin 400, miekkailumestari oli noussut hetkessä tärkeäksi opettajaksi.[43]

Ottan ensimmäisten opetuslasten taustoja silmäillessä havaitsee nopeasti, että kiinnostus voimisteluun oli joka suhteessa läpäissyt opiskelijain joukon laidasta laitaan; missään yleisessä suhteessa ei kyse ollut erikoisryhmästä. Voimistelusalille ilmaantui nuorukaisia kaikista osakunnista. Ainakin Pohjalainen osakunta oli jo 1832 viitoittanut jäsenilleen tietä voimistelusalille: osakuntalaisilta kiellettiin 'kosteat' ravintolaillat, ja osakunta päätti tukea rahallisesti voimistelun järjestämistä jäsenilleen. Pohjalaiset tulivatkin joukolla Ottan harjoituksiin.[44]

Myös sosiaalisessa suhteessa joukko edusti ylioppilaiden koko katrasta: mukana oli niin kirkonmiesten, porvarien ja työmiesten kuin siviilivirkamiestenkin vesoja, vaikkapa turkulaisesta pakkaajan pojasta Anders Cajanderista senaatin jäsenen toivoon J.A. von Borniin. Iältään joukon nuorin 15-vuotias Topelius oli vasta ylittämässä akateemisen kynnyksen, maisteri Johan Philip Palmén (s. 1811) harjoitti jo täyttä päätä juridiikan jatko-opintoja. Maistereita oli mukana kaikkiaan viisi, heidän joukossaan myöhemmin tunnettu herännäisjohtaja F.G. Hed-

---

41 Topelius 1 1918, 65 (4.4. 1833) ja 84 (28.5. 1833).
42 Otta kanslerille, Helsinki 4.6. 1831; HYA: HY konsistorin ptk 27.6. 183; Wilskman 1908, 294 ja 355.
43 Wilskman 1908, 356 nootti ja Klinge 2 1989 (Strömberg), 303.
44 Wilskman 1908, 356 ja nootti.

berg. Myöskään opintosuunta ei erottele Ottan ensimmäisiä opetuslapsia. Tie voimistelusalille viitoittui siis lähinnä kunkin ylioppilaan henkilökohtaisten ratkaisujen nojalla. Niistä samoinkuin kunkin liikuntaharrastusten pysyvyydestä tiedämme kuitenkin kovin vähän.

Maisteri Carl Backman, kuulun Lauantaiseuran jäsen, opetti mm. liikuntaa 1831 perustetussa Helsingin yksityislyseossa. Koulupojat ihailivat hänen luistelu- ja uimataitoaan. Uimarina ja purjehtijana herätti nuorten ihastusta puolestaan ylioppilas G.A. Wallin, tuleva arabien tutkija. August Schaumannille joka tuli ylioppilaaksi 1842, Wallinin nimi oli tuttu jo poikavuosilta. "Hänen (= Wallinin) ylioppilas- ja maisteriaikanaan ihaili kasvava polvi häntä erinomaisena uimarina, ja jokainen tunsi sen kallion Punavuorilla ..., mistä Wallinin oli tapana heittäytyä ihmeellisen pitkille huvimatkoilleen laineitten valtakuntaan."[45]

Joukon nuorimmainen Zachris Topelius piti v:sta 1832 koko vuosikymmenen ajan tarkkaa päiväkirjaa. Sen lehdillä ilmenee myös hänen kiinnostuksensa voimisteluun.

Helmikuun alussa 1833 Topelius saa pahan yskän, ja rinnassa alkaa tuntua kipua. Sairaus on varmaan osasyynä, kun hän pari kuukautta myöhemmin ilmoittautuu Ottan harjoituksiin. Liikunta kuuluu kyllä muutenkin tiiviisti hänen elämäänsä, kuten aiemmin on jo monessa yhteydessä todettu.[46]

Huhti- ja toukokuussa Topelius käy voimistelusalilla monta kertaa viikossa; tavallisesti hän voimistelee illan suussa tunnin verran. Hyppyharjoitukset tuottavat nuorukaiselle suurta huvia. Ilmoittauduttuaan toukokuun lopulla yliopistoon hän suunnistaa voimistelusalille, mutta siellä ei ole ristin sielua. Harjoitukset ovat siltä lukukaudelta päättyneet.[47]

Ensimmäisen lukukautensa yliopistossa Topelius aloittaa lokakuun alussa 1833. Voimistelu ei mahdu kiireiseen ohjelmaan. Mutta tammikuun lopulla seuraavana vuonna nuorukainen ilmoittautuu jälleen Ottalle, ja voimistelun ohella hän aikoo myös miekkailla. Seuraavan kuun alussa hän katselee eräänä lauantaiaamuna Ottan miekkailutaitoja, ja pari viikkoa myö-

45 Rein 1918, 58; Schauman 2 1967, 15.
46 Topelius 1 1918, 39 seur. (1.2. etc 1833).
47 Ibid., 65–84 (11.4.–28.5. 1833).

Kasvitieteellisen puutarhan seudut olivat 1830-luvulla Zachris Topeliuksen ja monen muun helsinkiläisen liikunnan harrastajan mielipaikkoja. – Fr Tengströmin teoksesta Vyer af Helsingfors (1838). Museovirasto.

hemmin hän kokeilee itse ensi kertaa floretilla. "Puuha ei ole niinkään helppoa, ja se käy aluksi voimille, mutta vähät siitä!" Samana päivänä hän aloittaa myös voimistelun. "Enpä tiedä, onko se hyväksi rinnalleni."

Hienoisista epäilyistään huolimatta Topelius voimistelee ja miekkailee säännöllisesti koko lukukauden ajan. Maaliskuun alussa hän toteaa, että miekkailuharjoitukset käyvät yhä hauskemmiksi – taito lisääntyy. Kuun lopulla hän lunastaa Ottalta itselleen oman floretin. Perjantaina toukokuun viimeisenä hän merkitsee: "Se olin minä, jyrisee Perjantai, minä se olin joka näin Päiväkirjan herran viimeisen miekkailutunnin, minä eikä utelias Tiistai." Floretti seuraa myös kesälomalle Uuteenkaarlepyyhyn. Heinäkuussa hän saa "kunniakkaan verihaavan" silmän alapuolelle.[48]

48 Ibid., 179–248 (25.1.–13.7.1834).

Syyskuun lopulla 1834 Topelius ilmoittautuu jälleen Ottan harjoituksiin, ja myös miekkailutunnit kuuluvat taas ohjelmaan.[49] Seuraavana lukukautena hän ryhtyy miekkailemaan vasta maaliskuun puolivälissä. "Hauskaa, mutta alkuun kauhean väsyttävää." Kuukautta myöhemmin hän saa vastaansa itse mestarin, Ottan, ja se tuntuu jäsenissä. Otta miekkailee sittemin usein nuorukaisen kanssa. Toukokuussa Topelius on vähällä onnistua lyömään floretin opettajansa kädestä, "minkä vuoksi hän kostoksi todella löi florettini maahan".[50]

Topelius viettää syyslukukauden 1835 kotonaan Uudessakaarlepyyssä. Lukujen lomaan mahtuu miekkailua, joka on vähä vähältä saanut voimistelusta yliotteen.[51] Helmikuussa 1836 hän on jälleen Ottan huostassa ja ärtyy, kun "ukko" kerran laiminlyö "vanhan asiakkaansa". Seuraavassa kuussa hän päättää vastedes merkitä päiväkirjaansa ainoastaan epätavallisia sattumuksia. Voimistelu ja miekkailu eivät ehkä kuulu niihin; merkinnät ainakin vähenevät.[52]

Harrastus on silti edelleen tallella. Marraskuussa 1836 Topelius pohtii, että Ottan laitos on varsin miellyttävä. Häntä ilahduttaa havaita edistys, jota tapahtuu hevosella ja muissa liikkeissä. Maaliskuussa seuraavana vuonna hän saa valmiiksi uuden "punaraitaisen, pehmeän ja mukavan" voimistelupukunsa. Hän on voimistellut lukukauden alusta lähtien neljä tuntia viikossa. Mutta vähitellen alkavat opiskelutahdin tiivistyminen ja muut harrastukset viedä yhä enemmän ajasta.[53]

Zachris Topeliuksen voimisteluharrastuksen pysyvyyttä ei ole mitään syytä yleistää koskemaan kaikkia Ottan varhaisia opetuslapsia. Monet heistä tulivat varmaan uteliaisuudesta voimistelusalille ja huomasivat puuhan liian rasittavaksi.

Mutta ainut kipinän säilyttänyt ei Topelius suinkaan ole. Hyvä esimerkki tästä on Edvard Sewon, 1811 Paimiossa syntynyt kruununvoudin poika. Hänestä tuli maisteri 1836. Seuraavan vuosikymmenen alussa Sewon toimi Turun yläalkeiskoulun opettajana. Kesäkuussa 1842 mies kirjoitti Tukholman Voi-

---

49 Ibid., 296–336 (27.9.–6.12.1834).
50 Topelius 2 1918, 44–74 (11.3.–15.5.1835).
51 Ibid., esim. 154–155 (2. ja 4.10.1836).
52 Topelius 1 1918, 235–242 (10., 13. ja 17.2. 1836 sekä 22.3.1836).
53 Ibid., 328 (3.11. 1836) ja 3 1918, 61 (2.1. 1837), 64 (9.3. 1837) ja passim.

mistelun Keskusopiston johtajalle L.G. Brantingille. Sewon totesi, että hänen tarkoituksenaan oli arkkipiispa E.G. Melartinin ja Turun tuomiokapitulin kehoituksesta hankkia kesän aikana tietoa "voimistelussa ja lukiolaisille ja koulunuorisolle tarkoituksenmukaisissa liikkeissä". Hakijan anomus päästä opistoon hyväksyttiin. Elokuussa opiston yliopettaja antoi todistuksen, jonka mukaan Sewon oli opiskellut parin kuukauden ajan ja läpikäynyt "suuren osan" pedagogisen voimistelun kurssista. Senlisäksi hän oli kuunnellut anatomian luentoja. Lisäopintoja suorittamalla mies saattaisi toimia koulussaan voimistelunopettajana.[54]

Ottan harjoitukset olivat siten jättäneet Sewonin harrastuskenttään pysyvät jälkensä. Voimistelunopettajaa hänestä ei kuitenkaan tullut, sillä Sewon siirtyi jo 1844 rehtoriksi Tammisaaren ala-alkeiskouluun. Hän kuoli Perniön ensimmäisenä kappalaisena 1868.

Kulttuuritaistelua?

Toukokuun 12. päivänä 1831, viikkoa myöhemmin kuin Helsingin yliopiston konsistori oli antanut myönteisen lausunnon voimistelulaitoksen perustamisesta akateemiseen opinahjoon, senaatti ratkaisi kantansa ehdotuksesta uudeksi koulujärjestykseksi. Ehdotus joka oli ollut työn alla jo v:sta 1814, oli valmistunut joulukuussa 1826. Siinä kaavailtiin Suomen oppikoululaitosta aivan uuteen uskoon.

Opetusta oli määrä muuttaa mm. siten, että voimistelulle varattaisiin paikkansa sekä suurissa kaupunkikouluissa että lukioissa. Ensin mainituissa voimistelua tuli ehdotuksen mukaan olla jokaisena koulupäivänä klo 12–13, minkä jälkeen seurasi kahden tunnin lepotauko, lukioissa puolestaan voimisteltaisiin jokaisena koulupäivänä aamuisin klo 9–10. Mainittuihin kouluihin tuli palkata voimistelunopettajat.

Ennen senaatin käsittelyä Porvoon ja Turun tuomiokapitulit

54 E. Sewon KGCI:lle, Tukholma 16.6. 1842. SRA: KGCI: Inkomna skrivelser E I a: 1; KGCI: utgående skrivelser B I: 1. ; Sewonista ks. Carpelan 1 1928, 1.

antoivat ehdotuksesta lausuntonsa. Voimistelu ei ollut suinkaan keskeisiä asioita kritiikissä, jota hengenmiehet esittivät. Turun tuomiokapituli totesi joka tapauksessa, että voimistelunopettajien palkkaaminen oli turhaa, koska heitä ei ollut saatavissa ja oppilaat saattoivat harjoittaa voimistelua kenen tahansa opettajan valvonnassa.

Kommentoidessaan tuomiokapitulin lausuntoja marraskuussa 1829 komission jäsenet totesivat, että Turun tuomiokapitulin esittämät perusteet voimistelunopettajien tarpeettomuudesta olivat keskenään ristiriitaiset. Jos näet kuka tahansa saattoi opettaa voimistelua, opettajia löytyisi tietenkin yltä kyllin. Mutta oli täysin väärin ajatella, että voimistelua pystyisi opettamaan kuka tahansa.[55]

Ehdotuksella voimistelun tai ylipäätään liikunnan sisällyttämisestä oppikoulujen ohjelmaan oli pitkälliset juurensa. Ne heijastelevat itse asiassa kaikkia niitä tekijöitä, jotka olivat muovaamassa koko eurooppalaista liikuntakulttuuria.

Koulujärjestystä suunnitteleva komissio sai jo 1815 esityksen, jossa tähdennettiin fyysisen kasvatuksen merkitystä. Oireellisesti sen teki upseeri, Haapaniemen Kenttämittauskoulun johtaja O.K. von Fieandt. Hänen esityksessään henkii vaatimus sotilaallisen ryhdikkyyden juurruttamisesta koulujen oppilaisiin "Miksi voimistelu ja ruumiinharjoitukset ovat pannaanjulistettuja kasvatuslaitoksissamme? Miten voisi paremmin käyttää vapaa-aikansa, vahvistaa paremmin terveyttään, kehittää paremmin ruumiinhallintaansa ja antaa energiaa sekä ruumiille että sielulle?"

von Fieandtin mietteet esitettiin ajankohtana, jolloin koulukomissio vasta käynnisteli hitaanlaisesti toimintaansa. Se lakkautettiin 1825, ja tilalle perustettiin uusi komissio, jonka jäseninä olivat prokuraattori C.J. Walleen, teologian professori E.G. Melartin ja Porvoon tuomiorovasti Magnus Alopaeus.[56]

Uuden komission työ eteni ripeästi. Seuraavana vuonna valmistellun ehdotuksen sisältö muotoutui Melartinin ja Alopaeuksen toimesta, eräänlaisena kompromissina, sillä miesten käsitykset poikkesivat monessa suhteessa toisistaan. On puhuttu jopa kulttuuritaistelusta, jossa vastakkaisia näkemyksiä edusta-

55 VA: KD 28/328 1829.
56 Takolander 1 1926, 178–179.

vat Melartin ja Alopaeus. Mielenkiintoinen kysymys tässä yhteydessä on se, mikä sai komission ehdottamaan voimistelun ottamista koulujen ohjelmaan ja missä määrin sen kohdalla on aihetta puhua kulttuuritaistelusta.

E.G. Melartin (1780–1847) oli toiminut v. 1805–12 Viipurissa lukion matematiikan lehtorina ja koulujen tarkastajana. Vanhan Suomen koulut oli keisarinna Katariina II:n toimesta pyritty järjestämään uudelle kannalle samaan tapaan kuin muutkin Venäjän koulut. Vaikka uudistukset jäivät osin ainoastaan paperille, esimerkiksi Viipurin lukion opetusohjelma poikkesi monessa suhteessa Suomen koulujen käytännöstä. Melartin perehtyi Viipurissa saksalaisen filantropian edustajien kuten Basedowin kasvatusaatteisiin, joihin fyysinen kasvatus kuului olennaisena osana.

Viipurin läänin kouluissa ei ollut fyysistä kasvatusta.[57] Mutta viimeistään koulukomission jäsenenä Melartinilla oli tilaisuus perehtyä myös siihen, omaperäisen kasvatusajattelijan Odert Gripenbergin (1788–1848) muistioiden välityksellä.

von Fieandtin tavoin Gripenberg oli upseeri. Mutta Suomen sodan jälkeen hän vaihtoi alaa ja toimi loppuelämänsä kasvatusalalla. Gripenberg tutustui 1810-luvun alussa mm. Schnepfenthalin kasvatuslaitokseen ja Pestalozzin luomukseen Yverdonissa. Vuosina 1812–22 Gripenberg johti sisäoppilaitosta, joka toimi eri puolilla Suomea.

Gripenbergin mukaan kasvatuksen päämääränä on kehittää ihmistä kaikinpuolisesti, jotta hänestä kehkeytyisi hyödyllinen valtion palvelija. Hengen ja aistien sivistyksen ohella hän tarvitsi myös ruumiinsivistystä, johon Gripenberg sisällytti terveellisen, yksinkertaisen ja riittävän ravinnon, puhtauden ja kylvyt, uinnin, liikkumisen ulkoilmassa ja voimisteluharjoitukset. Pyrkiessään hankkimaan laitokselleen varoja Gripenberg esitteli useissa yhteyksissä ajatuksiaan korkeille päättäjille ja kääntyi usein myös koulukomission puoleen.[58] Hänen kasvatusihanteensa olivat epäilyksittä samassa linjassa Melartinin aatosten kanssa.

Porvoon tuomiorovasti Magnus Alopaeus (1775–1843) oli Porvoon piispa M.J. Alopaeuksen poika. Isää on luonnehdittu

57 Ibid., 29 seur.; Hietala 1982, 141 seur.; Tarkiainen 1985, 303 seur.
58 Kuujo 1955, 23 seur.

"tuimaksi urheilumieheksi", joka liikkui jalkaisin mielellään pitkiä matkoja. Hänen käsityksensä liikunnan merkityksestä on varmasti ollut samanlainen kuin hänen ystävänsä professori H.G. Porthanin. Tämä korostaa 1791 pitämissään luennoissa kotiopettajille, että on huolehdittava nuorten karaistumisesta. Heille tulee antaa mahdollisuus liikkua paljon raittiissa ilmassa. Vuonna 1798 M.J. Alopaeus kertoo Porthanille lähettämässään kirjeessä, että poika Magnus oli tervehtymässä sairaudestaan liikuntaharrastuksensa ansiosta.[59]

Vaikka Porvoon lukiossa ei ollut voimistelun opetusta, teinit harrastivat liikuntaa. Syksyllä 1811 kirjoitti Magnus Alopaeuksen veli Gabriel Alopaeus, että lukiossa oli lokakuun alussa järjestetty väitöstilaisuus. "Päivä oli kaunis ja joen jää oli jokseenkin vahvaa." Senvuoksi väitös kokosi vain muutamia teinejä. Kaksi lukiolaista hukkui luisteluretkellään.[60]

'Alopaeusten klaanilla' Porvoossa oli varhain kosketuksia myös Lingin opistoon Tukholmassa, sillä Gabriel Alopaeus oli opistossa kesällä 1825 muutaman kuukauden ajan. "Voimistelen nyt päivittäin ja olen jo ehtinyt puuhevoseen", nuorukainen kirjoittaa veljelleen Tukholmasta elokuun lopulla. Gabriel kertoo, että Ruotsissa otetaan voimistelu kaikkien oppilaitosten ohjelmaan. "Talvisin täällä käy voimisteluharjoituksissa satakunta ihmistä." Parhaillaan opistossa oli voimistelijoita kolmisenkymmentä, pääosa heistä säätyväkeä aina amiraalia, oikeusneuvoksia ja piispaa myöten. "Jumala antakoon Koulukomission ajatella samanlaisia laitoksia Suomeen – sillä tiedätkö Veli, Voimistelu on oikein hyödyllistä, sen olen havainnut – ja toivoisin voivani harrastaa sitä jatkossakin silloin tällöin. Täällä on voimistelua myös naisille."[61]

Ehdotus voimistelun sisällyttämisestä koulujen ohjelmaan lähti Melartinin kynästä. Fyysisen kasvatuksen osalta ei kuitenkaan ole aiheellista puhua Melartinin ja Alopaeuksen välisestä taistelusta. Myös Alopaeus oli näet valmis hyväksymään voimistelua koskevan esityksen, jos kohta hän korosti ettei se saanut luoda paineita muille oppiaineille. Samoin hän hyväk-

59 Tarkiainen 1985, 109 ja 159; Porthan 1791, 217–218.
60 G. Alopaeus J. Alopaeukselle, Porvoo 11.11. 1811. HYK: Alopaeana 2; vrt Tarkiainen 1985, 259.
61 Samoin, Tukholma 21.8. 1825. Sama.

syi Melartinin ehdotuksen, että Helsinkiin perustettaisiin voimistelulaitos huolehtimaan voimistelunopettajien koulutuksesta. Alopaeuksen mukaan laitoksen tuli olla yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan valvonnassa.[62]

Senaatin hylkäävä kanta v. 1831 ei tullut lopulliseksi päätökseksi, vaan voimistelu sisällytettiin loppujen lopuksi 1843 vahvistettuun uuteen koulujärjestykseen. Runsaan kymmenen vuoden sisällä ehti siten tapahtua ratkaiseva asenteiden muutos.

On luonnollista, että asenteita muokkasivat ensinnäkin Helsingin yliopiston voimisteluharjoitukset. Se mikä oli jopa keisarin ja suuriruhtinaan hyväksymä asia ylioppilaille, ei voinut olla pahasta myöskään koulupojille. Suomessa tiedettiin epäilemättä myös se, että Gustav Mauritz Pauli ja hänen jälkeensä toinen Suomen kautta Ruotsista Pietariin muuttanut lingiläisen voimistelun profeetta C.F. de Ron olivat saavuttaneet keisariperheenkin suosion.[63]

Viime kädessä oli asennemuutoksen takana kasvanut huoli koululaisten terveydestä.[64] Mutta korkeiden päättäjien huoli ei aluksi varmaan kohdistunut kaikkiin oppilaisiin, vaan sille oli huomattavasti konkreettisempi ja läheisempi sytyke.

Nuorten yliopistonopettajien piirissä virisi 1830-luvun alussa ajatus yksityisen lyseon perustamisesta. Immanuel Ilmoni kirjoitti siitä joulukuussa 1830 ystävälleen, että puuhamiesten tavoitteena oli "yhdistää kaikki hyvät metodit" ja tehdä koulusta "soveliaampi kuin mikään sellainen koulu on tähän mennessä ollut".[65] Tavoitteet olivat siis korkealla.

Yksityislyseon vetovoima tuntui ennen kaikkea Helsingin säätyläispiireissä. August Schauman muistelee haikeana joutumistaan 1830-luvulla yksityisopettajan, isonveljen huostaan. "Virkamiespiirit sekä yleensä sivistyneet ja varakkaat perheet" eivät näet panneet poikiaan julkiseen kouluun, vaan palkkasivat heille yksityisopettajan. "Mutta kun uusi ja ajanmukaisem-

---

62 Takolander 1 1926, 182 seur. Alopaeus ei hyväksynyt Melartinin esitystä, että voimistelua opetettaisiin myös pienissä kaupunkikouluissa. Samoin hylättiin Melartinin ehdotus uimaopetuksen järjestämisestä kouluissa.

63 ks. Moberg 1920, 43–46 ja 59–67.

64 ks. Ilmanen 1982, 36 seur.

65 I. Ilmoni A.I. Arwidssonille, Helsinki 20.12. 1830. KB: Ep I: 12.

pien periaatteiden mukaan perustettu yksityinen oppilaitos nimeltä Lyceum aloitti toimintansa, virtasivat vähitellen kaikki kasvavat pojat viimeksi mainituista yhteiskuntaluokista sinne." Pojat itsekin menivät mielellään kouluun, jossa ruumiillista kuritusta käytettiin varsin säästeliäästi. "Lyceumiin menivät melkein kaikki veljeni ja minun ikäiset toverit ja ystävät; sinne mekin usein kaipasimme."

Myös Thiodolf Rein, joka meni yksityislyseoon 1849, muistelee koulua hyvällä. Hänen mieleensä on jäänyt mm. maisteri Carl Backman, joka oli taitava luistelija ja uimari. Koulu sijaitsi Kaisaniemen puiston tuntumassa, jossa pojat temmelsivät vapaahetkinään.[66] Reinin muistot ovat suhteellisen myöhäiseltä ajalta, mutta yksityislyseossa harrastettiin liikuntaa jo 1830-luvulla, jolloin Backman jo oli koulun opettajana.

Paitsi yksityislyseota hyväksyttiin fyysisen kasvatuksen tärkeys 1830-luvulla muutamassa muussakin yksityisessä oppilaitoksessa. Siten ilmoitettiin kesällä 1833, että Turussa toimivassa ns. vuoro-opetuskoulussa oli tavoitteena antaa sekä henkisessä että fyysisessä mielessä oppilaille alkeiskoulujen oppikurssia vastaavaa opetusta. Nuorten fyysiseen kasvatukseen soveltuvaa voimistelu auttoi oppilaita nopeuttamaan miellyttävän puuhailun välityksellä henkistä kehitystään.[67] Mutta silloin, kun voimistelu loppujen lopuksi hyväksyttiin uuteen koulujärjestykseen, painoi Helsingin yksityislyseon esimerkki varmasti eniten.

Kivikkoinen koulutie

Voimistelulle avautui poikkeuksellisissa oloissa tie yliopistoon suhteellisen vaivattomasti. Ottan kuollessa 1848 ylioppilaiden voimisteluharjoitukset olivat vakiinnuttaneet asemansa. Kouluvoimistelun ohdakkeinen läpimurto selittyy pitkälti uuden koulujärjestyksen synnytystuskilla. Mutta niin tai näin: voimistelu ei tuonut välittömästi mukanaan syvällistä murrosta lii-

66 Schauman 1 1967, 133–134; Rein 1918, 58–59.
67 ÅT 10.7. 1833; Turun vuoro–opetuskoulusta ks. Somerkivi 1952, 56 seur.

kuntatottumuksiin Suomessa. Pikemminkin se oli vuosikymmeniä ainoastaan yksi liikunnan harjoittamisen muoto muiden joukossa.

Koulujen vuosikertomukset kertovat karua kieltään siitä, mikä oli fyysisen kasvatuksen asema niissä aina 1860-luvun loppuun. Puuttuivat pätevät opettajat sekä sopivat tilat ja välineet.[68]

Muutama poikkeus vahvistaa sääntöä. Porin yläalkeiskoulussa järjesti kolmas kollega Fredrik Bergstad kaikkien luokkien oppilaille jo ennen koulujärjestyksen vahvistamista keskiviikkoisin ja lauantaisin iltapäivällä kahden tunnin ajan voimistelua, osin vapaaliikkeitä, osin koulun luokkahuoneeseen hankitulla "välineellä" – todennäköisesti puuhevosella.

Kun Bergstad kuitenkin jätti Porin koulun keväällä 1844, tilanne muuttui olennaisesti. Arkkipiispa E.G. Melartinin vieraillessa koulussa syyskuussa hänelle korostettiin "nuorison terveydelle ja fyysiselle kehitykselle niin tärkeiden voimisteluharjoitusten" jatkumisen tähdellisyyttä. Arkkipiispalle ehdotettiin, että voimistelua jatkettaisiin taidossa jo varttuneiden oppilaiden johdolla jonkun opettajan valvonnassa. Melartinilla ei, kuten odottaa sopii, ollut järjestelyä vastaan huomauttamista, mutta hän pyysi ottamaan asiassa yhteyttä tuomiokapituliin. Voimistelu vakiintui Porin koulun ohjelmaan.[69]

Toinen poikkeus on Hämeenlinnan yläalkeiskoulu, jossa kolmas kollega B.W. Wegelius järjesti jo lukuvuonna 1843–44 neljännelle luokalle kolme kertaa viikossa voimisteluharjoituksia ja koulun kaikille oppilaille pari tuntia viikossa "sikäli kuin muut oppitunnit ja ahdas ja sopimaton voimistelusali ovat myöten antaneet". Voimisteluharjoitukset jatkuivat ja laajenivat Hämeenlinnan koulussa kevääseen 1854 eli niin kauan kuin Wegelius oli siellä.

Opettajan keskeinen merkitys näkyy tässä esimerkissä selvästi, sillä kahtena seuraavana lukuvuonna ei Hämeenlinnan koulussa voimisteltu. Sitten palattiin entiseen käytäntöön maisteri Karl Gustav Renvallin johdolla, joka ilmoittaa noudattavansa "Lingin järjestelmää". Renvall oli asiastaan todella in-

68 vrt. Suomela 1 1944 ja Koivusalo 1980, passim.
69 VA: Porin yläalkeiskoulu: vuositutkinto- ym. asiakirjat 1843–58. TKKA, kansio 22.

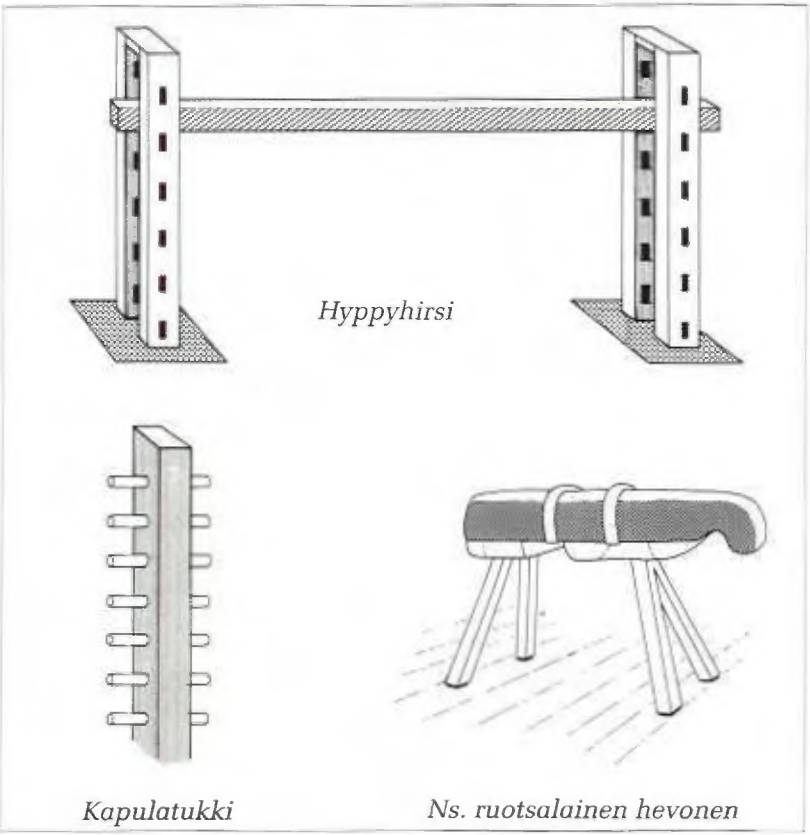

Suomen oppikouluissa 1800-luvulla käytettyjä ruotsalaistyyppisiä voimistelutelineitä. (Piirtänyt P.-G. Johansson).

nostunut. Kun arkkipiispa Edvard Bergenheim tarkasti Hämeenlinnan koulua marraskuussa 1860, Renvall ojensi hänelle laajan muistion, jossa hän valitteli voimistelun lapsipuolen asemaa Suomen kouluissa. Perussyynä tähän oli pätevien opettajien puute. Hän esitti, että tehtävään soveltuvia miehiä lähetettäisiin Tukholmaan saamaan oppia. Arkkipiispa myötäili Renvallin ajatuksia ja antoi tunnustusta voimistelunopetuksen

esimerkillisestä järjestämisestä Hämeenlinnassa.[70]

Lukioista oli tilanne ainakin Porvoossa jokseenkin kehno. Vaasan lukiossa olivat voimistelu ja laulu saman opettajan huostassa koulujärjestyksen vahvistamisen jälkeen. Voimistelun osalta toistuu vuodesta toiseen yksiviivainen totemus, jonka mukaan kaikki oppilaat olivat osallistuneet voimisteluharjoituksiin. Aina 1860-luvun puoliväliin toimi laulun ja voimistelunopettajana Vaasassa E.J. Gestrin. Monotonisista ilmoituksista päättäen hänellä ei ollut kipinää voimisteluun.[71]

Voimisteluharrastuksen vitkaan laventumisen pääuomana olivat oppikoulut ja yliopisto. Viime mainittu samoinkuin julkiset koulut olivat kauan tytöiltä suljettuina, jos kohta kouluuudistuksen yhteydessä 1840-luvulla perustettiinkin muutama koulu "paremman väen" tyttöjä varten.

Säätyläisperheiden tytöt saivat kasvatuksena joko kotona yksityisopettajan huostassa tai pensionaateissa. Perinteisesti oli ihanteena ollut lähettää tytöt Tukholmaan pensionaattiin, eikä tapa hävinnyt Venäjän vallan alkuaikoinakaan.

Helsingin yliopiston professorin W.G. Laguksen tyttäret Fanny ja Viktorina matkasivat Tukholmaan 1844. Lokakuussa Fanny kirjoittaa sisarelleen Helsinkiin, että Viktorina oli tervehtynyt. "Voimistelu on tehnyt hänelle oikein hyvää. Voimistelu on erinomaisen hauskaa puuhaa. Kaikki ihmiset voimistelusalilla ovat niin kultaisia meitä kohtaan." Helmikuussa seuraavana vuonna hän pohtii, että voimistelutavassa on suuri ero Helsingin ja Tukholman välillä. "Niin, tiedätkö, jopa minä olen muuttunut kamalan paljon suoraryhtisemmäksi sen (= voimistelun) ansiosta, niin että tuskin tunnet minua, kun joskus maailmassa palaan kotiin." Samaan aikaan Viktorina toteaa, että ilman voimistelua hän olisi varmaan sairas. "Nyt olen sen ansiosta terveempi kuin olen koskaan ollut Helsingissä."[72]

Fanny Laguksen kirje antaa ymmärtää, että tytöt olivat voimistelleet myös Helsingissä. Vakinaiselle pohjalle voimisteluharjoitukset tulivat siellä 1848, kun Joachmim Ottan leski Hed-

---

70 VA: Hämeenlinnan yläalkeiskoulu: vuositutkinto- ym. asiakirjat 1843–62. TKKA, kansio 6.

71 VA: Vuositutkinto- ym. asiakirjat: Porvoon lukio 1845–70 ja Vaasan lukio 1844–70. TKKA, kansiot 56 ja 78

72 Lagus 1936, 170–173.

vig Otta lahjoitti miehensä jälkisäädöksen mukaisesti yliopistolle varoja "sivistyneiden yhteiskuntaluokkien naisten" voimisteluharjoituksien järjestämistä varten. Elokuun lopulla mainittuna vuonna Hedvig Otta ilmoitti sanomalehdessä, että yliopistolla alettaisiin järjestää "terveys- ja sairasvoimistelua naisille ja lapsille". Vuotta myöhemmin hän ilmoittaa "yksityisistä voimisteluharjoituksista naisille" ja jatkoi niitä seuraavalla vuosikymmenellä.[73] Näin Ottan pariskunta on todellinen uranuurtaja voimistelun saralla Suomessa.

Hedvig Ottan johtamissa harjoituksissa sai ilmeisesti voimistelukipinän Carolina Lundqvist, joka toimi tyttöjen yksityisopettajana Porvoossa. Oppilaiden vanhemmat innostuivat Lundqvistin voimisteluharrastuksesta ja tukivat keväällä 1853 tämän matkaa Tukholmaan oppimaan lisää. Porvoolaiset toivoivat, että Lundqvist palaisi takaisin syksyllä, mutta tämä itse katsoi tarpeelliseksi viipyä opissa pitempään.[74]

Tukholman opistossa käytiin paitsi pätevöitymässä voimistelun opettajaksi myös hakemassa lievennystä vaivoihin. Tamperelaisen tehtailijan poika Carl Lundahl lähetettiin kesällä 1835 Tukholmaan saamaan apua sairasvoimistelusta. Carl oleskeli siellä kuukauden päivät. Voimisteluopiston johtaja L.G. Branting teki häneen suuren vaikutuksen. Tämä "havaitsi oitis, että olin ollut kumaraharteinen aina 12-vuotiaasta". Carl sai riisutua "aatamin pukuun". Brantingin johtopäätöksen mukaan nuorukaisesta ei tulisi milloinkaan aivan suoraryhtistä, mutta olkapäätä kiusaava särky oli voitettavissa, ja kumaraisuuttakin voitiin korjata. Pojan kertoman mukaan Brantingin hoito sisälsi vain "tavallista voimistelua" – ei "rautasänkyjä", niinkuin äiti oli pelännyt.[75]

Toinen Brantingin potilas Suomesta on Helsingin yliopiston dosentti Carl Alcenius. Häntä olivat lapsesta saakka vaivanneet silmätulehdukset, jotka heikensivät tuntuvasti näkökykyä. Alcenius hakeutui lokakuussa 1850 Brantingin hoitoon. Pari kuukautta myöhemmin hän sai todistuksen, jonka mukaan vaivat

---

73 Ilmanen 1982, 46–47; Wilskman 1908, 572; HT, esim. 23.8.1848, 29.9.1849, 17.9.1851, 21.9.1853 ja 23.9.1854.

74 SRA: C.G. Ottelin KGCI:lle, Porvoo 22.6. 1853. KGCI: inkomna skrivelser E I a: 2; KGCI:n todistus Lundqvistille, Tukholma 12.7. 1853. B I: 2.

75 Castrén 1940, 226–227.

olivat jo hieman hellittäneet. "Senvuoksi olisivat pitempiaikainen hoito ja oleskelu leudommassa ilmastossa hänelle hyödyksi."[76] Seitsemän vuotta myöhemmin Brantingin apuun turvautui puolen vuoden ajan suomalainen aatelisneito Beata Louise Lagenskjöld, jota vaivasi kaulaan ilmaantunut turvotus. Paraneminen tapahtui Brantingin mukaan hyvin.[77]

76 SRA: KGCI: utgående skrivelser, Stockholm 6.12.1850. B I:2.
77 Ibid., Stockholm 28.5. 1857. B I: 3.

Lapsesta ikäihmiseksi

"Useimmat ihmiset syntyvät terveinä, mutta ainoastaan harvat ehtivät luonnon tarkoittamaan maaliin eli saavuttavat vanhuuden." Tämä on paljolti ihmisten omaa syytä, sanoo lääkäri David Schulz von Schulzenheim 1763 puhuessaan Ruotsin Tiedeakatemiassa. Luonto voisi hyvinkin sallia ihmiselle jopa 150 vuoden mittaisen vaelluksen, mutta hänen ja myös hänen esi-isiensä virheet elämäntavassa lyhentävät sitä olennaisesti.

Terveyttä on vaalittava huolellisesti. Eikä riitä, että asiaan aletaan kiinnittää huomiota, kun vaivat yllättävät tai kun ikävuosia on alkanut jo karttua viljalti. Jokainen ikäkausi on tärkeä, jos aikoo elää vanhaksi. Eri kausina terveydestään huolehtimisen tavat vain eroavat toisistaan. Näin on myös terveellisen liikunnan osalta.[1]

Edellä on tarkasteltu säätyväen liikunnan muotoja esimerkkien valossa. Ne eivät anna kokonaiskuvaa siitä, miten liikunta kytkeytyi yksittäisen ihmisen elämänkudelmaan. Senvuoksi on aiheellista tarkastella kysymystä muutaman eri ikäisen ihmisen elämäntapahtumien valossa.

Ihmiselon kaudet

Ihmisen elämä voidaan jakaa seitsenkausiin, sanoo asiantuntijamme. Jo ensimmäisen kauden aikana onnistutaan usein tekemään kohtalokkaita virheitä, jotka sitten vain korostuvat toisel-

1 Schulz von Schulzenheim 1763 (1820), passim.

la seitsenkaudella. Säätyläispoika on töin tuskin ehtinyt muutaman vuoden ikäiseksi, kun hänelle jo palkataan kotiopettaja. Tämä istuttaa poikaa aamusta iltaan kirjan ääressä ja estää siten hänen vapaan liikkumisensa, mihin hän on varhemmin tottunut.

Ohjeiden antaja ei kuitenkaan ole rousseaulainen kasvattaja. Hän arvostaa kirjaviisautta suuresti ja edellyttää vain, että lukuhetket katkaistaan silloin tällöin kävelyretkillä. Ne pitävät pojan mielen virkeänä ja kehon terveenä. Promenadilla hän myös oppii luonnonhistoriaa paljon tehokkaammin kuin kirjoja päntäämällä. Kun lapsia pidetään jatkuvasti lämpimissä huoneissa, he eivät karaistu ilmanalan ja lämpötilan vaihteluihin.[2]

Liian vähäinen liikunta ja aikuiselle tarkoitettu ruokavalio altistavat säätyläislapsen monille taudeille, ja hän saa nauttia virheellisen dieetin karvaita hedelmiä koko ikänsä. Asiantuntijamme nostaa esikuvaksi "rahvaan ja työtätekevien kansalaistemme" lapset, jotka liikkuvat paljon ja oleskelevat vähän lämpimissä huoneissa.

"Nuoruusiän katsotaan alkavan toisen seitsenkauden loputtua ja ulottuvan kolmannen loppuun eli 14:nnestä ikävuodesta 21:een ikävuoteen." Nuorukaisen liikkeet käyvät riuskemmiksi. Ellei hän ole tottunut liikkuja tai kouliintunut ruumiillisessa työssä, terveysriskit ovat suuret yltiöpäisissä puuhissa. On siis tärkeää, että nuoruusiässä kehitetään yhtä rintaa ruumiinvoimia, arvostelukykyä ja älyä. Nuoruusaikana muotoutuvat myös ihmisen temperamentti ja luonne sekä saavutetaan sukukypsyys. Ikäkausi ratkaisee paljolti, tuleeko nuoresta kunnon kansalainen vaiko hunsvotti.[3]

Nuorukainen julistetaan täysi-ikäiseksi 21 vuoden iässä. Kun ihminen sitten täyttää 63 vuotta, hän vapautuu henkiveron maksamisesta. Kausi on miehuuden aikaa, jolloin ruumiin- ja hengenvoimat säilyvät kuta kuinkin ennallaan. Miehen ulkonäkö, liikkumiskyky ja muut valmiudet eivät juuri muutu, ennenkuin hän on saavuttanut 50 vuoden ikäpaalun. Nainen joka kiinnittää tarkempaa huomiota ulkonäköönsä, havaitsee muutoksen merkit varhemmin. "Luonto näyttää tarkoittaneen 50:nnen ikävuoden toimellisen elämän varsinaiseksi keskipis-

2 Schulz von Schulzenheim 1820, 1–9.
3 Ibid., 10–13.

teeksi, jos kohta moni on elänyt meidänkin päivinämme kohtuullisen terveenä puolitoista vuosisataa."[4]

David Schulz von Schulzenheimin antamat liikuntaohjeet kohdistuvat parhaastaan miehuusikäisille. "Rikkaan miehen, joka mukavuudenhalussaan ostaa ahkerien työtä, pitää harrastaa virkistävää liikuntaa ainakin terveytensä säilyttämisen tähden." Kävelyretki kesäaamun raikkaudessa on mitä parhainta lääkettä. Mieltä virkistää silloin katsella "ahkeran ja levänneen työläisen" puuhailevan ammattinsa parissa, esimerkiksi pellolla. Mutta liikunnassa niinkuin kaikessa muussakin on pidettävä vaari kohtuudesta.

Vanhuuden saapumista ei julista minkään tietyn vuosimäärän täyttyminen, vaan se on yksilöllinen asia. Aikaisempi elämäntapa kostautuu tai on siunaukseksi ikävuosien karttuessa. Mutta ihmisen ei pidä ehdoin tahdoin heittäytyä vanhaksi. Ei kannata liian varhain luopua työn teosta. Ja säästä välittämättä pitää vanhankin liikkua päivittäin hetken aikaa ulkona raittiissa ilmassa. Moni kahdeksankymmentä tai yhdeksänkymmentä vuotta täyttänyt joka on huolehtinut ruumiinkunnostaan, on yhtä liikuntakykyinen ja voimissaan kuin huolettomampi, pari vuosikymmentä nuorempi ihminen.[5]

David Schulz von Schulzenheim on lääkäri, jonka ohjeet uomautuvat joka puoleltaan säätyläisten terveysliikunnan puitteisiin. Mutta entäpä voimistelun läpimurron jälkeen! Saadaksemme mahdollisimman vertailukelpoisen näköalapaikan on syytä päätyä lääkäriin ja nimenomaan Immanuel Ilmoniin, jonka panokseen voimistelun puolesta puhujana olemme jo edellä tutustuneet.

Luopuessaan huhtikuussa 1849 Suomen Tiedeseuran esimiehen tehtävästä Ilmoni oli valinnut jäähyväisluentonsa aiheeksi "Nykyisen koulujärjestelmän vaikutuksen terveyteen". Näin hän rajaa aiheensa lapsuuden ja nuoruuden vuosiin.

Ilmoni jakaa ihmisen elämän suurin piirtein samoin kuin von Schulzenheim aikoinaan. Hän keskittyy, toisin kuin viime mainittu, nimenomaan liikunnan terveydellisiin vaikutuksiin.[6] Mutta todella radikaalia muutosta asennoitumisessa on vaikea

4 Ibid., 10–19.
5 Ibid., 136–143.
6 Ilmoni 1852, 331–350.

havaita. Voimistelun tärkeyttä monin tavoin korostavan puheenvuoron taustana on ilmi selvästi sama kulttuuri kuin von Schulzenheimilla.

Tytön ja neidon askareet

"Ilma on pilvinen ja kylmä, minä olen tänäänkin lukenut koko päivän Möllerin katkismuksestani neljättä lukua, iltapäivällä aloin omin päin lukea viidettä lukua." Jacobina Charlotta Munsterhjelm, 13-vuotias tyttö Hämeenkylän kartanossa Elimäellä, alkaa toukokuun alussa 1799 merkitä muistiin päivän tapahtumia. Hän jatkaa päiväkirjaansa tammikuulle 1801, jolloin hän on hieman alle 15-vuotias.

Jacobinan toimista nousevat ylitse muiden kankaan valmistus, ompeleminen ja neulominen. "Olen tänäänkin kerinyt harmaata lankaani, vähän on vielä kehräämättä", tyttö kirjoittaa toukokuussa 1799. Muutamaa päivää myöhemmin hän tekee neulatyynyn, jonka aikoo antaa lahjaksi. Samassa kuussa Jacobina alkaa "täydellä todella" kutoa sukkaa, sitten kehrätä ja neuloa. "Kudon edelleen harmaita sukkiani", Jacobina merkitsee heinäkuun alussa. Neulat ovat tavallisia tytön saamissa lahjoissa.[7]

Käsitöitä suositeltiin ajan terveysoppaissa sopivana liikuntana naiselle. Mutta Jacobina ei istu vain sisällä. Kesäkuun puolimaissa 1799 tyttö kitkee pienessä puutarhassaan, jonka hän jakaa sisarensa kanssa. Koko heinäkuun ensimmäisen päivän samana vuonna hän on "vanhassa puutarhassa". Seuraavana vuonna toukokuun puolimaissa Jacobina kantaa multaa puutarhaansa. Vikkoa myhemmin hän kylvää siellä sokerihernettä, keltapapua, naurista, ruusua, retiisiä.[8]

Kävelyretket ovat niin tavallisia, että ne kirjautuvat ainoastaan poikkeuksellisesti. Kesäkuun alussa 1800 tytön perhe on vierailulla. "Päivällisen jälkeen olimme kävelemässä, sillä siellä on niin kauniit näköalat." Maaliskuun alussa samana vuonna

7 Lönnqvist 1970, 27–29 ja passim.
8 Ibid., 29 (18.6. ja 1.7. 1799); 59 (17. ja 23.5. 1800).

Promenadilla. Lyijykynä- ja tushipiirros. Museovirasto.

Jacobina on päivällisen jälkeen sisarensa kanssa kävelemässä jäällä. Luistimia Jacobina ei ota jalkoihinsa. Joulukuun alussa 1799 perhe on sunnuntaivisiitillä joen toisella puolen; Andersveli luistelee sinne.[9]

Onkiminen on jännittävää. Toukokuun puolimaissa 1799 Jacobina on nimipäivänään "ensi kertaa tänä vuonna" onkimassa ja saa kymmenkunta kalaa. Seuraavana päivänä hän on jälleen ongella, ja saalis paranee. Elokuussa pyydystetään rapuja. Toukokuun alussa seuraavana vuonna Jacobina onkii parina päivänä sisarensa kanssa sillalta. Toisena päivänä tyttöjen saalis on aamulla 75 salakkaa, ja illalla he onkivat lisäksi sata salakkaa. Ne perataan ja paistetaan suurella tyydytyksellä.[10]

Veneretket ovat vesien äärellä asuneelle Jacobinalle enemmän kuin tuttuja. Juhannuksen aatonaattona 1799 Hämeenky-

9 Ibid., 41 (8.12. 1799); 51 (4.3. 1800); 62 (3.6. 1800).
10 Ibid., 27 (12. ja 13.5. 1799); 33 (11.8. 1799); 58 (6. ja 7.5. 1800).

län väki käy saunassa. Juhannuksen jälkeisenä päivänä tyttö uskaltautuu ilmeisesti ensi kertaa sinä kesänä uimaan. Seuraavana vuonna Jacobina ui ainakin jo kuudentena kesäkuuta. Mikäli uintiretket tulee kirjattua tarkoin, ei tyttö ole kovin innokas uimari, vaan antautuu veden varaan lähinnä vain keskikesän helteillä.[11]

Kahdeksantena toukokuuta 1800 saapuu Hämeenkylän kartanoon lääkäri tutkimaan Jacobinan kipeää olkapäätä ja kylkeä. Diagnoosin lopputuloksena on määräys juoda kesällä terveysvettä. Kylkeä on kylvetettävä suolavedessä. Kohteeksi valitaan Loviisa, jonne heinäkuun kymmenentenä matkaavat Jacobinan lisäksi hänen äitinsä sekä sisar ja serkkutyttö.

Ensimmäisenä 'vesipäivänä' juodaan ainoastaan kaksi lasillista, ja tehdään kävelyretki kaupungin puutarhaan. Päivää myöhemmin kohotetaan vesiannos jo neljään suureen lasilliseen. Kuuri jatkuu kymmenenteen elokuuta, jolloin Hämeenkylän kartanon väki on 'kaivolla' jo miltei ainoita veden juojia. Jacobina ei kerro, auttavatko vesi ja kylvyt toivotulla tavalla.[12]

Yksi usein toistuneista liikunnan muodoista Jacobina Munsterhjelmin elämässä on tanssi. Tiheät vierailut tuttavaperheissä ja Hämeenkylän kartanossa pidetyt juhlat kruunataan näet säännöllisesti tanssilla.

Lokakuussa 1799 Jacobina muistelee, että on kulunut vuosi siitä, kun hän Porvoossa tanssi ensi kerran. Kerta ei jää viimeiseksi. Kesäkuun alussa 1799 Jacobina tanssii polkkaa tulevan morsiamen kanssa. Heinäkuussa Hämenkylässä on vieraita; tanssin ohella lapset ovat 'leskisillä'. Tammikuussa seuraavana vuonna tyttö on äitinsä, serkkunsa ja kahden sisarensa kanssa visiitillä. Iltapäivällä "me tanssimme. Minä tanssin pitkän tanssin ja kuusi katrillia."

Loviisan kylpyläretki kesällä 1800 on Jacobinalle tavallaan virallista astumista seuraelämään. Visiitit, tanssiaiset ja konsertit seuraavat siellä toisiaan. Miltei joka päivälle riittää seurustelua tuttavien ja kylpyvieraiden kanssa. Jo 13. heinäkuuta pidetään 'kaivohuoneella' tanssiaiset. Väkeä on runsaasti, ja tanssi jatkuu kello neljästä puoli yhdeksään. "Mutta minä en tanssinut koko aikaa rinnassani olevan paiseen vuoksi." Myöhem-

11 Ibid., 29 (23., 25. ja 29.6. sekä 2.7. 1799; 63 (6.6. 1800).
12 Ibid., 67–74.

minkin paise hillitsee Jacobinan tanssimista jossain määrin.[13]

Ei ole tietenkään aihetta yleistää Jacobina Munsterhjelmin liikuntaharrastuksia koskemaan kaikkia hänen ikäisiään säätyläistyttöjä. Ensimmäinen raja on syytä vetää sillä perusteella, että Jacobina asui maalla. Siellä oli tytölle epäilemättä huomattavasti paremmat mahdollisuudet liikkua kuin kaupungeissa, ja säädynmukaisuuden kahle ei ollut yhtä kireä. Fredrika Runebergin (s. 1807) lapsuudessa ei herrasväen tyttöjen liikkumista kadulla ainakaan ilman 'esiliinaa' pidetty ollenkaan sopivana.[14]

Toisen kehoituksen varovaisuuteen saamme ottaessamme huomioon ajankohdan. Viime vuosisadan alkupuolella juurtui Suomeenkin romanttinen elämänasenne, joka vaikutti voimallisesti tyttöjen elämäntapaan. Siinä painottui toiminnallisuuden sijasta haaveksiva henkisyys.

Kolmas seikka joka on syytä ottaa huomioon, ovat persoonalliset erot. Jacobina on kaikesta päättäen käytännöllisesti asennoituva tyttö, jolle liikunta oli luonnollista päivän monien puuhien yhteydessä.

Jacobina Munsterhjelm ei ole vielä päiväkirjaa laatiessaan murrosiässä. Puberteetin on puolestaan jo sivuuttanut Sotkamon kirkkoherran tytär Lina Rislachi, joka lähettää päiväkirjassaan 'kirjeitä Leonorelle' marraskuusta 1852 huhtikuun loppuun 1854. Lina oli syntynyt marraskuussa 1835, joten hän on päiväkirjaa aloittaessaan 17-vuotias, elämänsä kolmannella 'seitsenkaudella'.[15]

Isän virkapaikan ja varhaisen kuoleman myötä Lina joutui asumaan monella seudulla. C.H. Rislachi (1794–1841) toimi Porin koulun opettajana, ja sittemmin Sotkamon kirkkoherrana. Leskeksi jäätyään Linan äiti asui tyttärineen Porissa, siirtyi sieltä 1852 Kajaaniin ja muutti kahta vuotta myöhemmin Kemiöön.

Lina itse jakaa elämänsä neljään jaksoon. Hän muutti 16 kuukauden ikäisenä Sotkamoon, "missä elin kuusi ensimmäistä vuottani". Tästä ensimmäisestä elämänsä jaksosta neito muistaa "vain joitakin hajanaisia piirteitä: miten leivoin savesta leipiä ja rakensin hiekasta taloja, miten ajelin vihreissä vau-

13 Ibid., 28 (6.6.1799); 31 (12.7. 1799); 37 (15.10. 1799); 45 (13.1 1800) sekä 68–74.
14 Allardt–Ekelund 1942, 424.
15 Rislachi 1929.

nuissani; isäni kuoleman muistan myöskin".

Toinen jakso kului Porissa koulussa. "Sitten seurasi tanssikoulujakso, lyhin mutta hauskin näistä kaikista; silloin minusta alkoi kehittyä la dame." Neljäs jakso siirsi Linan Kajaaniin. Se on tärkein, hän arvelee. Lapsuus on jäänyt taakse, "ja olen aikaihminen". Perheen omaisuus oli tuhoutunut Porin palossa toukokuussa 1852, joten "minun kasvatukseni suuntaviivat muuttuivat suuresti". Myös päiväkirjan aloittaminen kuuluu suuriin muutoksiin.[16]

Jacobina Munsterjelmin lukuharrastukset rajoittuivat lähinnä katkismukseen. Kaunokirjallisuus on puolestaan Lina Rislachille henki ja elämä. Hän lainaa Kajaanissa Elias Lönnrotilta Schillerin näytelmät. 'Don Carlosista' tulee Linan mieluisin kirja. Kun hän Kajaanista lähtiessään joutuu palauttamaan ne, mieli on haikea. "Tänään keräsin kaikki tohtori Lönnrotilta lainaksi saamani kirjat ja suutelin useaan kertaan kaikkia Schillerin kirjoja. Mikä vahinko, kun en enää saa pitää niitä luonani!"[17]

Schiller on vain yksi esimerkki Linan kirjallisista harrastuksista. Hän on erityisen kiintynyt saksan kieleen ja opettaa sitä kaupungin herrastytöille. Suhde muihin samanikäisiin pysyy kuitenkin etäisenä; Lina valittaa usein, ettei pysty uskoutumaan kenellekään. Hän elää intensiivisesti ajatusten ja unelmien maailmassa.

Toki ei Lina voi täysin sivuuttaa arkisia askareita. "Silitystä, leipomista ym. sellaista, joka ei voi ilahuttaa mieltä", neito kirjoittaa joulukuussa 1852. "Kutonut ja neulonut, vain kutonut ja neulonut monta päivää – tädin morsiuspeitettä", Lina huokaa tammikuussa seuraavana vuonna. Maaliskuussa 1854 hän valmistaa Kemiössä ensi kertaa päivällisen "omin päin".[18]

Linan liikunnalliset harrastukset kietoutuvat hänen kirjallisiin intohimoihinsa. Niiden ytimenä on kävelyretki, promenadi. Marraskuun lopulla 1852 Lina on ystävättärensä kanssa vierailulla Paltamon pappilassa. "Illalla vierailimme (Adolf) Wegeliuksella, mistä kävelimme pappilaan ihanimmassa kuutamossa. 'Harmaassa menneisyydessä' en lainkaan pitänyt kuuta-

16 Ibid., 11.11. 1852.
17 Ibid., passim.
18 Ibid. 7.12. 1852; 19.1. 1853; 12.3. 1854.

Romanttinen näkemys kesäpäivän vietosta. – Eos-lehden liite v. 1859. Museovirasto.

mosta – mutta niin voi maku muuttua."

Kuun lopulla Lina tekee illalla perheen kanssa kävelyretken Koivukosken ja Ämmän väliselle pitkälle sillalle. "Siellä on ihana kävellä silloin, kun pimeys on laskeutunut maan päälle ja korva ei erota mitään muita ääniä kuin kosken ikuisen kohinan, kun kuu kohoaa punaisena metsän reunasta ja heijastaa valoaan kuohuihin; kun puut rannoilla ja vanhat rauniot koskessa muodostavat synkkiä varjoja ..." Tammikuussa seuraavana vuonna hän on jälleen iltakävelyllä "katselemassa kuuta".

Ämmä vetää Linaa puoleensa; hän kävelee usein sen rannalle lukemaan. Silloin tällöin hän suuntaa askeleensa muuallekin. "Hämärissä teimme kävelyretken Iisalmen tietä pitkin ja ihmettelimme, miten lumi oli väriltään aivan samanlainen kuin taivas, taivaan sininen", saa Leonore tietää tammikuussa 1853. Kesäkuussa samana vuonna hän on sisarensa kanssa kävelemässä metsässä.[19]

Vaihtelua promenadeihin tuo myös 'vuoristokiipeily'. "Illalla nousimme läheiselle vuorelle, jossa sytytimme suuren kokkovalkean – luimme, joimme kahvia, katselimme näköaloja ja auringonlaskua ja saavuimme kotiin kello viisi aamulla", Lina kirjoitta juhannuksena 1853. Heinäkuussa hän on vierailulla Sotkamossa. "Nousimme Vuokatille – lauloimme, joimme kahvia ja punssia, tanssimme ja leikimme vuorella. Minunkin nimeni hakattiin kallioon."[20]

Huhtikuun lopulla 1853 Lina kävelee kanavasillalle ja aina koskelle saakka; "tämä tapahtui ensimmäisen kerran tänä keväänä, sillä tähän asti on ollut lunta niin runsaasti". Lumi on siis neidolle promenadin este, ei vaihtelua tuova mahdollisuus. Kertaakaan ei Leonore saa Kajaanissa kuulla, että Lina olisi hiihtänyt.

Maaliskuussa 1854 Kemiössä on kuitenkin toisin. "Aikaisin aamulla lähdin hiihtämään hangelle, joka kantoi hiihtäjän hyvin." Muutamaa päivää myöhemmin Lina lähtee sisarensa kanssa jäälle jo aamuseitsemältä. "Hanki kantoi ja me kävelimme saarelta saarelle valitaksemme 'oman' saaremme. Minun saareni nimeksi tulee Aeolis. Siellä on koivu ja ryhmä kuusia ja

19 Ibid., 11. ja 29.11. 1852; 15. ja 19.1. 1853; 11.6. 1853.
20 Ibid., 23.6. ja 16.7. 1853.

mäntyjä. Parasta on kuitenkin kallionkolo, jonne kesäisin ja syksyisin voin mennä uneksimaan."[21]

Jos on pikku kaupungissa asuvan neidon liikuntaharrastus vähäisempää ja yksipuolisempaa kuin maalaistytön, sitä aktiivisemmin hän osallistuu seuraelämään. Kajaanin herrasväkeen kuului vuosisadan puolimaissa hieman toista kymmentä perhettä. Visiiteille, kutsuille, tanssiaisille oli siis kasvualustaa. Herännäisyyden tuuleet olivat pyyhkineet kajaanilaisessa seurapiirissä, mutta ne eivät olleet yltyneet puhuriksi. "Meidät oli kutsuttu apteekkari Malmgrenille. He ovat aikaisemmin olleet ankaria pietistejä, mutta nyt alkavat he yhä enemmän palata takaisin maailmaan ja sen iloihin", saa Leonore kuulla marraskuussa 1852.[22]

Lina on käynyt suuressa kaupungissa tanssikoulun, ja hän on muutenkin haluttu partneri. Aluksi neito vierastaa uutta seurapiiriä. Muuan kapteeni on "oikea narri, joka kuvittelee olevansa runoilijakin". Joulukuun alussa 1852 Lina jää kotiin, kun muut menevät visiitille. "Totta kyllä, ettei minulla ole mitään sitä vastaan, että tanssin itseni väsyksiin", mutta vain kohteliaisuudesta ei joka kutsuun pidä myöntyä.

Mutta ei kestä kauaa, kun Lina on täysin rinnoin mukana. Joulukuun lopulla 1852 tanssiaisissa on "hyvin hauskaa, kuten miltei aina tanssiaisissa. Monet valot, musiikki, ihmiset, vilkkaus ympärilläni tekevät minut niin iloiseksi, niin hurjaksi – haluaisin ottaa koko maailman syliini, enkä saa mahtumaan omaan rintaani iloni suurta määrää." Seuraavana aamuna on kutsut pormestarilla, minkä jälkeen Rislachin perhe lähtee Paltamoon. Ilta kuluu tanssin, leikkien ja muun hauskanpidon merkeissä.

Vuoden vaihde on visiittien kulta-aikaa. "Kutsuja, kutsuja! Viisi iltaa perätysten." Mutta myös kesällä voi juhlia. Heinäkuun viimeisenä 1853 on täti Flanderin nimipäivä, Helena. "Me olimme puettuina ruotsalaisiin kansallispukuihin, tanssimme juhannustangon ympärillä, lauloimme ja leikimme."

Uusi ympäristö Kemiössä vaatii luonnollisesti jälleen totuttelua. Maaliskuussa 1854 Lina on äidin kanssa käymässä Tu-

21 Ibid., 27.4. 1853; 13. ja 16.3. 1854.
22 Ibid., 24.11. 1852; vrt Heikkinen 1986, 92-93.

russa. "Kun nyt olemme kaupungissa, otamme vaarin huvituksista ..." Huvituksiin kuuluu mm. käynti teatterissa, johon Lina on kyllä jo tutustunut Porissa.

Muutos näkyy seuraelämässä kahdella tavalla. Maalla herrasväkeä on laajemmalla alueella kuin kaupungissa; visiittimatkat pitenevät. Toisaalta Kemiössä on paljon hienompia ihmisiä kuin Kajaanissa. "Korkea-aateliset pitivät tanssiaiset ja pyysivät myöskin plebeijit mukaan." Kemiön Björkbodan kartanoonsa vetäytynyt senaattori Carl August Ramsay ja hänen vaimonsa saavat Linalta ylistävän arvion. Heidän hyvät ominaisuutensa yhdistyvät pojassa. "Olen tanssinut miesten kanssa, jotka polveutuvat Erik IX:stä. Anders Ramsay oli erittäin kohtelias: hän tanssi kaksi franseesia ja lukemattomia välitansseja kanssani, tarjosi minulle Reinin viiniä ja piti minun nuppineulakoteloani valssin aikana", Nina kertoo toiseksi viimeisessä merkinnässään huhtikuun lopulla 1854.[23]

"Mamselli Alm on tänäänkin ennustanut meille kahvinporoista, hän povasi minulle, etten eläisi 20-vuotiaaksi." Jacobina Munsterhjelmille ennustetaan tyttöiässä lyhyttä elinkaarta. Hän kuoli 57-vuotiaana. Lina Rislachin elämä sensijaan päättyi syyskuussa 1855, ennenkuin neito oli ehtinyt täyttää 20 vuotta.[24]

Pojasta nuorukaiseksi

Kesäkuun alussa 1829 lähtevät Iisalmen kirkkoherran P.J. Collanin pojat Adolf, Alexander ja Fabian ajamaan Kuopiosta kotiinsa. He ovat lukeneet Kuopiossa kotiopettajan johdolla, ja suunnistavat nyt kesälaitumille, jos kohta lukujakaan ei sovi unohtaa. Fabian jolla on ikää vajaat 12 vuotta, päättää merkitä kesätoimensa päiväkirjaan. Hän ei kirjoita ihan joka päivä, mutta ahkerasti kumminkin.[25]

---

23 Ibid., 26.11. 1852; 7.12. 1852; 28.12. 1852; 29.12. 1852; 1.1. 1852; 31.7. 1853; 1.3. 1854; 30.4. 1854.

24 Lönnqvist 1970, 19–20 ja 27 (11.5. 1799); Rislachi 1929, esipuhe.

25 Fabian Collan 11.14.6. 1829. HYK: Collan 1, 1; Collanin perheestä ks. Biografi nen nimikirja 1879–83, 119–122.

Kotipappilaan saavutaan aamuyöstä, eikä sinä päivänä jakseta tehdä mitään erikoista. Iltapäivällä alkaa tosin jo keilapeli kiinnostaa – se on myöhemminkin miltei päivittäin ohjelmassa. Puutarhassa ja "pienessä metsikössäkin" pitää käydä. Myös seuraava päivä on vielä totuttelua. Mutta vähitellen alkaa täysi touhu. Pojat kastavat aamupäivällä 17.6. talviturkkinsa, ja iltapäivällä uidaan parikin kertaa.

Seuraavana päivänä käydään ostamassa koukkuja ja ongitaan syöttejä. Illan suussa lasketaan seitsemän koukkua. Pettymys on melkoinen, kun seuraavana aamuna saadaan vain yksi kuha. Kalastus ei ota oikein sujuakseen. Uusien syöttien ongintaa häiritsee ankara tuuli, ja niin pitää tyytyä laskemaan vain neljä koukkua. Ne ovat kaikki tyhjiä seuraavana aamuna. Innostus koukkuihin laimenee nopeasti.[26]

Juhannusaattona lähtee kirkkoherra vaimonsa kanssa Helsinkiin, josta heidän on määrä palata vasta syyskuussa. Saattojoukkoina toimivat veljekset tointuvat nopeasti ja lähtevät pappilan renkien kanssa Hiekkamäkeen rakentamaan juhannuskokkoa. Iltaa kohden paikalle tulee tyttöjä ja myös aikuisia. "Leikittiin koko ilta ja poltettiin sitten kokko. Senjälkeen mentiin taikomaan." Pojat menevät nukkumaan kahdelta; muut jäävät jatkamaan. Juhannuspäivän antia on taikojen tarkastaminen.[27]

Runsaassa viikossa on poikien kesäohjelman runko muovautunut. Sen kulmakiviä on uiminen. Vedessä käydään aamulla, aamupääivällä, iltapuolella. Helteisenä päivänä 7.7. uidaan viisi kertaa. Fabiania vuotta vanhempi veli Clas, Porvoon lukiolainen, näyttää usein taitojaan sukeltamalla kotiloita.

Toinen vakionumero on ongella käynti. Juhannuksen jälkeen Alexander ja Clas istuvat ongella koko päivän. Heinäkuun alussa lähdetään ongelle jo kuudelta aamulla. Kolmen tunnin uurastuksen saaliina on 89 kalaa, särkiä ja ahvenia. Fabian on ylpeä paristakymmenestä kalastaan. Onki on varmin kalan tuoja, jos kohta uistelemallakin saadaan muutama hauki.[28]

Visiittien myötä lapsijoukko kasvaa ja leikit monipuolistuvat. Juostaan nattaa ja kurraa ja ollaan piilosilla. Myös korttipe-

26 Ibid., 15.–20.6. 1829.
27 Ibid., 23.–24.6. 1829.
28 Ibid., 26.6. sekä 3. ja 7.7. 1829 ja passim.

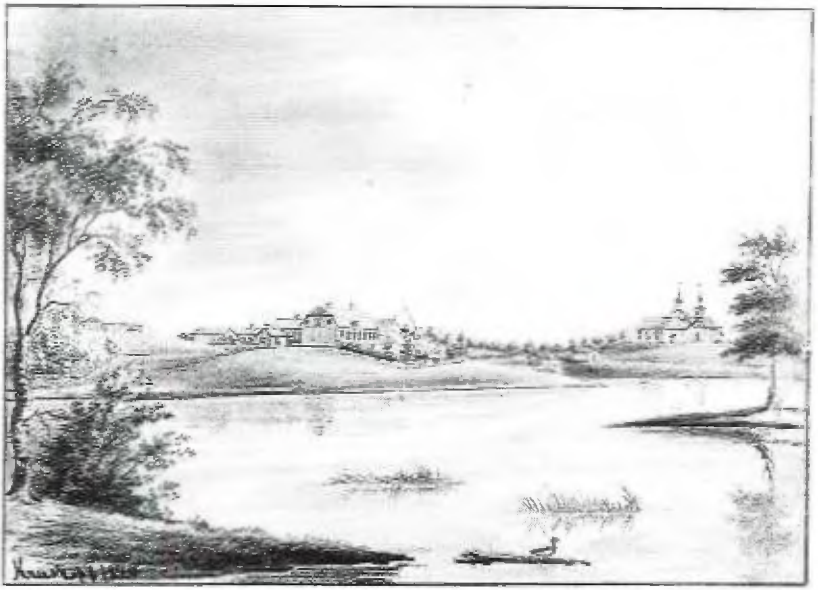

Fabian Collanin lapsuuden- ja poikavuosien maisemaa Iisalmella. – P.A. Kruskopfin lyijykynäpiirros v. 1844. Museovirasto.

li kiinnostaa vieraiden kanssa. Heinäkuun alussa pappilaan tulee vieraita, ja nuori väki on maantiellä sotilasleikeissä. Clas on puuhan itseoikeutettu johtaja. Leikin jälkeen muut pojat lähtevät uimaan, mutta Fabian jää pois, koska hänellä on nuha.

Kerta ei jää viimeiseksi. Fabian joutuu joskus luopumaan muiden poikien puuhista, sillä häntä vaivaa silloin tällöin päänsärky.[29] Fabian lukee paljon. Hän aloittaa jo juhannusaattona, ja sittemmin kirjat ovat miltei päivittäisiä seuralaisia. Euklidesta, Ciceroa, Corneliusta: koulupoikien vakio-ohjelmaa. Mutta poika lukee myös Shakespearen näytelmiä. Loppukesästä hän innostuu Kustaa III:n näytelmistä. Samoin kiinnostavat Buonaparten Italian sotaretket suuresti. Fabian lukee myös sanomalehtiä.[30]

29 Ibid., 4.7. 1829; vrt. esim. 13.7., 24.7. ja 6.8. 1829.
30 Ibid., 23. ja 25.6.; 1., 5., 10., 13. ja 15.7.; 22.8. 1829 ja passim.

Heinäkuun lopulla kypsyvät marjat. Kuun viimeisenä päivänä Fabian syö kesän ensimmäiset vadelmat, ja elokuun alussa pojilla kuluu runsaasti aikaa marjapuskissa. Silloin käydään myös ostamassa lyijyä ja ruutia. Clas valaa eräänä päivänä luoteja, mutta pudottaa ne taskustaan, kun pojat peuhaavat niityllä. Uusi yritys onnistuu paremmin, ja Clas ampuu sillalta muutaman vesilinnun Fabianin ja muiden ihaillessa. Välillä poljetaan ladossa heinää, jota rengit ovat niittäneet.

Elokuun alun iloja on myös kaarnalaivojen teko ja uittaminen. Kaarnaa on yltä kyllin; lieneekö sitten kaadettu pettupuita vai onko pappilassa tekeillä uudisrakennus. Kun Fabian lähtee toverinsa kanssa hakemaan veneellä liian kauas ajautuneita pursia, tuuli vie pojat keskelle järveä. Heillä on tekemistä päästä rantaan, sillä veneessä on vain perämela ja airon repale.[31]

Fabian ei ole vielä tanssi-iässä. Häistä jäävät heinäkuun puolivälissä mieleen leikit. "Senjälkeen he tanssivat valssia, kolme katrillia ja taas valssia." Kuukautta myöhemmin ollaan taas häissä; tanssitaan 4 katrillia.[32]

Syyskuun toisena saapuvat Fabianin isä ja äiti kotiin Helsingistä. Viittä päivää myöhemmin pojat lähtevät jälleen Kuopioon, josta Clas jatkaa Porvooseen lukioon. Kesä on ohitse, lukutahti tiukkenee, jos kohta Fabian on lukenut kesänkin aikana tavattomasti. Iltaisin leikitään tovereiden kanssa. Lokakuun puolivälissä sataa ensi lumen, niin että maa käy valkoiseksi. Fabian valmistautuu myöhäissyksyä varten ostamalla luistimet ...[33]

Liikunta on Fabian Collanin poikavuosien harrastusten elimellinen ainesosa. Myös Porvoon lukiolaisena Fabian säilyttää entiset harrastuksensa, kun hän viettää kesää 1833 Iisalmen kotipappilassa. Uutena elementtinä niissä on kasvien kerääminen, joka kuuluu lukiolaisen velvollisuuksiin.

Mieli on haikea, sillä äiti on nyt poissa ikiajoiksi. Uimista ja muita iloja rajoittavat päänsärky ja muutkin kivut. Fabian määrätään kuukauden vesikuurille.[34]

---

31 Ibid., 31.7.–12.8. 1829.
32 Ibid., 12.7. ja 18.8. 1829.
33 Ibid., 2.9.–16.10. 1829.
34 Fabian Collan 18.6.–28.8. 1833. HYK: Collan 1, 79–108.

Toukokuussa 1834 Fabian kirjoittautuu 16-vuotiaana Helsingin yliopistoon; Clas on jo siellä ja Alexander seuraa pari vuotta myöhemmin. Maaliskuussa 1835 Fabian ryhtyy jälleen pitämään päiväkirjaa.[35]

Opinnot ja kirjalliset harrastukset ovat nyt täydellisesti etusijalla. Fabian kärsii edelleen usein päänsärystä ja yrittää joskus vaimentaa sitä kävelemällä raittiissa ilmassa. Mutta harrastukset keskittyvät sisälle. Hän pelaa enonsa kanssa shakkia, ystävien kanssa myllymattia ja bostonia. Huhtikuun alussa päätetään yksissä tuumin lopettaa boston, kunnes stipendiaattitutkinto on ohitse.

Savokarjalainen osakunta jonka jäsen Fabian on, viettää ensimmäistä juhlaansa lauantaina maaliskuun lopulla 1835. Puheet ovat innostavia, ja keskustelu käy punssin vaikutuksesta yhä äänekkäämmäksi. Seuraavan aamupäivän Fabian parantelee päätään.[36]

Helluntain pyhät kesäkuun alussa 1835 Fabian viettää Porvoossa sukulaisten luona. Hän käy 7.6. kastamassa talviturkkinsa, ja päiväohjelmaan kuuluu promenadeja. Fabian ei ole terve. Pyhien mentyä hän pakkaa laukkunsa palatakseen jälleen Helsinkiin. Nuorukainen viihtyisi Porvoossa kauemminkin, mutta hänen on mentävä ottamaan enonsa luona Lehtisaaressa suolavesikylpyjä.[37]

Asettuminen Lehtisaareen ei siis ole aivan omien toiveiden mukainen ratkaisu. Mutta kaikesta päättäen Fabian alkaa viihtyä siellä. Jo tulopäivänä 12.6. hän käy ystävänsä kanssa ongella, kävelemässä ja uimassa, vaikka vesi on edelleen hyytävän kylmää.

Seuraavana aamuna noustaan jo seitsemältä katsomaan, kun miehet vetävät nuottaa. Clas-veljen kanssa koetaan rysät ja saadaan haukia. Myöhemmin päivällä ollaan kalastajien kanssa laskemassa rysiä.

Asetelma on pitkälti sama kuin kotona Iisalmessa aikanaan. Clas on selvästi enemmän kiinnostunut kalastuksesta ja metsästyksestä kuin nuorempi veljensä. Kun Clas lähtee kalastajien matkaan, Fabian jää lukemaan suomea. Metsässä Clas yrittää

---

35 Carpelan 1 1928, 41, 50 ja 68–69; Fabian Collan 1.3. 1835 etc. HYK: Collan 1.
36 Ibid., 14., 15. ja 21.3. sekä 12.4. 1835.
37 Ibid., 7.–9.6. 1835.

Hillittyä liikuntaa. – G.F. Armfeltin (1827–88) lyijykynäpiirros. Museovirasto.

ampua korppeja, kun taas Fabian kerää kasveja. Vanhempi veli hirmustuu, kun Fabian ei osaa soutaa hänen mielikseen koukkuja koettaessa. "Tämä rajuilma Lehtisaaren horisontissa meni kuitenkin nopeasti ohitse."[38]

Heinäkuun alussa Fabian yhdistää liikunnan ja lukemisen: hän rakentaa metsään 'erakkoluostarin', jossa voi "kirjoittaa ja fundeerata". Hän viihtyy siellä usein. Kuukautta myöhemmin nuorukainen saa valmennettavakseen sukulaispojan lukioon menoa varten: "hyvästi sitten vapauteni tältä kesältä, oleiluni pelkästään terveyden ja ilon (kunnon) tähden".[39]

Toki Fabian ehtii silti tehdä muutakin kuin päntätä; hän yrittää mm. ampua oravia, joita havaitsee piilopaikkansa seutuvilla. Kun kotiopettajan tehtävä on ohitse elokuun lopulla, Fa-

38 Ibid., 12.–16.6. 1835.
39 Ibid. 6.7. ja 1.8. 1835.

bian matkaa toisen enonsa luo Helsingin pitäjään. Eräänä aamuna hän lähtee kävelemään enon kanssa; tämä haluaa katsastaa peltojaan ja niittyjään. "Vaelluksesta tuli pitempi kuin uskoinkaan. Enpä varmaan olisi lähtenyt, jos olisin tiennyt ennalta sen mitan, mutta kun kerran olin lähtenyt matkaan, en halunnut luopua kesken. Taivalsimme yli viisi kilometriä jokseenkin epätasaista maata".[40] Huomautus luonnehtii Fabianin kuntoilun luonnetta. Hänestä on kehittymässä 'kirjatoukka', joka liikkuu lähinnä vain lääkärin määräyksestä.

Joulukuussa 1835 Fabian Collan matkaa kotiseudulleen Iisalmeen. Viimeiseksi koetussa matkassa on haikeutta. Tammikuun alussa seuraavana vuonna Fabian laskee mäkeä kelkalla rantatörmässä "kuvitellen mielessäni niitä lukemattomia kertoja, jotka olen aiemmin laskenut samasta mäestä".[41]

Terveyden horjuminen saa Fabianin kokeilemaan Helsingissä myös uudenlaista liikunnallista keinoa. Helmikuun alussa 1836 hän menee aamulla voimistelusalille ja ilmoittautuu yksityisiin voimisteluharjoituksiin – "jospa se (= voimistelu) voisi jollain tavoin auttaa surkeaa tomumajaani". Fabian voimistelee säännöllisesti tunnin päivässä aina maaliskuun lopulle, jolloin hän lähtee Clas-veljen kanssa Porvooseen pääsiäislomalle. Voimisteluharjoitukset jatkuvat sitten päivittäin loman jälkeen. Toukokuun alussa harjoitukset keskeyttää kahdeksi viikoksi tuhkarokko. Mutta parannuttuaan nuorukainen jatkaa sinnikkäästi aina kesäkuun puoliväliin saakka.[42]

Fabianin kokemukset voimistelusta ovat myönteiset, sillä hän jatkaa harjoituksia lokakuun lopulla 1836. Hän uhraa tunnin voimistelulle vielä jouluaattonakin 24.12. Seuraavana vuonna Fabian aloittaa voimisteluharjoitukset lokakuun puolivälissä ja käy salilla neljä kertaa viikossa. Myös kevätlukukaudella 1838 hän voimistelee.[43]

Kevätlukukaudella 1839 Fabian Collan on edennyt opinnoissaan vaiheeseen, jolloin tentit seuraavat kuumeisessa tahdissa toisiaan. Nuorukainen tuntee terveydelliset rajoituksensa. Hän ei kykene vaeltamaan noin vain kevyesti koko tenttisuman

---

40 Ibid. 3.8. ja 24.8. 1835.
41 Ibid. 21.12. 1835 ja 7.1. 1836.
42 Ibid. 9.2.–10.6. 1836.
43 Ibid. 24.10. ja 24.12. 1836, 13.10. 1837 ja 1–4.3. 1838.

lävitse ja välillä juhlimaankin, kuten monet hänen toverinsa. "Ei, dieetti sanan ankarimmassa merkityksessä, dieetti unessa ja valveessa, ruuassa ja juomassa, dieetti liikunnassa ja levossa – istumisessa ja makaamisessa, dieetti, dieetti kaikessa, tämä oli ankara jos kohta hyväätekevä järjestysmies, joka minun täytyi asettaa itselleni voidakseni rautakahleella pitää oma minäni aisoissa."[44]

Huomautus on laadittu myöhemmin. Se kertoo oivallisesti puitteet, joissa maisterin promootioon valmistuva Fabian Collan liikkui. Pojan iloisen temmellyksen sijalle oli noussut nuorukaisen yritys kohentaa horjuvaa terveyttään liikunnan avulla. Lahjakas historiantutkija menehtyi helmikuussa 1851 rintatautiin.[45]

Puutarha elämän jäsentäjänä

Kesäkuun puolivälissä 1867 matkaa Helsingin yliopiston kirjaston virkamies S.G. Elmgren (1817–97) vaimonsa ja pikku tyttärensä kanssa Svinöhön Espoon saaristossa, mistä hän on vuokrannut kesäasunnon. Vuokraan kuuluu myös puutarhan käyttöoikeus. Tottuneesti Elmgren kääntää nurmettumaan päässeen maan. "Maa oli edelleen aivan märkää, eikä koivuissa ja pihlajissa ollut vielä ainuttakaan lehteä." Juhannukselta alkaa kuitenkin todellinen kesä. Elmgrenit soutelevat, keittävät kahvia rannalla, uivat ja kalastavat.

Kesä ei jää heidän viimeisekseen Espoon saaristossa. Heinäkuun lopulla Elmgren ostaa sieltä pari pientä saarta, yhteensä kymmenkunta hehtaaria. "Ensimmäinen kiinteistökauppa jonka olen omaan laskuuni tehnyt, ja ensimmäinen oma koti ja mukana seuraava maapalsta ..." Hän palkkaa elokuun alusta työmiehen raivaamaan maata kivistä ja kannoista ja muokkaamaan sitä puutarhaa varten. Asumus nousee seuraavana kesänä.[46]

---

44 Ibid. (10.3. 1839).
45 Biografinen nimikirja 1879–83, 120.
46 Elmgren 1939, 563 seur.

Helsinkiläisperheen elämänmuutos osuu suurten kato- ja kuolonvuosien aikaan, joka varmaan kiirehtii terveellisen asuinpaikan etsimistä ja halua syödä oman puutarhan tuotteita. Mutta vain kiirehtii, sillä Espoon saaristossa toteutuu Elmgrenin pitkäaikainen unelma.

Oma koti, omaa maata: niihin Elmgren on tunnetasolla saanut tuntuman lapsuudessaan, kappalaisen virkatalossa Paraisilla. Hahmottaessaan elämäänsä 1840-luvun alussa Elmgren kertoo ehdotuksesta, jonka isä oli kerran tehnyt hänelle ja hänen veljelleen Hermannille: raivatkaa puutarha kiviseen mäkeen. Pojat kävivät innolla puuhaan, ja niin alkoi kehkeytyä pieni puutarha. "Tämä askare oli erityisesti minun makuuni. Minä istuin, perkasin, hoivasin ja tarkastin päivittäin kodin puita, kun taas Herman hoiti mieluusti ja onnekkaasti kalastusvälineitä."[47]

S.G. Elmgren on jäänyt aikakirjoihin kansallisuuspyrintöjen miehenä. Hän oli pitkään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tarmokkaana sihteerinä, toimitti kauan sanomalehteä ja J.V. Snellmanin kirjallista aikakauslehteä. Hän kokosi kansallista bibliografiaa.

Elmgren on tavallaan 'kansallista kakkosketjua', suurten tähtien Lönnrotin, Runebergin, Snellmanin ja muiden varjossa. Hänen osuutensa kansallisen ideologian luomisessa on vähäinen. Elmgren jonka isoisä oli 1700-luvulla tullut Suomeen emämaasta, ei oppinut milloinkaan käyttämään suomen kieltä. Hän ei ollut karismaattinen puhuja; pikemminkin hän oli ujoutensa ja umpimielisyytensä vuoksi mielellään syrjäänvetäytyvä, taustalla liikkuva.[48]

Mutta kaikesta huolimatta Elmgren aivan kirjaimellisesti vilahtelee historian lehdillä vähän päästä. Tämä on hänen muistiinpanojensa ansiota. Vuoden 1853 alusta joulukuulle 1868 Elmgren kirjaa tunnontarkasti päivän tapahtumia ja mietteitään niistä. Näin muistiinpanot ovat erinomainen historiallinen lähde. Kun Elmgren lisäksi kirjoitti 1840-luvulla lapsuus- ja nuoruusvuosiensa elämänkerran, meillä on harvinaisen paljon tietoja miehen elämästä 50 vuoden ajalta. Ne kertovat monipuolisesti myös hänen liikuntaharrastuksistaan.

---

47 Ibid., 10.
48 Palmén 1922, 1 seur.

Sven Gabrielin poikavuosien harrastukset Paraisten kappalaisen talossa muistuttavat aika tavalla samana vuonna syntyneen Fabian Collanin puuhia Iisalmen pappilassa. Selkein ero johtuu siitä, että Sven Gabrielin isä on erakko, joka ei virkatoimiensa ohella seurustele pitäjän herrasväen kanssa. Kappalaisen poikien harvat leikkitoverit ovat talonpoikaista perua, mistä Sven Gabriel johtaa demokraattisen mielenlaatunsa. Hänen terveytensä myös on huomattavasti parempi kuin Fabianin.

Kodin lähistöllä sijaitsevat järvi ja puro ovat pojan jokapäiväistä toimintaympäristöä. Puro vetää puoleensa etenkin keväällä, jolloin siinä on vettä ylenmäärin. Kengissä jatkuvasti loiskiva vesi ei johda nuhaan tai yskään. Järvellä on soutaminen Sven Gabrielin tehtävä; vanhempi veli Herman toimii ankarana johtajana kalastuspuuhissa. Järvellä soudellaan aamuin, päivin ja illoin, myrskyssä ja sateessa, auringonpaisteella ja yön hiljaisessa rauhassa. Vesi juurtuu pysyvästi Sven Gabrielin kuvaan ihannemaisemasta.

"Heti kun vesi jäätyi ja satoi lumen, olivat luistimet ja kelkka parhaimmat seuralaiseni." Pojalla on vuosien saatossa ainoastaan yksi kelkka, lahja rikkaalta talonpojalta; kelkkaa "minun on kiittäminen tähän saakka (1843) murtumattomana säilyneestä terveydestäni".

Luonto on pojalle rakas. Kotipihan pihlaja säilyy hänen mielessään pysyvästi. Hän möyrii veljensä kanssa puutarhassaan. "Vahvat jäsenet ja terve keho olivat työmme hedelmiä, minkä lisäksi perehdyimme jonkin verran puutarhanhoitoon." Hän toimittelee rengin kanssa myös muita talon töitä.

Renki on mieleenjäävin opettaja, sillä veljesten kotiopettajat eivät yllä huippusuorituksiin. Enemmän kirjaviisautta kuin heiltä poika ammentaa isänsä kirjastossa toimiessaan tulen vartijana isän virkamatkojen aikana. Mieleen jää mm. tutustuminen Frans Westerdahlin kirjaan "Terveyden ylläpitämisestä" (s. 16).[49]

Kotiopettajien hoivista Sven Gabriel siirtyy 16-vuotiaana Turun lukioon. Kokemus on kaikin puolin masentava. Uusien tovereiden joukossa poika on kuin metsässä kasvanut ja saa tuta sen usein. Ensimmäisenä kouluvuotenaan hän on "aivan yksin ja halveksittu". Opettajat eivät loista tiedoillaan eivätkä

49 Ibid., 5–10.

Herrasväen seuraelämän etikettiä. Hääkutsu vuodelta 1834. Museovirasto.

herätä kunnioitusta. Näissä oloissa syvenee rakkaus luontoon. Kesäisin hän kerää innolla kasveja.

Koulumenestyksen huomattava parantuminen kolmantena lukiovuotena vahvistaa pojan itsetuntoa ja hankkii hänelle myös ystäviä. Heidän kanssaan Sven Gabriel tutkii luontoa pitkillä kävelyretkillä Turun ympäristössä.

Kesäkuussa 1836 Sven Gabriel kirjoittautuu Helsingin yliopistoon. Ylioppilaaksi tuloon liittyy mieluisia odotuksia. "Katsoin toiveikkaana ja luottavaisena tulevaisuuteen." Mutta pilvilinnat romahtavat nopeasti. Isä haluaa, että nuorukainen supistaa akateemisen uransa vähimpään mahdolliseen ja tulee hänen apulaisekseen Paraisille. Sven Gabriel aikoo kuitenkin suorittaa filosofian kandidaatin tutkinnon.

Opintonsa rahoittaakseen Sven Gabriel pestautuu vuodeksi kotiopettajaksi Raisioon. Hän haluaa samalla totuttautua seuraelämään, mihin kotona ei ollut tilaisuutta. Mutta kokemukset eivät ole rohkaisevia, ja hänen pääasialliseksi seurakseen vakiintuvat "Bachuksen palvelijat". Vaikeuksista huolimatta Sven Gabriel promovoidaan maisteriksi yliopiston juhlavuonna 1840, jolloin myös Fabian Collan saa seppeleensä.[50]

Nuoren maisterin aikomuksena on ryhtyä papiksi. Mutta isänsä kauhuksi hän päättää tähdätä ensin teologisiin oppiarvoihin eli jatkaa opintojaan. Taloudellinen tuki kotoa ei riitä, ja Sven Gabriel joutuu ottamaan ensi kertaa elämässään velkaa. Kerta ei jää viimeiseksi, vaan hän joutuu kimpuroimaan velkojensa kanssa parin vuosikymmenen ajan.

Mutta nuorukainen alkaa kotiutua Helsinkiin. Ystäväpiiri laajenee. Merkittäväksi muodostuu Ahvenanmaalle suuntautunut kasvitieteellinen retki, johon teologian opiskelija osallistuu kesällä 1841. Aiemmin Sven Gabriel on tutustunut lähinnä vain Turun ja Helsingin seutuihin, joten näkökenttä laajenee.

Tärkeämpää on kuitenkin se, että hän on retkeläisten joukossa hyväksytty ja jopa tärkeä henkilö. Hän on ainoa, joka osaa kunnolla purjehtia. "Tällä Ahvenanmaan matkalla, joka tehtiin vanhalla lahonneella purjeveneellä, me olimme kaikki aivan kuin lapsia, ilakoimme ja joimme reippaasti sekä pistimme syrjään kaikki muotosäännöt." Retkeläiset kiipeilevät Kastelholman linnan raunioilla ja katselevat Bomarsundin linnoitusta kesäkuumalla suoritetun kolmen peninkulman mittaisen kasviretken uuvuttamina.

Mutta juhlaa seuraa arki. Helsingissä Sven Gabriel palaa jälleen entiseen elämäntapaansa. Kaiken lisäksi hän sairastuu syksyllä 1841 ensi kertaa elämässään vakavasti. Syynä on voimisteluharjoitusten jälkeen tapahtunut vilustuminen. Lujatahtoinen nuorukainen päättää muuttaa elämäntapojaan, jotka ennestäänkin ovat jokseenkin askeettiset. Hän lopettaa nuuskaamisen, johon hän on totutellut luokiovuosinaan ja – siirtyy polttamaan piippua; "on vaikea käsittää, mitä tällä muutoksella saavutin". Samoin hän rajoittaa kahvinjuontia.

"Tärkeämpää olivat kuitenkin voimisteluharjoitukset, jotka olin aloittanut syksyllä 1840 ja joita jatkoin usean vuoden ajan.

50 Ibid., 10–23.

Voimistelu miellytti minua kovin, palasin voimistelutunneilta aina virkistyneenä ja hilpeällä mielellä ja odotin seuraavaa päivää niiden vuoksi."

Hänen päämääränään ei voimistelussa ole monipuolinen liikevalikoima; sen oppimiseen hän pitää itseään liian vanhana ja painavana. Mutta voimaa hänellä on, "ja sen harjoittaminen oli aina pääasiallinen tarkoitukseni". Köysissä hän kyllä kiipeilee joltisenkin taitavasti ja pystyy ojentamaan vartalonsa mastosta. Tärkeä osa harjoituksista on itsetuntemuksen lisääntyminen: oppiessaan tuntemaan omat ruumiinvoimansa hänen fyysinen rohkeutensa kasvaa.

Oltuaan jälleen kotiopettajana Sven Gabriel suorittaa 1844 teologian kandidaatin tutkinnon. Mutta hänestä ei tule pappia, sillä Turun tuomiokapituli suhtautuu kylmästi hänen anomukseensa pastoraalitutkinnon suorittamisesta. Saarnastuolin sijasta tulee Yliopiston kirjastosta hänen työympäristönsä.[51]

Ryhtyessään alkuvuodesta 1853 tekemään muistiinpanojaan Sven Gabrielin silmämääränä ei ole oman elämän tapahtumat saati sitten liikuntaharrastukset. Mutta yhtä kaikki myös niistä tihkuu vuosien mittaan melkoisesti tietoa.

Huhtikuun lopulla 1853 on Helsingissä kauniita kevätilmoja. Kaisaniemen puistossa kävelee Sven Gabrielin lisäksi runsaasti ihmisiä. "Viime vuosina on näet tullut muotiin vaeltaa aamuisin Kaisaniemeen keväällä, kun maassa on vielä lunta, mutta vielä enemmän toukokuussa sulan maan aikana." Kesällä iskee kuitenkin kolera. Kaupunki hiljenee; "surraan hiljaisuudessa kovia aikoja, juodaan terveysvettä ilman huvituksia, kävellään puistoissa ja kuunnellaan oopperoita, mutta kaikki tämä tapahtuu flegmaattisesti ja huvia tuottamatta".[52]

Kävelyretket ovat epäilemättä kirjastoamanuenssin tavallisinta liikuntaa kaupungissa. "Kävelin tänään Vanhaan kaupunkiin eli Helsingin koskelle, vaikka tie oli kurainen ja ilma sumuinen", hän merkitsee 17. huhtikuuta 1859. Keli ei pidättele etenkään keväällä, joka on Sven Gabrielille mieluisa vuodenaika. "Kuljin rautatien sivuitse Oulunkylään jokseenkin loskaista tietä."[53]

---

51 Ibid., 23–34; Palmén 1922, 28 seur.
52 Ibid., 53 (17.4. 1853) ja 67 (21.7. 1853).
53 Ibid., 338 (17.4. 1859) ja 413 (7.4. 1861).

Naantalin kaivo- ja kylpylaitos oli Suomen vanhimpia. – Valokuva 1870-luvulta. Museovirasto.

Myös uiminen kuuluu edelleen harrastuksiin. Kesä 1856 on kylmä, joten uiminen ei maita. Kolme vuotta myöhemmin Elmgren tekee ensimmäisen uintiretkensä jo kesäkuun toisena, sillä ilma on helteinen. Kesäkuun alussa 1861 lämpötila nousee 26 asteeseen, ja merivesikin on uimahuoneissa 21 astetta. Talvella Sven Gabriel sitoo Eteläsatamassa luistimet jalkaansa.[54]

Kesämatkat ovat kuitenkin perusteellisemman virkistyksen lähteenä. Oltuaan neljä vuotta keskeytyksettä Helsingissä Sven Gabriel lähtee kesäkuun lopulla 1856 kolmen viikon lomalle Turkuun ja Paraisille. Sama toistuu seuraavana kesänä, ja myös 1859 hän käy siellä. Ilmeisesti seudulla on muutakin vetovoimaa kuin lapsuudenkoti vanhempineen ...[55]

Toukokuun lopulla 1862 Sven Gabriel asetetaan ehdolle yliopiston kirjaston varakirjastonhoitajan toimeen. Taloudellinen tulevaisuus näyttää nyt huomattavasti valoisammalta kuin ennen. Seuraavan kuun alussa hän matkaa höyrylaivalla Tur-

54 Ibid., 217 (24.8.1856), 343 (2.6.1859), 421 (12.6.1861), 434 (17.11.1861) ja 514 (10.1.1864).

55 Ibid., 215 (28.7.1856), 261 (15.7.1857) ja 344–346 (13.7.1859).

kuun. Käytyään tervehtimässä vanhempiaan hän lähtee Naantaliin ja aloittaa 20.6. vesikuurin Pyhän Birgitan lähteellä. Sää on kauan sateinen ja kylmä, ja lähteellä on aluksi vain yksi vieras hänen lisäkseen.

Sven Gabriel juo vettä säntillisesti ja tekee pitkiä kävelyretkiä, jotka suuntautuvat näkemisen arvoisille paikoille. Hän lopettaa kuurin 31.7. Kolme päivää myöhemmin hän kirjoittaa kosiokirjeen Hilda Heickelille ja saa myöntävän vastauksen samana päivänä.[56]

Avioliiton solmiminen on varakirjastonhoitajaksi ylenneen Sven Gabrielin elämässä iso askel. Seuraavan vuoden marraskuussa tapahtuu toinen suuri muutos, kun hänen äitinsä kuolee. Hän saa taistella, ennenkuin saituuteen asti tarkka isä luovuttaa vähääkään pojan perintöosasta. Isä seuraa puolisoaan elokuussa neljä vuotta myöhemmin 90-vuotiaana. Tarkka rahankäyttö näyttää nyt parhaat puolensa, sillä perintö on kappalaisen palkkatuloja ajatellen yllättävän suuri. Toukokuussa 1867 Sven Gabriel ottaa lopulliset jäähyväiset Paraisten kappalaisen virkatalosta. Kuukautta myöhemmin hän lähtee perheineen Espoon saaristoon suunnittelemaan omaa pesää ja – puutarhaa.[57]

Niitto kylvön mukaan?

Moittiessaan 1757 vasta nimitettyä Turun hiippakunnan piispaa C.F. Mennanderia liikunnan puutteesta talousopin professori Pehr Kalm ottaa kaksi toisilleen vastakkaista esimerkkiä. Mennanderin edeltäjä Johan Browallius oli liikkunut äärimmäisen vähän – kohtalokkain seurauksin. Kalm itse teki sensijaan kävelyretkensä säännöllisesti, ja hänen terveytensä oli hyvä.[58] Piispa Mennander ei muuttanut elämäntapojaan sen paremmin Kalmin kuin myöhemmin poikansakaan saarnaamisen tuloksena (s. 29 seur.).

56 Ibid., 456–466 (21.5.–5.6. 1862).
57 Ibid., 506–563 (12.11. 1863–18.6. 1867).
58 P. Kalm C.F. Mennanderille, Turku 5.3. 1757. Kalm 1914, 10–11.

Vuonna 1776 piispasta tulee valtakunnan kirkon päämies arkkipiispa, ja hän muuttaa Uppsalaan. Muutos on liki 65-vuotiaalle miehelle suuri. Mutta voimat ovat edelleen tallella. "Viime viikon torstaina olin maalla tapaamassa v. Linnétä. Ukko oli silloin hilpeällä mielellä ja näytti voimistuneen", arkkipiispa kertoo pojalleen lokakuussa 1776 viitisen vuotta iäkkäämmästä ystävästään. Hän huolehtii poikansa terveydestä, joka on horjahdellut. "Sen täydellinen palauttaminen vaatii kaikkea tarkkaavaisuutta dieetin, työn ja liikunnan suhteen."[59]

Mutta pian alkaa myös oma terveys askarruttaa. Huhtikuussa 1777 arkkipiispaa vaivaa kuume. "En ole kylläkään laiminlyönyt virkatehtäviäni, ja toivon pikaista paranemista, mikäli saan aikaa liikkua."[60]

Ilmaus jää arkkipiispalle tyypilliseksi. Lääkäriensä, poikansa ja ystäviensä saarnoista hän omaksuu ajatuksen, että liikunta on terveellistä ja lääke moneen sairauteen. Mutta mistä löytää aikaa sitä varten! Tätä ongelmaa Mennander ei pysty mielessään ratkaisemaan. "Nyt on parasta aikaa liikkua ja tehdä pikku matkoja, ennenkuin työt alkavat rasittaa", hän selittää toiveikkaana heinäkuun puolivälissä 1777. Liikunta on tarpeen myös vesikuurin tähden. "Kun lopetin veden juonnin viime viikon alussa, olen liikuntaa saadakseni tehnyt pikku matkoja", arkkipiispa kertoo 19.8 pojalleen.[61]

Usein jää liikunta silti vain puheeksi. Huhtikuussa 1778 Mennander juo jälleen terveysvettä, mutta kylmä ilma estää liikkumasta. Seuraavan kuun lopulla hän valittaa kihtiä, suonenvetoa, virtsavaivoja, unettomuutta, huonoa ruokahalua. "Välistä uupuvat sekä hengen että ruumiin voimat." Aikomus on jälleen turvautua vesikuuriin ja liikkua, "kunhan Herramme suo lämpöä ja sopivan ilman". Lieneekö suonut. Palattuaan Tukholmasta arkkipiispa viestittää huhtikuun alussa 1778, että hän tarvitsisi liikuntaa ja mielenvirkistystä, "mutta esteenä ovat monet päälle tunkevat tehtävät".[62]

Vesikuuri on vanhan ja raihnaisen arkkipiispan yleislääke, johon turvaudutaan vähintäänkin kerran vuodessa. Hän juo

59 CFMs CFMj:lle, Upsala 28.10. ja 12.11. 1776. Österbladh 1 1939, 304–306.
60 Ibid., 318 (22.4.1777).
61 Sama, 325 (15.7.1777) ja 328 (19.8.1777).
62 Ibid., 349 (28.4.1778), 351–352 (26.5.1778) ja 365 (2.4.1779).

kotonaan eikä lähde kylpylaitoksiin. Senvuoksi hän ei vapaudu työtehtävistään eikä noudata kuuriin liittyviä terveysohjeita sen paremmin liikunnan kuin ruokavalionkaan suhteen.

Toukokuun lopulla 1780 Mennander tuntee tarvitsevansa liikuntaa ja terveysvettä, mutta työtehtävien vuoksi niihin ei ole mahdollisuutta vielä pariin kolmeen viikkoon. Seuraavan vuoden alussa arkkipiispan käsistä katoaa voima. "Tänään ajelin lääkärien suostumuksella aamupäivällä hieman ulkona", hän kertoo 14.2. Kirjeet lyhenevät pieniksi tiedonannoiksi. Kuun lopulla hän kertoo, että voima palaa käsiin hitaasti ja toivoo parantumisen edistyvän nopeammin, "kunhan tulee tilaisuus harrastaa liikuntaa ja juoda vettä". Huhtikuun alussa hän odottaa ilmojen lämpenevän, jotta voisi liikkua.[63]

Kun Kustaa III ei ole mieltynyt valtiopäiviin, arkkipiispalta säästyvät Tukholman-matkat. Hän jää 1779 pois jopa poikansa häistä. Kun hän keväällä 1782 matkustaa pääkaupunkiin muutamaksi päiväksi, poika saa tarkat ohjeet yösijasta. Pieni sali ja kamari riittävät. "Rengille ei kamaria tarvita, sillä terveydentilani vuoksi rengin pitää olla jatkuvasti ja myös öisin luonani." Mitään juhlia ei saa järjestää.[64]

Syksyllä 1785 alkaa kihti vaivata arkkipiispan jalkaa entistä pahemmin, ja kunto heikkenee muutenkin. Kun valtiopäiväkutsu tulee 1786, arkkipiispa aikoo lähteä niille. Terveydentilansa vuoksi hän lopulta kuitenkin anoo ja saa luvan jäädä kotiin. "Nyt lääkärit kehottavat ehtimiseen juomaan vettä", Mennander kertoo pojalleen huhtikuun lopulla 1786. Vesikuuri jää kuitenkin, sillä kuolema saapuu kuukautta myöhemmin.[65]

Niitto kylvön mukaan, olisi professori Pehr Kalm ehkä todennut. Mutta hän ei ollut enää totemassa. Tämä Mennanderia nelisen vuotta nuorempi mies oli päättänyt päivänsä jo 1779. Hänen liikuntasaarnansa on siis ainoastaan yksi totuus. Toisen ilmaisee arkkipiispa kirjoittaessaan pojalleen elokuussa 1781: "Minun päiväni lähenevät luonnon kulun mukaan loppuaan. On Jumalan kädessä, Jumalan joka yksin on ne laskenut, kuinka monta niitä vielä on jäljellä."[66]

---

63 Ibid., 394 (26.5. 1781), 412 (14. ja 27.2. 1781) ja 415 (3. ja 6.4.1781).
64 Ibid., 379 (19.10. 1779), 450 (28.4. 1782) ja 452 (10.5. 1782).
65 Ibid., 586 (30.9. 1785) ja 594–602 (26.1.–25.4. 1786); Forsman 1900, 379.
66 Ibid., 427 (10.8. 1781).

Terveyden ja ilon tähden

Liikunnan terveydellisistä vaikutuksista on yllättävän vähän tutkittua tietoa. Tämä johtuu siitä, että kysymys on monimutkaisista ilmiöistä, jotka avautuvat tutkimukselle vaivalloisesti. Toisaalta liikunnan merkitystä terveydelle on kauan myös vähätelty.

Jopa liikunnan ja terveyden välisen yhteyden ajatustakin pidetään myöhäsyntyisenä. Moni on sitä mieltä, että eurooppalainen ihminen alkoi 'tosissaan' liikkua terveydekseen vasta modernin urheiluliikkeen kehkeytymisen myötä runsaat sata vuotta sitten. Kyseessä on kuitenkin harhaluulo.

Harhautuminen liikuntaperinteen varhaisvaiheiden tutkimisessa on johtunut siitä, että on tähystelty vääriin suuntiin. Katsottaessa lääketieteen historiaan kuva oikenee välittömästi.

Viimeistään lääketieteen kuuluisan auktoriteetin Galenoksen (n. 130–200) päivistä lähtien ja aina viime vuosisadalle liikunta miellettiin yhdeksi terveyden ylläpitämisen kannalta olennaisista kuudesta tekijästä. Viisi muuta tekijää olivat puhdas ilma, sopiva ja kohtuullisesti nautittu ruoka ja juoma, riittävä ja rauhallinen uni, hyvä 'suolen toiminta' sekä tasapainoinen tunneelämä. Näistä tekijöistä koostui ihmisen terveellinen dieetti, elämäntapa.

Nimenomaan liikunnan näkökulmasta dieettiohjeiden noudattamisessa on ennen modernin urheiluliikkeen muotoutumista havaittavissa kaksi murroskohtaa. Ensimmäinen niistä ajoittuu keskiajan loppuun ja 1500-luvulle. Silloin luotiin Euroopan useissa maissa uudenaikainen valtio ja virkakoneisto. Syntyi rahvaasta erottuva säätyväki. Viime mainittu asui parhaastaan kaupungeissa ja kaihtoi ruumiillista työtä. Näin herrasväen saama 'luonnollinen' liikunta väheni tuntuvasti, ja

dieetin ohjeiden mukaan se oli korvattava jotenkin muuten.

Toinen murros ajoittuu 1600-luvun lopulle ja 1700-luvulle. Sen perustana oli ns. tieteellinen vallankumous. Fysiologiassa suuria aluevaltauksia oli verenkierron säännönmukaisuuksien selvittäminen.

Vakiintui kaksijakoinen käsitys ihmisestä: toisaalta ihmisellä on ruumis, joka noudattaa samoja lainalaisuuksia kuin elottomat luontokappaleet, toisaalta sielu ja sen kautta vapaa tahto. Kaksijakoinen ihmiskäsitys johti osaltaan mekanistiseen maailmankuvaan.

Lääketieteessä mekanistinen periaate oli aiempaan verrattuna suuri edistysaskel sikäli että se johti ihmisruumiin empiiriseen tutkimiseen. Kaksijaosta huolimatta ihminen ymmärrettiin lääketieteessä, galenoslaisen perinteen ansiosta, psykofyysiseksi kokonaisuudeksi.

'Valistuksen vuosisadalla' 1700-luvulla Euroopassa alkoi ilmestyä kasapäin terveysoppaita, joissa annettiin ohjeita terveellisen dieetin noudattamisesta. Lukemattomat kirjeet ja päiväkirjat jotka ovat kertomassa 1700-luvun ja seuraavan vuosisadan ihmisten puuhista, osoittavat että terveysliikunnan vaade ei jäänyt kuulematta. Liikunta kutoutui herrasväen elämän mutoihin promenadeina ja vesiterapian ainesosana. Sillä ei ollut mitään tekemistä ennätysten tavoittelemisen kanssa, vaan kysymys oli liikunnasta terveyden ja ilon tähden.

Voimistelun läpimurto toi säätyläisten liikuntatottumuksiin uusia ulottuvuuksia. Ennen viime vuosisadan jälkipuolta voimistelu säilyi kuitenkin perinteisen säätyläiskulttuurin puitteissa, rikkomatta sen rakenteita. Dieettiohjeet olivat edelleen käypää valuuttaa, eikä liikunnan tavoitteissa muutenkaan tapahtunut mitään kumouksellista.

Nykyaikainen urheiluliike ei muotoutunut liikunnallisessa tyhjiössä. Se ei kuitenkaan suoranaisesti rakentunut säätyläisliikunnan perustalle. Moderni urheiluliike ilmentää kulttuurista murrosta, jonka taloudellisena ja yhteiskunnallisena pohjana oli vähittäinen siirtyminen teolliseen yhteiskuntaan. Sen keskeisiä tuntomerkkejä ovat yhteisesti hyväksytyt säännöt ja mitattavat suoritukset, joita on aina mahdollista parantaa.[1]

Liikuntaharrastusten kenttä laajeni verrattomasti modernin

1 Korsgaard 1982, 107 seur.

urheiluliikkeen läpimurron myötä, ja vähitellen liikuntaharrastus on lävistänyt koko väestön. Mutta mitalilla on toinenkin puolensa. Urheiluliikkeen myötä liikunnasta alkoi tulla omalla tavallaan "leimattu" harrastus muiden harrastusten kuten vaikkapa postimerkkelyn tai posliininmaalauksen rinnalla. Samalla monelta hämärtyi käsitys liikunnasta yhtenä terveellisen dieetin kulmakivistä.

Muutama vuosikymmen sitten liikunnan terveydellisiä vaikutuksia alettiin jälleen korostaa voimallisesti. Tällä hetkellä voi Henning Eichbergin tavoin puhua kolmesta ruumiinkulttuurin mallista: urheilusta suorituksena, urheilusta terveydeksi ja urheilusta ruumiinkokemisena.[2]

On houkuttelevaa esittää kysymys, onko liikunnan asemalla tämän päivän eurooppalaisten ihmisten elämässä yhtäläisiä piirteitä herrasväen liikunnan kanssa pari vuosisataa sitten. Houkutuksen kysymykseen luo se, että liikunnan kentässä on tällä hetkellä piirteitä, jotka ainakin päältä katsoen ovat samanlaisia kuin viime mainittuna ajanjaksona.

Kilpaurheilun asema on nykyisin vahvempi kuin milloinkaan. Mutta samalla on varsinaisia tulostavoitteita vailla oleva liikuntaharrastus lisääntynyt. Ainakin osa siitä vastaa sitä, mitä tehtiin pari vuosisataa sitten. Ehkä selvin esimerkki on on vesiterapian uusi tuleminen: kylpylöitä nousee niinkuin sieniä sateella.

Entäpä laskettelu, surffaus ja muut vastaavat uudet liikuntamuodot! Ne eivät välttämättä poikkea kovinkaan paljon promenadista: vaikka liikuntasuoritus on toinen, suorituksen yhteisöllinen tavoite on pitkälti sama. Voimistelun alkuvaiheen nykyaikaisia vastineita on helppo löytää: aerobic, itämaiset lajit.

Vastaavuuksien löytyminen herättää tietenkin uusia kysymyksiä. Mistä yhtäläisyydet johtuvat? Näiden kysymysten syvällinen pohtiminen ei ole tämän kirjan tehtävä. Esitettäköön kuitenkin muutama näkökohta perustasta, jolta yhtäläisyys käsittääkseni nousee.

Kun Kaarle-herttua lähti 1798 puolisoineen hoitamaan terveyttään Keski-Euroopaan, matka ja sen kohde määräytyivät ainakin kolmesta tekijästä käsin. Herttua oli oppinut, että vaihtelu

2 Eichberg 1987, 56 seur.

virkistää ja että terveysvesi ja kylvyt auttavat moniin vaivoihin. Lähtö ulkomaille jossa oli toiveita tavata paljon vertaisiaan, oli herttuaparin yhteiskunnallisen arvoaseman, statuksen mukaista. Status myös takasi matkan vaatimat taloudelliset resurssit, vaikka herttua oli jatkuvasti korviaan myöten veloissa.

Nämä kolme tekijää: terveysvalistus, status ja taloudelliset edellytykset on varmasti löydettävissä myös nykyisin, jolloin uusia liikunnan muotoja ilmaantuu jatkuvasti. Statuksestaan kiinni pitävä ihminen ei välttämättä halua liikkua niinkuin muut, ja niinpä hän valitsee epätavallisemman harrastuksen. Siinä määrin kuin varat ja luotto myöten antavat, hän voi myös korostaa liikuntaharrastuksen erikoisluonnetta valitsemalla kohteekseen arvostetun liikuntapaikan.

Ajankohtien välillä on kuitenkin tärkeä ero: nuo kolme mainittua tekijää eivät tällä hetkellä kosketa ainoastaan pientä osaa väestöstä, vaan periaatteessa kaikkia ihmisiä.

Käytetyt lyhenteet

HArk	Historiallinen Arkisto
HT	Helsingfors Tidningar
HYA	Helsingin yliopiston arkisto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
KB	Kungliga biblioteket
KGCI	Kungliga gymnastiska centralinstitutet
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SRA	Svenska riksarkivet
SSLF	Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland
TH	Tidningar ifrån Helsingfors
TKKA	Tuomiokapitulien kouluarkisto
UUB	Uppsala universitets bibliotek
VA	Valtionarkisto
ÅT	Åbo tidning(ar)

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopiston arkisto (HYA)
- konsistorin anomuksia
- konsistorin pöytäkirjoja
- registratuura
- sijaiskanslerin kirjeitä

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK):
- *Alopeana 1–2*
- *Collan 1* Fabian Collanin päiväkirjat. Collanska samlingen, osa 1
- *Ilmoni 1834* Immanuel Ilmoni, Mina Föreläsningar i allmänna Feberläran vårterminen 1834
- Johan Bilmark, coll. 23 II

Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB)
- A.I. Arwidssonille lähetettyjä kirjeitä Ep. I: 12
- Biografier af C.F. Fredenheim. I f. 17
- Henrik Hasselin kirjeitä Ep. H. 4.

Riksarkivet, Stockholm (SRA)
- Kungliga gymnastiska centralinsitutet:
- inkomna skrivelser
- registratur
- utgående skrivelser

Uppsala universitets bibliotek (UUB)
- *Spöring 1744* Doctor Spörings Collegium Privatim Huru en Menniskia kan och bör wara sin egen Medicus, hållit a:o 1744. *Westin 29*

Valtionarkisto, Helsinki (VA)
- Biografica, Joachim Otta
- *Winter 1–3* J.P. Winterin päiväkirja, osat 1–3

- Senaatin akteja
- Tuomiokapitulin kouluarkisto (TKKA): koulujen vuosikertomuksia 1842–69

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Achté 1982 Kalle Achté, Syksystä jouluun. Aleksis Kivi psykiatrin silmin. Keuruu 1982

Alanen 1964 Aulis J. Alanen, Suomen historia kustavilaisella ajalla. Porvoo 1964

Allgemeine deutsche Biographie 10. Leipzig 1879

Allardt-Ekelund 1942 Karin Allardt-Ekelund, Fredrika Runeberg. SSLF CCXCI. Helsingfors 1942

Bernett 1980 Hajo Bernett, Johann Christoph Friedrich GutsMuths. Geschichte der Leibesübungen 3:1. Hrsg. von H. Ueberhorst. Berlin 1980, s. 197–214

Biografinen nimikirja 1879–83. Toim. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1879–83

Biographiskt Lexicon 14 1847 Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män 14. Upsala 1847

Birck 2 1980 Erik Birck, Nykarleby stads historia II. Jakobstad 1980

Bonsdorff 1–3 1930–34 Carl v. Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt 1–3. SSLF 212, 222 ja 231. Helsingfors 1930–32

Calonius 1–2 1893, 1800 Mathias Calonii Bref till H.G. Porthan. Utg. af W. Lagus. SSLF 55. Helsingfors 1893–1900

Carlsson 1946 Sten Carlsson, Gustaf IV Adolf. Stockholm 1946

Carpelan 1 1928 Helsingfors universitets studentmatrkikel 1. Av Tor Carpelan, Helsingfors 1928

Castrén 1940 G. Castrén, Bröderna Gösta och Carl Lundahl. SSLF 281. Helsingfors 1940

Choraeus 1903 Bref, tal och andra skrifter af Mikael Choraeus. Utg. af E. Lagus. SSLF 57. Helsingfors 1903

Drakenberg 6 1926 S.Drakenberg, Branting, L.G. Svenskt biografiskt lexicon 6. Stockholm 1926, s. 8–14

Düding 1980 Dieter Düding, Friedrich Ludvig Jahn und die Anfänge der deutschen Nationalbewegung. Geschichte der Leibesübungen 3:1. Hrsg. von H. Ueberhorst. Berlin 1980, s. 229–256

Eichberg 1987 Henning Eichberg, Ruumiinkulttuurin trialektiikka. Liikuntaa harjoittavat ruumiit. Suom. S. Veijola. Jyväskylä 1987, s.49–63

Elias 1989 Norbert Elias, Sedernas historia. Övers. av B. Skogsberg. Stockholm 1989

Elmgren 1939 S.G. Elmgrenin muistiinpanot. Julk. A. Maliniemi. SHS:n lähteitä II. Helsinki 1939

Fagerlund-Tigerstedt 1890 L.W. Fagerlund ja R. Tigerstedt, Medicinens studium vid Åbo universitet. SSLF 16. Helsingfors 1890

af Forselles 1903 Jenny af Forselles, A.N. Clewberg och hans omgifning. Helsingfors 1903

Forsman 1900 J.R. Forsman, Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa. Turku 1900

Franzén 1977 Frans Michael Franzén, Resedagbok 1795–96. Av A. Hernmarck. Borås 1977

Fredenheim 1902 Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 af C. F. Fredenheim. Meddel. af K. G. Leinberg. SSLF 51. Helsingfors 1902

Furuhagen 1990 Hans Furuhagen, Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta. Värnamo 1990

Geldbach 1980 Erich Geldbach, Die Philantrophen als Wegbereiter moderner Leibeskultur. Geschichte der Leibesübungen 3:1. Hrsg. von H. Ueberhorst. Berlin 1980, s. 165–196

Gjörvell 1886 C. Gjörvell, Anmärkningar på en resa ifrån Stockholm till Finland år 1759. HArk 9. Helsinki 1886, s. 62–77

Glossarium mediae et infimae latinitatis 6. Graz 1954

Grand Larousse de la lanque francaise 5. Paris 1976

GutsMuths 1793 J.C.F. GutsMuths, Gymnastik für die Jugend. Snepfenthal 1793

GutsMuths 1970 J.C.F. GutsMuths, Gymnastik für die Jugend. Herausg. von Fr. Fetz (v:n 1804 painoksen mukaan). Frankfurt/Main 1970

GutsMuths 1813 Gymnastik för svenska ungdomen eller kort anvisning till kroppsöfningar efter J.C.F. GutsMuths. Övers. af H.F. Sjöbeck. Lund 1813

GutsMuths 1817 J.C.F. GutsMuths, Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes. Frankfurt am Mayn 1817

Hausen 1894 Bref från Anjalamannen Carl Henrik Klick. Meddel. af Reinh. Hausen. SSLF 28. Helsingfors 1894, s. 247–273

HEC Dagbok 1–6 1902–27 Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok 1–6. Övers. af C. C. Bonde och C. af Klercker. Stockholm, 1902–27

Hedin 1803 Utkast til en Handbok för Brunnsgäster. Utg. af S. Hedin. Stockholm 1803

Heikkinen 1990 Antero Heikkinen, För hälsans skull. Motion i en finsk ståndsfamilj på 1700-talet. Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift 1990, s. 37–48

Heikkinen 1986 Antero Heikkinen, Kainuun historia 3. Kajaani 1986

Heinricius 1912 G. Heinricius, Anteckningar om Immanuel Ilmoni. SSLF 109. Helsingfors 1912

Heinricius 1914 G. Heinricius, Från samhällslifvet i Åbo 1809–1827. Helsingfors 1914

Hietala 1982 Marjatta Hietala, Erik Gabriel Melartinin toiminta ja motiivit Viipurin läänin koululaitoksen palveluksessa vuosina 1805–1812. HArk 79. Vammala 1982, 131–182

Hildebrand 1966 Bengt Hildebrand, Fredenheim, Carl Fredrik. Svenskt biografiskt lexicon 16. Stockholm 1966, s. 446–449

Hjärne 1786 Kort och enfaldig undervisning om hälsans bevarande grundad på menniskjo kännedom. Meddelad af C. H. Hjärne. Öfversättning. Stockholm

Ilmanen 1982 Kalervo Ilmanen ja Touko Voutilainen, Jumpasta tiedekunnaksi. Liikuntatieteellisen Seuran julk. 82. Helsinki 1982

Ilmoni 1852 Immanuel Ilmoni, Om det nuvarande Skolsystemets inflytande på Helsan. Acta Societatis Scientiarum Fennicae. Tom III. Helsingforsiae 1852, s. 331–349

Jussila 1969 Osmo Jussila, Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863. SHS 77. Forssa 1969

Kalm 1914 Pehr Kalms bref till samtida 1. Utg. av O.E.A. Hjelt och A. Hästesko. SSLF 114. Helsingfors 1914
KGCI Historia 1913 Kungliga gymnastiska centralinstitutets historia 1813–1913. Stockholm 1913
Klinge 1–2 1987–89 Matti Klinge, Anto Leikola etc., Helsingin yliopisto 1–2. Keuruu 1987–89
Koivusalo 1982 Irja Koivusalo, Voimistelu maamme oppikoulujen oppiaineena vuosina 1843–1917. Liikuntatieteellisen seuran julk. 82. Lappeenranta 1982
Korsgaard 1982 Ove Korsgaard, Kampen om kroppen. Dansk idraetts historia gennem 200 år. Pr. in Denmark 1982
Kümmel 1990 W.F. Kümmel, De Markis aulicis Medicine at the Courts of Europe 1500–1837. Ed. by Vivian Nutton. London 1990, s. 15–48
Kuujo 1955 E.O. Kuujo, Odert Gripenbergin internaattikoulu 1812–1822. HArk 55. Helsinki 1955, s. 23–104
Lagus 1936 En gammal akademisk släkt enligt familjebrev tecknad av H. Lagus. SSLF 257. Helsingfors 1936
Lefebvre 1988 Georges Lefebvre, 1789. Franska revolutionens bakgrund och orsaker. Övers. av C. Gripenberg. Södertälje 1988
Lehto 1986 Katri Lehto, Kytäjän kreivitär Marie Linderin elämä. Keuruu 1986
Lewin 1813 Theoretisk cours uti stallmästare-vetenskapen ... af A. E. Lewin. Stockholm 1813
Liedman 1971 S-E. Liedman, Israel Hwasser. Lychnos-Bibliotek 27. Uppsala 1971
Lindén 1908 K.E. Lindén, Sjukvård och läkare under kriget 1808–1809. SSLF 85. Helsingfors 1908
Lindborg 1965 Rolf Lindborg, Descartes i Uppsala. Lychnos-Bibliotek 22. Uppsala 1965
Lindroth 1981a Jan Lindroth, Ling, Hjalmar Fredrik. Svenskt biografiskt lexicon 115. Stokholm 1981, s. 685–689
*Lindroth 1981*b Jan Lindroth, Ling, Pehr Henrik. Svenskt biografiskt lexicon 115. Stockholm 1981, s. 679–685
Lindroth 19 1971–73 Sten Lindroth, Hjärne, Urban. Svenskt Biografiskt Lexikon. Red. av E. Grill. Stockholm 1971–73, s. 141–150
Lindroth 1975 Sten Lindroth, Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. Stockholm 1975
Ling 1866 P.H. Ling, Reglemente för Gymnastik. Stockholm 1866
Lönnqvist 1970 Jacobina Charlotta Munsterhjelms dagböcker 1799–1801. Utg. av Bo Lönnqvist. SSLF 440. Helsingfors 1970
Lönnrot 1 1902 Elias Lönnrotin matkat 1. SKS 98. Helsinki 1902
Lönnrot 1 1990 Elias Lönnrotin valitut teokset 1. Kirjeet. Toim. Raija Majamaa. SKS 510. Pieksämäki 1990
Mannerheim 1922 Geheimerådet Greve C.E. Mannerheims Egenhändiga anteckningar. Utg. av Bruno Lesch. SSLF 163. Helsingfors 1922
Mikola 1987 Marja Mikola, Johan Julin – valistusajan luonnontutkija Oulussa. Oulun yliopiston historian laitoksen julk. 5. Oulu 1987
Moberg 1920 Gustaf Moberg, Svenska gymnastikens märkesmän. Stockholm 1920
Mustelin 18 1971 Olof Mustelin, Hassel, Henrik. Svenskt biografiskt lexicon 18. Stockholm 1971, s. 313–315

Mäkeläinen 1972 Eva-Christina Mäkeläinen, Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. SHS 86. Forssa 1972
Neumann 1980 Hannes Neumann, Leibesübungen im Dienste nationaler Bestrebungen: Jahn und die deutsche Turnbewegung. Geschichte der Leibesübungen 3:1. Hrsg. von H. Ueberhorst. Berlin 1980, s. 257–277
Nikula 1987 Oscar Nikula, Mennander, Carl Fredrik. Svenskt biografiskt lexicon 25. Stockholm 1987, s. 415–417
Nordisk familjebok 1 1904. Stockholm 1904
Nordisk familjeboks sportlexicon 6. Stockholm 1946
Nyberg 2 1950 Paul Nyberg, Z. Topelius 2. Porvoo 1950
Oden 1902 K.G. Oden, Östgötars minne. Stockholm 1902
Ordbok 20 1954 Ordbok över svenska språket 20. Utg. av Svenska Akademien Lund 1954
The Oxford English Dictionary 12. Oxford 1989
Palmén 1922 E.G. Palmén, S.G. Elmgren. HArk 30. Helsinki 1922, s. 1–65
Palmer 1990 Richard Palmer, Medicine at the Papal Court in the sixteenth Century. Medicine at the Courts in Europe 1500–1837. Ed. by Vivian Nutton. London 1990, s. 49–78.
Pauli 1829 G.M. Pauli, Preceptor i simm-konsten. Stockholm 1829
Pihl Atmer 1987 Ann Katrin Pihl Atmer, Sommarnöjet i skärgården. Sommarbebyggelse i Stockholms inre skärgård 1860–1915. Stockholm 1987
Porthan 1898 Bref från H. G. Porthan til samtida. Utg. af E. Lagus. SSLF 38. Helsingfors 1898
Porthan 1–2 1886 Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius 1–2. SSLF 1 ja 5. Helsingfors 1886
Porthan 1791 H.G. Porthan, Utkast till undervisning för informatorer. Opera omnia II. Turku 1963
Ramsay 1 1949 Anders Ramsay, Från barnaår till silverhår 1. Helsingfors 1949
Ramsay 1939 August Ramsay, Om Porthans resa i Bergslagen. HArk 46. Hki, s. 129–142
Rein 1937 Kaarle Henrik Klickin kirjeitä. Julk. G. Rein. HArk 43. Helsinki 1937
Rein 1918 Th. Rein, Lefnadsminnen. Helsingfors 1918
Rislachi 1929 Lina Rislachin päiväkirja. Uuden Suomen Sunnuntailiite 1929
Rousseau 1933 J.J. Rousseau, Emile eli kasvatuksesta. Suom. J. Hahl. Porvoo 1933
Runeberg 1946 Fredrika Runeberg, Anteckningar om Runeberg. Utg. av K. Allardt Ekelund. SSLF 310. Helsingfors 1946
Schauman 1–2 1967 Georg Schauman, Kuudelta vuosikymmeneltä 1–2. Porvoo 1967
Schück 1894 Johan Henrik Kellgrens bref till Abraham Niclas Clewwberg. Utg. af Henrik Schück. SSLF 27. Helsingfors 1894
Schück 7 1905 Henrik Schück, Ur gamla papper 7. Stockholm 1905
Schulz von Schulzenheim 1820 David Schulz von Schulzenheim, Tal om den rätta ålderdomens ernående. Stockholm 1820
Somerkivi 1952 Urho Somerkivi, Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa. Helsinki 1952
Sparman 1642 Sundhetzens Speghel ... Aff Andrea Sparman. Stockholm 1642
Stenius 1987 Henrik Stenius, Frivilligt jämlikt samfällt. Föreningsväsendet utveck-

ling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott. SSLF 545. Ekenäs 1987
Stockholm i närbild 1987. Stockholm 1987
Strömborg 1893, J.E. Strömborg, Runebergs sommarlif på Kroksnäs. SSLF 24 Hfors 1893, s. 1–19
Strömborg 1929 Biografiska anteckningar om J.L. Runeberg. Av J.E. Strömborg. IV:1. Helsingfors 1929
Ståhle 1749 En christelig Likpredikan öfwer ... Fr. Westerdahl. Af Andreas Ståhle. Linköping 1749
Suomela 1 1944 Klaus U. Suomela, Suomen urheilun historia 1. Helsinki 1944
Svedberg 1922 Th. Svedberg, Bergman, Torbern. Svenskt biografiskt lexicon 3. Stockholm 1922, s. 591–605
Söderbaum 1924 H.G. Söderbaum, Berzelius, Jöns Jacob. Svenskt biografiskt lexicon 4. Stockholm 1924, s. 46–61
Söderhjelm 1 1925 Axel von Fersens dagbok 1. Utg. av Alma Söderhjelm. Stockholm 1925
Takolander 1 1926 Alfons Takolander, E.G. Melartin 1. Kirkkohistoriallisen Seuran toim. 21. Ekenäs 1926
Tarkiainen 1985 Kari Tarkiainen, Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818. SHS 128. Tammisaari 1985
Tommila 1982 Päiviö Tommila, Helsinki kylpyläkaupunkina 1830–1850-luvuilla. Huhmari 1982
Topelius 1–4 1918–22 Zacharias Topelius, Dagböcker 1–4. Utg. af P. Nyberg. Helsingfors 1918–22
Topelius 1922 Zacharias Topelius, Självbiografiska anteckningar. Utg. av P. Nyberg. Helsingfors 1922
Vasara 1987 Erkki Vasara, Suomen ratsastusurheilun historia. Rauma 1987
Westerdahl 1768 Underrättelse om Hälsans Bevarande, utg. af Frans Westerdahl. Andra upl. Upsala 1768
Wilskman 1908 Atle Wilskman, Yliopiston voimistelulaitoksen perust. ja alkuvaiheet. Suomen Urheilulehti 1908, s. 291–296, 355–359, 417–436 ja 571–573
Wirilander 1974 Kaarlo Wirilander, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. SHS 93. Forssa 1974
Wirilander 1985 Kaarlo Wirilander, Suomen armeijan upseeristo, aliupseeristo ja sotilasvirkamiehistö 1812–71. SHS Käsikirjoja 10. Helsinki 1985
Woordenboek 12:2 1949 Woordenboek der Nederlandsche taal 12:2. Leiden 1949
Wrangel 1912 E. Wrangel, Per Henrik Ling och Gylfe 1810. Vexiö 1912
Österbladh 1–3 1939–42 K.F. Mennanderin lähettämiä ja saamia kirjeitä 1–3. SHS Lähteitä 4:1–3. Turku 1939–42

Sanomalehtiä

Helsingfors Tidningar
Tidningar ifrån Helsingfors
Åbo tidning(ar)

Summary

Antero Heikkinen

For health and enjoyment. Gentlefolk on the move in 18th and 19th century Finland.

In May 1763 Professor David Schulz von Schulzenheim, Superintendent of the Royal Academy of Science in Sweden, made a speech entitled: "The right way to grow old". It was printed the same year, when the speaker was 31. In 1820 he republished it, noting on the title page that his age was now 88. In the view of himself and his contemporaries this great age was a clear sign that the health instructions contained in the written speech were effective.

The author was not alone when he first published his instructions. On the contrary, the 1760s were the first period when health guides were compiled, and in Sweden they appeared abundantly in the native language. This is true despite the fact that there were only a few books and articles if we bear in mind that previously the silence in this field had been almost complete. It can also be shown that health instructions took their own recognized place in everyday human life. With this "health boom" physical exercise actually became part of the instructions for a healthy life among Swedish and Finnish gentlefolk.

Gentlefolk

In the 18th century and the first half of the 19th the term "gentlefolk" had a special meaning. In Sweden, of which Finland was part until 1809, this was the age of the upper class. Its members were the nobility, the learned upper class – clergy, university and secondary school teachers – and the untitled upper class. In 1728 the upper class in Finland numbered about 11,000, by 1870 it had grown to 27,000. Its proportion of the total shrank steadily, however. In 1728 the country's population in round figures was 320,000, the upper class accounting for 3.4 %. In 1870 this had sunk to 1.5 % of a total of 1,768,800. In the same year the nobility represented 11 % and the learned 28 % of the upper class. The untitled and other gentlefolk were at least three-fifths of the total, in fact.

Having lasted centuries, Finland's tie with Sweden broke in 1809, when she was joined to Russia as an autonomous Grand Duchy with the Tsar as Drand Duke. This national upheaval brought no vital change to the mainstream of upper class life. The Tsar confirmed their ancient privileges. More than earlier, creation of their own central administration brought high offices within reach of the Finnish upper class.

The various groupings of the upper class differed a good deal in their way of life. Despite this it is permissible to speak of an upper class life-style. One may even speak of a uniform European upper class culture. For instance, it was not seemly for gentlefolk to do manual work and they should associate with their equals.

For health

The "instructions for exercise" to be found in health guides is excellently illustrated in a Swedish book by Frans Westerdahl, "The story of health preservation". This first appeared at Uppsala in 1764 and was well received. Four years later it was reprinted with the support of the Swedish Ministry of Health. Frans Westerdahl was the son of a vicar who enrolled at Uppsala University in 1751. Ten years later a doctorate of philosophy was conferred on him. He later entered the service

of the central administration in Stockholm.

"Diet is the main part of medical skill which teaches how health can be preserved by following a specific way of life, and how it can be restored without undue difficulty if illness occurs." Six factors must be noted: air, food and drink, exercise and rest, sleep and consciousness, excretions or expulsion of useless matter from the body, impulses and affects of the mind. The writer tells us, in fact, that the main elements of the most valuable property in the world are fairly straightforward. Equally straightforward are the general rules to which Westerdahl's life of health is anchored. Many of them have the character of proverbs.

Westerdahl carefully surveys all six matters which are vital with regard to diet. He also has much to say on the importance of exercise. "Physical work and movement are so indispensable for human beings that without them health cannot be preserved and all rules affecting lifestyles come to nothing." The most healthy foods may be chosen without benefit if bodily exercise is lacking. Running water keeps fresh, standing water stagnates. "Those people are always healthier than others who take their nourishment from exercise and bodily work."

The health viewpoint causes the writer to extend exercise over a wide field. He considers the matter from three angles: what kind of exercise is best, when is the most suitable time for it and how long it should last at one time.

For every human body with its organs and components the form of exercise should be found which is exactly suitable. "For bodily exercise there are thousands of opportunities which are sensible, agreeable and useful." Best for the body as a whole are walking, dancing, fencing, running, ball and bowling games, pumping water, riding, carriage driving.

For each individual, preaches Frans Westerdahl, an exactly suitable form of exercise can be found. What is poison for an adult is excellent for a boy. A fat person needs different exercise from a thin one. Desk workers should not be induced to exercise in the same way as those who work physically.

On his title page Frans Westerdahl states that his outlook is based on "the experience of the most famous ancient and modern writers". The division of dietetic instructions into six main factors is derived from Galen (A.D. 130–200). This

division had held its own throughout the centuries in all health guides – and was still surviving last century.

In the first place, says Westerdahl, health is "the free and even flow of blood and other body fluids in the channels built by nature for the human body". Discovery of the principles governing blood circulation in the 17th century was a central foundation of the health notions held by Westerdahl and his contemporaries and made known by health guides in the 18th. The human body came to be regarded as a machine observing mechanical laws, although psychic factors were also important for its welfare.

But it was not revelation of the secrets of blood circulation or other scientific discoveries alone which created the new interest in matters of health. There was another background. National health care became a prominent issue in the latter half of the 18th century when it was desired to make sure of an adequate workforce. The long period of wars in Europe which followed the French Revolution gave a new reason to care for the people's state of health when great armies were needed. As a flock doctors were gradually growing in numbers, and they naturally spoke in favour of health. New channels were opening for public education as, little by little, newspapers came to be established and to include health guidance. "Elightenment" was the watchword of the time, and its effects were seen in many ways.

Promenades

In December 1784 two favourites of King Gustav III, the poet J.H. Kellgren and A.N. Clewberg, were staying in the royal company at Gripsholm Castle. The close friendship of these men dated from their time at Turku Academy, Finland's only university. On the last day of the year Kellgren in a letter told a friend of their daily programme.

It contained a good deal of exercise. The men were woken at eight o'clock. An hour later they went up to the billiard room, where Clewberg started the day by practising for some time. Then a farm sleigh was brought by grooms. After a drive of ten

kilometres they took a meal. In the afternoon came a second trip in a farm sleigh, about twenty kilometres on this occasion. After this "promenade" began a ceremonial evening programme in the king's company.

Kellgren's description takes the reader straight to the heart of these upper class pursuits whose essence was the "promenade". There is no one-word equivalent in Finnish because the upper class did not speak of their pursuits in that language.

Primarily the word indicates a walk. When this was taken nearby its objectives included parks, park avenues and so on. The concept also covers dancing.

But a promenade could be performed in the manner of Kellgren and Clewberg by sitting in a sleigh or riding. There were also water promenades by boating or sailing.

All these activities are regarded as first-rate exercise by Frans Westerdahl in his health guide. In the 18th century the promenade was clearly one of the aims of healthy exercise. But it cannot be compared directly with, for instance, present-day jogging, for it is connected by many ties with the whole life-style of the upper class. Besides exercise an aesthetic dimension can be discerned in it, and it was a form of social intercourse.

The promenade is not a Swedish invention but in every respect a general European manifestation of upper class culture. This fact can be caught and placed in a nutshell by merely following the vagaries and development of the term in European languages. The word comes from the Latin "prominare" and, at the beginning of modern history as upper class culture consolidated, took root through French in many European languages such as English, Dutch and Swedish. From the 17th century onward the courts of Paris and Versailles were places of pilgrimage for the highranking upper class, and the rules of a culture of manners were observed there. These manners included promenades.

The promenade is a form which served as a channel for the exercise taken by the European upper class. Health instructions played their part by providing the form with a content.

Despite the many meanings ascribed to it the word "promenade" generally refers to a walk, and this was certainly

the most general mode of exercise. As an example let us consider the walks taken by J.P. Winter, an official of the Turku court of appeal and an assiduous diarist, in March 1812.

On the first day of the month, a Sunday, the sun shone in Turku. At midday Winter took a short walk in warm weather. On Monday he was at a concert with friends in the evening. After dinner a walk was taken to the "iceberg" built by Russian officers for sledging. On Tuesday Winter was mainly at home. Next day in the afternoon he was walking in cold, cloudy, windy weather.

A week later on a Tuesday afternoon Winter drove a horse and also took a walk. On Wednesday morning he again drove a horse. On Monday 16th March Turku was cold and cloudy, but in the evening Winter was walking with friends. On Thursday he was walking once again in the afternoon. In beautiful but cold weather on Saturday Winter went for "a small promenade". On Friday 27th March he had a bad headache which was not cured by a walk. On the last two days of the month Winter was on a promenade with friends.

In autumn many found ice a pleasant accompaniment to walking. Boys, naturally, were not content with a walking pace but put on skates. Older people rarely had recourse to "steel shoes". Still more rarely did grown-up members of the upper class glide about on skis. It is true that in the countryside many of the upper class used skis as a necessity, but in cities they were somewhat rare.

A promenade was generally directed to a park or garden or along a road. But it was not uncommon to ramble in a forest. The object of this was often different from a walk in a park: it was to hunt, to seek excitement. Hunting was important for the upbringing of upper class boys, and there are numerous examples of adult gentlemen who also liked it.

In the 13th century the alliance of man and horse in service of the king was the main basis for class division, for the birth of a nobility. Proficiency in riding was part of the status of a nobleman. The court too gave an example in its attitude to riding.

Other important channels for the spread of riding as a pastime were the riding schools established at universities. Riding was brought to Uppsala in the 1660s; after neglect for

some length of time the riding school was revived there in 1739. At Lund Academy too riding was practised. There were hopes for a riding school or stable at Turku Academy, but these hopes were not fulfilled.

In view of the history of riding it is not surprising that the first guide to equestrianism in Sweden was compiled by an officer named A.E. Lewin who served at the Karlsberg Military Academy. This book appeared in 1813; its first version was sent to the printer as early as 1796.

Although urban households often included horses riding was above all a rural pursuit and had long been so. But as a sport it took root in the towns. The horse was an essential part of visiting theatre and circus companies. The age of trick riders dawned in the first years of the 19th century when circus companies found their way to Finland.

For entertainment people went on the water mainly for fishing. Unlike hunting, fishing did not bear the mark of exclusive masculinity. As a pastime, however, it was considered masculine.

Rowing boats were as well known on the seashore as on inland lakes, but sailing was a pursuit mainly for dwellers on the coast. Inland it might even be difficult to find a sailing boat, although sails were in general used as an auxiliary in rowing boats.

Health springs

Exercise in the form of travelling and holidays is often regarded as a latter-day phenomenon, but this is an illusion. Health-giving exercise was made an adjunct of travelling at an early date. Variety is refreshing, noted Frans Westerdahl as a basic rule of his dietetic instructions.

Journeys may be divided into daily promenades which are given a special charm by new objects to examine. When in the 18th and 19th centuries upper class people left Finland for a summer journey abroad, it was regarded as a form of healthy exercise. Often too the destination was a spa. In Europe during the 1840s it was calculated that there were at least a thousand

health springs, including about six hundred in Germany and Austria.

But it was not essential to leave Sweden in order to care for one's health at a watering-place. The oldest and most famous health springs in Sweden are at Medevi in East Götanland on the shore of Lake Vätter. Activities there became widespread at the end of the 18th century.

In Finland the position of Kupittaa, Turku was similar to that of Medevi. Mineral springs were discovered there at the end of the 17th century. The first peak of popularity was reached in the 1760s, and 100–150 people made use of the springs yearly. At the end of the 18th century there were about a score of places in Finland with a spring of "scientifically approved" mineral water. Although the number of visitors to Kupittaa cannot be applied to all other springs, those taking the waters at this period can evidently be numbered at a thousand a year at least.

Water from the popular health springs of central Europe was imported to the north in large quantities. In the 1770s, however, Torbern Bergman, professor of chemistry at Uppsala University, began to experiment with the manufacture of artificial mineral water. Artificial waters were soon produced in Turku from Bergman's prescription. The upper class at least continued to order genuine water from abroad, but with the new century came a triumphal advance of artificial waters. The leading centre for their manufacture became Helsinki, where the university was moved from Turku in 1828.

"It should be remembered that good mineral water stimulates and warms, and that constant exercise also helps the body to remain warm", states Sven Hedin, a Swedish expert in hydrotherapy, in 1803. According to instructions the taking of mineral water presupposed the taking of exercise. But movement to the point of sweating was not healthy. A moderate promenade was best for healthy effect.

Social life at health spas was lively. Dances arranged there and elsewhere had a function of exercise. For many of the upper class dancing was the main form of exercise and in fact it demanded considerable fitness. A dance which began in the evening often continued till morning

The taking of waters and exercise is the common feature of

all health springs. The part played by spas in therapy, on the other hand, varied substantially with location and standard of equipment. But baths, apart from their function in actual hydrotherapy, have an interesting connection with the origin of new habits of exercise.

Baths at health springs lead us in an interesting manner to the early history of swimming. One of its basic factors is the cold bath. The Swedish language had a special term for bathing in the open air : this was "lögning".

Open water, i.e. water in the open air, could be entered either for bathing or for swimming, or for both. For instance, the above-mentioned official of the Turku court of appeal, J.P. Winter writes of bathing and nothing else in his diary for summer 1812. The combined history of cold baths and swimming begins in Finland with the foundation of the Helsinki bathing establishment. It is typical that in 1830 this was spoken of in Helsinki as "The Bathing and Swimming Establishment". In the bathing section there was also a swimming school. In 1846 there were 20,600 immersions, only 3,000 in the bathrooms, the rest in open water. The example of Helsinki was followed in other bathing establishments.

A cold bath might serve as a soft landing or easy initiation which gradually removed the fear of throwing oneself into water. But the early phase of swimming instruction is not connected with the history of bathing establishments alone.

Survival in water on one's own resources was the subject of vigorous discussion in 18th century Sweden and Finland. The usefulness of ability to swim was of course self-evident, as drowning accidents, for instance, were common. The military importance of swimming had also been noticed at an early stage. It is a sign of the interest aroused that a swimming club was formed at Uppsala in 1796.

Sweden's first actual swimming guide was compiled by an officer and fencing instructor named Gustav Mauritz Pauli (1808–1839). This booklet appeared in Stockholm during 1829. In the city two years earlier a swimming club had been established, and Pauli was a member. He dedicated his swimming guide to the club. Its purpose was to serve as instruction for swimming school teachers.

In the same year that Pauli published his swimming guide he

moved to Helsinki to act as fencing master for the Finnish Guard. It was also his aim to found a gymnastic establishment (p. 181). Besides fencing and gymnastics he was interested in swimming. In summer 1830 Pauli conducted a swimming school in Helsinki which was certainly the first of its kind there.

On all the evidence Pauli had every qualification for a career in spreading the pursuit of swimming in Finland. But Helsinki was only an intermediate stage for him: he soon went on to St Petersburg. Swimming in any case was beginning to consolidate its position as a form of exercise for many of the upper class.

Gymnastic breakthrough

"We are born weak, we need strength; we are born deprived of everything, and we need help; we are born foolish and we need discernment. All that we do not possess at birth and that we need as adults is given to us by education."

The extensive work of Jean-Jacques Rousseau, "Emile, on Education", which first appeared in 1762, always comes to mind when the evolution of European physical culture is discussed.

If we place Rousseau's views against the background which the exercise taken by the upper class of his time composes, we see at once that Rousseau contributed nothing original to the content of physical culture itself. Nor had he anything new to say on its healthy effects.

Rousseau's importance in this field is in the incitement which he gave to thoughts on education. These incitements ripened slowly into serious action. This was simply because the French Revolution and nothing earlier gave a social direction to Rousseau's thinking, an environment in which it was able to break through. Not until the 1790s did something actually new happen in the field of physical education: that was when gymnastics came to the fore. In Finland the 1830s can be called the decade when gymnastics broke through.

If Rousseau is the first prophet of modern educational

thinking, the same title belongs in physical education to the German J.C.F. Guts Muths (1759–1839) – prophets, of course, have their forerunners. His book "Gymnastik für die Jugend" (Gymnastics for Youth), published first in 1793, was in the opinion of many revolutionary in its consequences. It was among the first works to concentrate on physical education – and the most influential of them.

In Scandinavia Denmark was clearly the pioneer of the gymnastic breakthrough. In Copenhagen the spark was caught also by the Swede P.H. Ling (1776–1839), about whose name a Swedish, "Lingist" system of gymnastics began to form. In many respects it differs from the German system of "Turnen".

To a great extent, it is true, Ling's starting principles are the same as those of Jahn and Guts Muths at the beginning of the 19th century. National and military viewpoints are close to Ling but not central to his system. He believed that gymnastics and exercise in general should be built on a firm scientific foundation. The expediency of every movement should be examined in the light of its effects on the human body. Movements should be chosen which are beneficial to it and those should be avoided which are harmful. The aim must be development of the human body as a whole. Pedagogical gymnastics teaches a person to make his body subordinate to his will, while military gymnastics shows how a person may subject others to his will with the aid of weapons and his own bodily powers. Medical gymnastics seeks to overcome physical injuries, and aesthetic gymnastics teaches self-expression through the medium of the body's movements.

In 1813 Ling moved to the Karlsberg military academy as fencing instructor and a year later was granted permission to found a Central College of Gymnastics in Stockholm. Its function was to train teachers of gymnastics for the army and for schools.

The first years of the Ling institute were somewhat inadequate, yet by its influence gymnastics took root on Swedish soil. Ling's followers L.G. Branting (1799–1881), who was director of the institute, and his son H.J. Ling (1820–86) developed the Lingist system to its full extent. In due course it became a veritable export article.

A Swedish bird of passage

In January 1831 the Helsinki newspaper "Tidningar ifrån Helsingfors" published an article entitled "A few words on gymnastics". Its writer insisted that "many experts known throughout Europe" had proved the healthy effects of gymnastics "not only on the muscular development of boys and young people but also on the mature strength of men and the less sensitive bodily mechanism of old people". To be sure, gymnastics was also criticised for its danger. But the same is true of a breadknife : it is a useful instrument, but harmful if misused.

The article was evidently the first publication in Finland to discuss gymnastics with unusual thoroughness. Its emphasis on the beneficial effects of physiotherapy and gymnastics in general indicates that its ideas originated in Sweden. Active in Helsinki at that time was a man who had adopted such basic ideas, Gustav Mauritz Pauli.

Pauli was born in Stockholm in 1808. As the son of a lieutenant colonel his choice of career was clear, and at 15 he was enrolled in the Svea regiment of artillery in Stockholm. But a military career did not turn out well for the quick-tempered youth and it ended in his home country in 1828.

In the sharpshooters' battalion of the Finnish Guard in Helsinki in 1822 a vacancy occurred for an officer instructor. It was still open in 1829, when Pauli applied for it. The Guard, however, did not occupy his thoughts entirely.

In mid-January 1830 the Rector of Helsinki University told the Consistory that Pauli had announced his intention of founding in the city "a public institution for gymnastic exercises" if he could obtain permission. The institution would be at the disposal of the university. In Pauli's view gymnastic exercises would be of benefit to young people "here too". They helped to form a strong, healthy constitution, increased muscular power, prevented and cured many chronic diseases.

In Helsinki Pauli's plans were no longer quite unusual. Also introduced at the Consistory meeting where they were discussed was a book by the Vice-Chancellor which also dealt with gymnastics. The importance to health of gymnastics had

been stressed to the author by Israel Hwasser, a university professor of medicine.

It is no matter for surprise that a doctor was the first to emphasize the importance of gymnastics. But Hwasser was not an ardent advocate of exercise or gymnastics. He had not, perhaps, gone so far as to think out the importance of gymnastics independently. In any case his pupil and sincere friend Immanuel Ilmoni (1797–1856) must be raised alongside Pauli to the status of a pioneer of gymnastic pursuits in Finland.

Despite his youth Ilmoni was a widely travelled man. During the 1820s he stayed in Sweden many times and acquainted himself, for instance, with Stockholm's hospitals. These visits undoubtedly gave an important impetus to his interest in Lingist gymnastics.

In autumn 1828 Ilmoni was in Berlin, where a great international medical conference was in progress. During his stay there he also visited German gymnastic establishments. Thus he had the opportunity to compare Swedish and German ideas. The German "Turnen" movement had some advantages over Lingist gymnastics in Ilmoni's view, but the latter, thanks to its medical intention, was more scientific and comprehensive.

Ilmoni was in regular correspondence with his teacher, Professor Hwasser. One is tempted to believe that it was he who brought Hwasser's attention to gymnastics.

The Consistory of the University asked for a statement on the views expressed by the Vice-Chancellor and Pauli from the Faculty of Medicine of which Hwasser was no longer – and Ilmoni not yet – a member. The Faculty considered that gymnastic exercise was beneficial to the development of the human organism and the preservation of its health.

Members of the Consistory were unanimous on the importance of gymnastics. But where would the funds be found? It was decided to inform the Vice-Chancellor that gymnastic training could not be arranged, at least not immediately, for university students. To Pauli's application to arrange public gymnastic training in the city the Consistory had no objection – Pauli was not appealing to the university for funds, he was merely seeking prestigious support for his plan.

In August 1830 Pauli received Imperial permission to found a gymnastic establishment in Helsinki. At the beginning of December the same year the fencing master of the sharpshooters' battalion of the Finnish Guard came to public attention by announcing in a Helsinki newspaper the opening of a gymnastic establishment.

From Pauli's announcement it was clear that one of the two doctors who had assisted him was Immanuel Ilmoni. In December 1830 Ilmoni wrote to a friend in Stockholm of Pauli's intentions. At the same time Ilmoni related that he himself had "founded a similar establishment on a small scale for a few ailing friends". This doctor with an interest in gymnastics had in fact passed from words to deeds before Pauli's establishment opened.

On the success of Pauli's venture we have no information. His career in Helsinki was short. When late in 1831 the Finnish guard was ordered to suppress a rebellion in Poland the fencing master was ordered to St Petersburg. The capital of the Empire became a true place of success for Pauli, in quite a different measure from Stockholm or Helsinki. But his life ended, broken by illness, in 1839.

To improve the bearing of students

Early in 1830 the professors of Helsinki University took the view that an academic seat of learning was not able to organize gymnastic training for students. A little over a year later all had changed, however.

At the beginning of May 1831 the Consistory of Helsinki University was dealing with an application which the university fencing instructor Joachim Otta (1735 – 1848) had addressed through the Consistory to the Chancellor of the University, the Grand Duke Alexander. Otta stated first that Pauli had arranged with Imperial permission jumping practice on horseback and in gymnastics "in the establishment founded by him at the university here". Now the establishment of Pauli had ceased to operate and Otta requested permission to revive its activity. He bound himself to teach free of charge students

who wished for training in gymnastics, especially those "whose purpose is later to enter the military estate".

The applicant took it for granted that this establishment "intended for the training of soldiers and especially beneficial for the cavalry and naval forces" was also needed for university students who had put their health at risk by sedentary work, late nights and unsuitable food. Riding and gymnastics are also a great help in practice for fencing. Otta asked that premises be made available at the University for gymnastics and that the necessary funds be granted.

In its own statement to the Chancellor the Consistory expressed a very favourable attitude to Otta's application. The establishment he had outlined was beneficial "to students in general and particularly to those who aimed at the military estate". The professors suggested that the funds intended for payment of the university dancing instructor, a post at the moment unfilled, should be allocated for this purpose.

Otta sought to give the impression that this was merely a revival of the university gymnastic establishment occasioned by Pauli's departure from Helsinki. In fact Pauli's establishment did not function at the university, nor does the statement by the Consistory convey such an idea.

Another interesting feature in Otta's application is its emphasis on the special importance of gymnastics as pre-training for a military career. By the spring of 1831 Otta had had little personal contact with gymnastics. This fact together with the many phases of his career – he had long been in the army – helps to explain the stress on military matters in his application. But they were also stressed by the professors who a year earlier had emphasized merely the benefit to health of gymnastics. And they were now strongly in favour of the proposal they had previously considered financially difficult to realize. The reason for the change was not that the post of dancing instructor was unoccupied. Something had happened, in fact.

Helsinki University had become an object of severe criticism from government circles in St Petersburg and from the Emperor himself. This phase had been set in motion by the July revolution of 1830 in France. In the Empire all possible signs of a revolutionary mood were carefully scrutinized. When in 1830

a rebellion broke out in Poland and some students proposed "a toast to Poland" at a celebration in Helsinki, this incident, trifling in itself, raised a storm in St Petersburg. In March 1831 the acting chancellor issued a reprimand.

But the Emperor's anxieties did not end there. In April a crowd of drunken students disturbed a service of the Orthodox Church in Helsinki. The Governor-General, highest representative of the Russian ruler in Finland, delivered an hour-long sharply worded address to the members of the Consistory. He hinted at the possibility of abolishing the university, in which case the professors would lose their salary. The Emperor Nicholas I had spoken indignantly of conscripting students into the army.

It is abundantly clear that the foundation of a university gymnastic establishment at the beginning of May 1831 was deliberated by the Consistory in the light of the above events. High authority now had an excellent opportunity to show that they, as academic fathers, felt anxiety for the conduct of students. At the same time it was possible to hint that part of the students were aiming at a military career and could be expected to provide security against revolutionary stirring.

Before 1882 no instructors were trained at the gymnastic establishment of Helsinki University. In general gymnastics was slow to take root in the teaching programme of Finnish schools, although in the curriculum for schools confirmed in 1843 gymnastics was included.

Gymnastics in upper class culture

In exceptional circumstances the way opened for university gymnastics with relative ease. When Otta died in 1848 university gymnastic training had consolidated its position. With the funds he had donated his widow Hedvig Otta started to organize gymnastic training for girls also. The thorny path to the breakthrough of school gymnastics is largely explained by the birthpangs of a new school system. But be that as it may: gymnastics produced no profound or immediate change in Finnish habits of exercise. Rather it was for decades only one

form of exercise among others.

The breakthrough of physical education in Finland is rightly regarded as the first phase of modern physical culture. But it should be noted that it was then thought of as one form of exercise alongside walking or other "promenade" customs. Let Professor Immanual Ilmoni, a warm supporter of gymnastics, be taken as an example.

On giving up his work as superintendent of the Finnish Scientific Society in April 1849 Ilmoni chose as subject for his farewell lecture "The effect of the present educational system on health". In it he stresses the importance of physical education. But it is easily observed that his ideas in this respect belong to the culture in which, for instance, the health guides of the late 18th century were circulating. Sport with its competitive element belonged to this culture as one thin strand only. Exercise was a matter of health and enjoyment.

Henkilöhakemisto

Aadolf Fredrik 29, 90
Alcenius, Carl 128–129
Aleksanteri I 60
Aleksanteri II 56
Alopaeus, David 81
Alopaeus, Gabriel 122
Alopaeus, Magnus 120–123
Alopaeus, M. J. 121–122
Armfelt, C.L. 36
Armfelt, G.F. 147
Armfelt, G.M. 13, 38–39, 47, 54
Armfelt, Hedvig 72
Arppe, Charlotta 70
Backman, Carl 116, 124
Basedow, J. B. 100, 105
Benzelstjerna, Johan 89
Bergenheim, Edvard 126
Bergman, Torbern 79–80, 177
Bergstad, Fredrik 125
Berzelius, J.J. 79
Billing, Jakob 80
Bilmark, Johan 25, 34, 40–41
von Bonsdorff, P. A. 82
von Born, J.A. 115
Branting, L.G. 107, 119, 128–129, 180
Bremer, C.F. 62, 64, 75–76
Browallius, Johan 156
Cajander, Anders 115
Calonius, Mathias 39–40, 44, 67
Castrén, M.A. 43
Choraeus, Mikael 44, 71, 85
Cicero 144
Clewberg, A.N. 9, 35–36, 40, 46, 52, 55, 87, 173–174
Collan, Adolf 142
Collan, Alexander 142–143, 146, 148
Collan, Clas 52, 143–146
Collan, Fabian 51, 59, 81, 89–90, 142–149, 151, 153
Collan, P.J. 142
Constantius 77
Cornelius 144
Cronstedt, N.A. 48–49
David 19
Descartes, René 22
Ehrensvärd, Augustin 48
Ehrensvärd, C.A. 27, 72, 87
Eichberg, Henning 7, 161
Elias, Norbert 7
Elmgren, Herman (vanhempi) 15
Elmgren, Herman 150–151
Elmgren, S.G., 16, 149–156
Engel, C.L. 42
Erik XIV 142
von Essen, H. H. 48–49
Euklides 144
von Fersen, Axel (nuorempi) 37, 46
von Fieandt, O. K. 120
Flander, Helena 141
Franzén, F.M. 62, 64–66, 70, 76, 80
Fredenheim, ks. Mennander
Fredrik 105
Fredrik 10
Gadolin, Johan 82
Galenos 20, 23, 159, 172
Gestrin, E. J. 127
Gjörwell, C.G. 61
Gripenberg, Odert 121

Groundström, Emilia 49
GutsMuths, J.C.F. 100–105, 107, 180
Haartman, Johan 79
Hartwall, Viktor 82
Hassel, Carl 41
Hassel, Henrik 24, 32, 34
Hedberg, F.G. 115–116
Hedin, Sven 77–79, 81, 83, 88, 90–91, 177
Hedvig Elisabeth Charlotta 10, 37, 46, 88
von Heidenstam, E.J.M. 30
Heickel, Hilda 156
Hippokrates 20
von Hjärne, C.H. 23
Hjärne, Urban 77, 79
Hobin, Chr. 82
Holmberg, Mikael 81
Hwasser, Israel 109–110, 182
Hällström, K.G. 108, 114
Ilmoni, Immanuel 109–111, 133–134, 182–183
Jahn, F.L. 103
Julin, Johan 80
Julin, J.J. 82
Kaarle-herttua 10–11, 13, 37, 46, 48, 84, 161
Kaarle XII 16
Kalm, Pehr 29, 48, 156, 158
Karamzin, Aurora 56
Karl Johan 49
Katariina II 121
Kivi, Aleksis 75
Kellgren, Herman 43
Kellgren, J.H. 35–36, 46, 55, 68, 85–87, 173–174
Klick, C.H. 52–54, 60
Klopstock, J.G. 64
Koivusalo, Irja 106, 126
Kokkonen, Jukka 8
Konstantin 37
Krafft, P. 31
Kruskopff, P. A. 144
Kullberg, F. 58
Kusmin, A. 81
Kustaa IV Aadolf 10, 46
Kustaa III 10–11, 13, 26, 32, 37, 40, 46–47, 52, 72, 144, 158, 173
Kustaa Vaasa 10
Lagenskjöld, B. L. 129
Lagus, Fanny 127
Lagus, H.M. 44
Lagus, Minna 44
Lagus, W.G. 44, 127
Lagus, Viktorina 127
Lagus, Wilhelm 44
Laurell, Alex 96
Lewin, A.E. 47–50, 176
Linder, Magnus 53–54
Ling, H.J. 107, 180
Ling, P.H. 105–107, 109, 113, 115, 180
von Linné, Carl 20, 26, 157
Lovisa Ulrika 10
Lundberg, Niklas 28
Lundahl, Carl 128
Lundqvist, Carolina 128
Lönnrot, Elias 43, 45–46, 57, 138, 150
Magalotti, Lorenzo 10, 18, 91
Malmgren, A.J. 141
Mannerheim, C.E. 52
Melartin, E.G. 119–123, 125
Mennander, Andreas 26
Mennander, C.F. 24–34, 40, 156–158
Mennander (Fredenheim), C.F. 24–34, 40–41, 44, 156–158
Mercuriale, Giordano 20
Mooses 17
Munsterhjelm, Anders 135
Munsterhjelm, Constance 135
Munsterhjelm, Fanny 94
Munsterhjelm, Jacobina 59, 134–138, 142
Munsterhjelm, Minette 135
Nachtegall, F. 105
Nikolai I 114
Otta, Hedvig 127–128, 185
Otta, Joachim 112–119, 124, 127–128, 183–185
Palmén, J.Ph. 115
Pauli, G.M. 93, 95, 108–112, 123, 178–179, 181–184
Pesonius, Viktor 50
Pestalozzi, J.H. 121
Pius IV 20–21
Porthan, H.G. 12, 61–62, 81, 122
Raab, A.J. 32–33

Ramsay, Anders 66–67, 142
Ramsay, C.A. 142
Rehbinder, R.H. 113–114
Rein, Thiodolf 49, 124
Reinberg, J. 68
Renvall, K.G. 125–126
Rislachi, C.H. 137
Rislachi, Lina 137–138, 140–142
de Ron, C.F. 123
Rousseau, J.J. 99–100, 179
Runeberg, Fredrika 43, 54, 58
Runeberg, J.L. 43–44, 54–55, 58, 114, 150
Salzmann, Chr. 100
Schauman, August 43, 60, 68, 73, 96, 116, 123
Schauman, Carl 68
Schiller, Friedrich 138
Schröder, G.C. 33
Schulz von Schulzenheim, David 15, 23, 62, 92, 131–134, 170
Schück, Henrik 34
Sewon, Edvard 118–119
Shakespeare, William 144
Sjöbeck, H.F. 105
Snellman, J.V. 59, 150
Sofia Albertina 10
Sparman, Andreas 23
Spöring, H.D. 21
Staudinger, Justus 88–89
Strandberg, Zacharias 33
Tengström, Fredrika ks. Runeberg
Tengström, Fr. 45, 117
Tengström, Jakob 57
Tengström, Robert 43
Thesleff, A.A. 109
Tillanz, Elias 79
Topelius, Emilie 61
Topelius, Mika 96
Topelius, Zachris (vanhempi) 80
Topelius, Zachris 44, 51–52, 58–61, 69–71, 73, 88–89, 95–96, 114–118
Ursin, N.A. 96
Walleen, C.J. 120
Wallenius, M.J. 85
Wallin, G.A. 116
Wegelius, Adolf 138
Wegelius, B.W. 125
Westerdahl, Frans (vanhempi) 16
Westerdahl, Frans 16–20, 22–24, 29, 36, 52, 62, 151, 171–175
Wilhelm I 65
Winter, J.P. 23, 41, 43–44, 92, 175, 178
Wilcke, J.C. 23
Wirilander, Kaarlo 7
Zakrewsky, Arseni 114